

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ PROGRAMLAR ENSTİTÜSÜ
HUKUK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

İNSAN HAKLARI AÇISINDAN ENERJİYE ERİŞİM KAVRAMI

Pınar AKSAKAL AYDIN

Doç. Dr. Ulaş KARAN

İSTANBUL
2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	II
KISALTMALAR	V
ABSTRACT	VII
ÖZET	X
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
ENERJİYE ERİŞİM KAVRAMININ TARİHSEL ÇERÇEVESİ	6
<i>1.1 2015 Yılı Öncesi</i>	6
1.1.1 2000 Yılı ve Sonrası için Çevresel Perspektif.....	6
1.1.2 Gündem 21 Belgesi'nin İleriye Dönük Uygulanması İçin Program..	7
1.1.3 Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu Dokuzuncu Oturum Raporu ...	9
1.1.4 Johannesburg Beyanı ve Uygulama Planı	12
1.1.5 Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu On Dördüncü Oturum Raporu	
.....	14
1.1.6 Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu On Beşinci Oturum Raporu..	15
1.1.7 Uluslararası Herkes İçin Sürdürülebilir Enerji Yılı	17
1.1.8 Rio Zirvesi +20	18
1.1.9 BM Herkes İçin Sürdürülebilir Enerji On Yılı.....	19
<i>1.2 2015 Yılı Sonrası</i>	20
1.2.1 2015 Yılı BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı	20
1.2.2 İlerleme Raporları	23
1.2.3 Addis Ababa Eylem Gündemi	26
1.2.3 Küresel Yedinci Sürdürülebilir Kalkınma Amacı Konferansı	27
1.2.4 New York Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi	31
<i>1.3 Değerlendirme</i>	32
İKİNCİ BÖLÜM	35
ENERJİYE ERİŞİM KAVRAMININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE	
ÖNEMİ	35
<i>2.1 Enerji Erişim Kavramının Teknik Olarak İçeriği</i>	35
2.1.1 Enerji ve İklim Değişikliği Danışma Grubu'nun 28 Nisan 2010	
tarihli Rapor ve Tavsiyesi	35
2.1.2 Global İzleme Çerçeve Belgesi	36
2.1.3 Enerjiye Erişim 2017 Görünümü Raporu	37
2.1.4 Bağlantıların Ötesinde Yeniden Tanımlanan Erişim Kavramı Raporu	
.....	39
2.1.5 Yoksulların Enerji Manzarası Raporu.....	41
2.1.6 Değerlendirme.....	42

2.2 Enerjiye Erişim Kavramının Önemi.....	43
2.2.1 Ekonomik Kalkınma Açısından	44
2.2.2 Haneler Açısından.....	46
2.2.2.1 Yoksulluğun Azaltılması.....	47
2.2.2.2 Eğitim.....	48
2.2.2.3 Sağlık.....	50
2.2.2.4 Kadınların Güçlenmesi.....	51
2.2.3 Değerlendirme.....	52
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	53
ENERJİYE ERİŞİM KAVRAMININ HUKUKSAL ÇERÇEVESİ VE SU HAKKI İLE İLİŞKİSİ.....	53
3.1 Birleşmiş Milletler ve Bölgesel Düzenlemeler Açısından Enerjiye Erişim Kavramı.....	53
3.1.1 Birleşmiş Milletler Düzenlemeleri.....	53
3.1.1.1 BM Şartı	54
3.1.1.2 Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi	55
3.1.1.3 Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme.....	56
3.1.1.4 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme	59
3.1.1.5 Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi	63
3.1.1.6 Çocuk Haklarına Dair Sözleşme	66
3.1.1.7 Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme.....	68
3.1.1.8 Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme	68
3.1.1.9 Değerlendirme.....	70
3.1.2 Bölgesel Düzenlemeler ve Türkiye Örneği.....	71
3.1.2.1 Bölgesel Düzenlemeler	71
3.1.2.1.1 Amerikan Devletleri Örgütü	71
3.1.2.1.2 Afrika Birliği.....	73
3.1.2.1.3 Avrupa Birliği	75
3.1.2.1.4 Avrupa Konseyi	78
3.1.2.2 Türkiye'deki Mevcut Durum	82
3.2 Enerjiye Erişim Kavramının Su Hakkıyla İlişkisi	86
3.2.1 Enerjiye Erişim ve Suya Erişim Kavramlarının Birlikte Ele Alındığı Belgeler	86
3.2.2 Suya Erişim Konusunu Açıkça Düzenleyen Sözleşmeler.....	88
3.2.3 Suyun Bir İnsan Hakkı Olarak Tanınması Süreci.....	90
3.2.3.1 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 15 No'lu Genel Yorumu.....	90
3.2.3.2 64/292 Sayılı BM Genel Kurul Kararı.....	93
3.2.3.3 15/9 Sayılı İnsan Hakları Konseyi Kararı	95
3.2.4 Değerlendirme.....	95
3.3 Enerjiye Erişim Hakkının Konusu ve Unsurları	96
3.3.1 Hakkın Konusu.....	99

3.3.2 Hakkın Unsurları	100
3.3.2.1 Erişim	100
3.3.2.2 Enerji Hizmetleri	101
3.3.2.3 Maddi Olarak Karşılanabilir Enerji Hizmetleri.....	102
3.3.2.4 Güvenilir Enerji Hizmetleri.....	104
3.3.2.5 Modern Enerji Hizmetleri	105
3.4 Hakkın Yararlanıcısı, Yükümlüsü ve Güvenceleri	107
3.4.1 Hakkın Yararlanıcısı	107
3.4.2 Hakkın Yükümlüsü	108
3.4.2.1 Devletler	108
3.4.2.2 Özel Hukuka Tabi Tüzelkişiler	110
3.4.3 Hakkın Güvenceleri	111
3.4.3.1 Enerji Bağlantısının Sağlanması	111
3.4.3.2 Enerji Bağlantısının Güvenilir Olması.....	112
3.4.3.3 Enerjinin Uygun Fiyatlı Olması	112
SONUÇ	114
KAYNAKÇA	118

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AİHHŞ	Afrika İnsan ve Hakların Hakları Şartı
AİHHK	Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu
AİHK	Amerikalılar-arası İnsan Hakları Komisyonu
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
Bildirge	Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi
BM	Birleşmiş Milletler
Brudtland Raporu	19 Aralık 1983 tarihli ve 38/161 sayılı BM Genel Kurul Kararı ile kurulan ve daha sonra Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu adını alan komisyonun hazırladığı 2000 yılı ve sonrasındaki çevresel problemlerin ele alındığı rapor
ÇHK	Çocuk Hakları Komitesi
ÇHS	Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
Dokuzuncu Oturum Raporu	Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu Dokuzuncu Oturum Raporu
Dünya Zirvesi +5	23-27 Haziran 1997 tarihinde New York'ta yapılan dünya zirvesi
EHK	Engelli Hakları Komitesi
EHS	Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme
ESK	Ekonomik ve Sosyal Konsey
ESKHK	Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi
ESKHS	Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

Gündem 21	Rio Zirvesi'nden sonra alınan çevre üzerinde insanların etkisi olan her alanda hem yerel ve ulusal hem de uluslararası düzeyde atılması gereken adımları belirleyen eylem planı
Hükümetlerarası Grup Raporu	Enerji ve Sürdürülebilir Kalkınma Konularında Uzmanlardan Oluşan Açık Uçlu Hükümetler Arası Grup tarafından Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'na sunulan rapor
IAOKK	İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi
IAOKS	Her Türlü İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme
KKAOKS	Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi
KKAOKK	Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi
MSHS	Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme
Rio Beyanı	Rio Zirvesi'nden sonra alınan çevre ve kalkınma faaliyetleri üzerine yirmi yedi adet bağlayıcı olmayan ilkenin belirlendiği Çevre ve Kalkınma Üzerine Rio Beyanı
Rio Zirvesi	3-14 Haziran 1992 tarihinde Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde toplanan BM Çevre ve Kalkınma Konferansı
Rio Zirvesi +20	20-22 Haziran 2012 tarihleri arasında Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde toplanan BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı
San Salvador Protokolü	Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek Protokol
SE4ALL	Herkes İçin Sürdürülebilir Enerji
UEA	Uluslararası Enerji Ajansı
Üst Düzey Politik Forum	Rio+20'den sonra kurulan sürdürülebilir kalkınma amaçlarıyla ilgili ilerlemeleri gözden geçirmek, engelleri incelemek, iyi uygulamaları paylaşmak ve önerilerde bulunmak için kurulan forum

ABSTRACT

This thesis has been prepared to seek an answer to the question of whether access to energy can be described as a human right. There is no definition agreed upon by all parties regarding the concept of access to energy; however, in general, access to energy can be defined as a household's access to energy in an amount that meets their basic needs. Energy can be in the form of electricity, natural gas, LPG or renewable energy types may be considered within this scope.

Since 1987, the time when the issue of access to energy came to the fore at the United Nations ("UN"), the importance of access to energy for human life has been mentioned several times. On a general level, access to energy creates economic development and new employment opportunities. On an individual level, it affects whole range of social spheres differing from human health to employment life, from education to people having decent lives and generally it affects individuals' well-being. In this sense it would not be an exaggeration to say that it has a vital role for human life. Having said this, it should also be noted that access to energy does not have any importance if the energy is not transformed into energy services such as lightening of, heating or cooling a space.

The appearance of access to energy in daily life can take various forms. For household members, energy means the opportunity to enlighten the house, cook meals, keep the food cold, heat up or cool down the house, recharge their cellphones and communicate with the world via phones and televisions. From the health perspective, it protects the household members from diseases arising from indoor air pollution since it provides access to clean energy resources for cooking. From an educational point of view, by reducing the obligation of children to carry fuel, it ensures that the children use the time they spend on fuel transportation for education. It provides the opportunity to the schools to teach using the technological devices together with lighting, heating and cooling facilities. It also decreases the time that women spend on household chores due to gender specific roles and they use this time for paid work outside their houses. With all these traits, energy's pivotal importance for human life has been declared by UN in the sustainable

development goals and access to energy is determined a seventh sustainable development goal.

This thesis is of the view that the subject of access to energy is one of the requirements of the rights protected by current international regulations and details of which are given hereinbelow. At UN level, the subject of access to energy is one of the requirements of: (i) higher standards of living, full employment, and conditions of economic and social progress and development under Article 55 of Charter of United Nations, (ii) right to adequate standard of living under Article 25 of Universal Declaration of Human Rights, (iii) right to life under Article 6 of International Covenant on Civil and Political Rights, (iv) right to adequate housing under Article 11 of International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, also Article 7 (right to just and favorable conditions of work), Article 12 (right to health), Article 13 (right to education), (v) children's right to standard of living adequate for the child's physical, mental, spiritual, moral and social development as per Article 27, right to education pursuant to Article 28, right to health under Article 24 of Convention on the Rights of the Child, (vi) right to adequate standard of living as per Article 28 of Convention on the Rights of Persons with Disabilities, (vii) Article 2 governing the measures for elimination of racial discrimination, Article 3 prohibiting racial discrimination and the right to equality in terms of right to housing and right to work pursuant to Article 5 of Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. The only regulation explicitly mentioning the access to energy is the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women. Article 14 of the said convention brings forth the obligation on the part of state parties the provision of a right to adequate standard of living particularly in relation to housing, sanitation, electricity and water supply, transport and communications. While these are being regulations under the UN system, the subject of energy access is also one of the requirements of right to live in a healthy environment, right to health, right to housing protected by legal documents prepared by Organization of American States, African Union, European Union and European Council.

Although there is a decrease in the portion of population having no access to energy, an important part of the world population still has no access to energy. Since the progress is not at a desired level, it is considered that a clearer normative content should be determined in terms of access to energy. In this context, like human right to water, by determining the content and the responsible parties of the right, the idea that the issue of access to energy can be recognized as a human right has emerged.

As stated above, as the concept of access to energy is present as one of the requirements of right to adequate standard of living, right to life, right to adequate housing, right to education, and the right to health protected by existing international regulations, it is considered that this concept does not need to be regulated by a separate international agreement. Considering the general practice in terms of the concept of access to energy and the periodic country reports discussed in the thesis, it can be said that there is no common practice among states in this regard. For this reason, it does not seem possible to mention that the concept constitutes a customary practice. It is seen that the concept of access to energy is often linked to right to adequate housing under Article 11 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights as per General Comment No. 4 of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Within this framework, it is thought that a general comment of Committee on Economic, Social and Cultural Rights can give clarity to the right just like it did in the recognition of human right to water.

In conclusion, the argument of this thesis is that access to energy is a right within the scope of the right to adequate housing, which is already accepted in the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, just like human right to water.

ÖZET

Huzurdaki tez, enerjiye erişim bir insan hakkı olarak nitelendirilebilir mi sorusuna cevap aramak amacıyla hazırlanmıştır. Enerjiye erişim kavramı ile ilgili üzerinde tüm taraflarca uzlaşmaya varılmış bir tanım bulunmamaktadır; ancak genel olarak enerjiye erişim bir hane halkının temel düzeydeki ihtiyaçlarını giderecek miktarda enerjiye erişimi şeklinde tanımlanabilir. Enerji, elektrik enerjisi olabileceği gibi, doğalgaz, LPG veya yenilenebilir enerji türleri de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Enerjiye erişim konusunun Birleşmiş Milletler (“BM”) nezdinde ilk gündeme geldiği 1987 yılından bu yana konunun insan hayatı açısından önemine çeşitli kereler değinilmiştir. Enerjiye erişim genel düzeyde ekonomik kalkınma ve yeni iş olanakları yaratır. Bireysel düzlemde ise insan sağlığından çalışma hayatına, eğitimden insanların onurlu bir yaşam sürdürmelerine kadar birçok alana etki eder ve genel olarak bireylerin kendilerini iyi hissetmelerini sağlar. Bu anlamda insan hayatı için yaşamsal bir öneme sahip olduğunu söylemek abartılı olmaz. Bununla birlikte, enerjinin ortamın aydınlatılması, ısıtılması veya soğutulması gibi bir enerji hizmetine dönüştürülmediği zaman tek başına insan hayatında bir önem arz etmediğini belirtmek gerekmektedir.

Enerjiye erişimin günlük hayattaki görünümü çeşitli şekillerde olabilir. Enerji, hane halkı için aydınlanma, yemek pişirme, yiyecekleri soğutma, ev ortamını ısıtma veya soğutma, cep telefonu şarj etme ve cep telefonu veya televizyonlar aracılığı ile dünya ile iletişim kurma anlamına gelir. Sağlık açısından geleneksel yakıtlara nazaran daha az ev içi hava kirliliği yaratan yakıtlara erişim ile hane halkını ev içi hava kirliliğine bağlı hastalıklardan uzak tutar. Eğitim açısından ise, çocukların üzerindeki yakıt taşıma yükümlülüğünü azaltarak yakıt taşıma için harcanan zamanın eğitime harcamalarını, okullar için teknolojik aygıtlar kullanarak ders yapma imkânı ile birlikte sınıfların aydınlatılmasını, ortamın aydınlatılmasını veya soğutulmasını sağlar. Toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle kadınlardan beklenen ev işlerini azaltır ve kadınlar bu zamanı ücretli çalışmaya ayırırlar. Bu özellikleri sebebiyle enerjinin insan hayatı taşıdığı önem BM nezdinde

sürdürülebilir kalkınma amaçlarında da ifade edilmiş ve enerjiye erişim yedinci sürdürülebilir kalkınma amacı olarak belirlenmiştir.

Huzurdaki tez enerjiye erişim konusunun mevcut uluslararası sözleşmelerde korunan ve aşağıda detayları verilen hakların bir gerekliliği olduğu düşüncesindedir. BM seviyesinde enerjiye erişim konusunun; (i) BM Şartı'nın 55'inci maddesindeki insanların hayat seviyelerinin yükselmesi, ekonomik ve sosyal alanda ilerleme ve gelişme ifadesinin, (ii) Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin ("**Bildirge**") 25'inci maddesindeki yeterli bir yaşam seviyesi hakkının, (iii) Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin ("**MSHS**") 6'ncı maddesinde yer alan yaşam hakkının, (iv) Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin ("**ESKHS**") 11'inci maddesinde düzenlenen yaşamaya elverişli konut hakkının, ayrıca 7'inci (adil ve uygun işte çalışma hakkı), 12'inci (sağlık hakkı) ve 13'üncü (eğitim hakkı) maddelerinin, (v) Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin ("**ÇHS**") 27'inci maddesinde yer alan çocukların bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ve toplumsal gelişmesini sağlayacak yeterli bir yaşam seviyesi hakkının, 28'inci maddesinde yer alan eğitim hakkının, 24'üncü maddesinde yer alan sağlık hakkının, (vi) Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin ("**EHS**") 28'inci maddesinde yer alan yeterli bir yaşam standardı hakkının, (vii) Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin ("**IAOKS**") ırk ayrımcılığın ortadan kaldırılması için alınması gereken tedbirleri düzenleyen 2'inci, ırksal ayrımcılığı yasaklayan 3'üncü maddeleri ile 5'inci maddesinde yer alan barınma hakkı ve çalışma hakkı bağlamında eşit muamele hakkının bir gerekliliği olduğu düşünülmektedir. Enerjiye erişim konusuna açıkça yer veren tek sözleşme Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi'dir ("**KKAOKS**"). Söz konusu sözleşmenin 14'üncü maddesi taraf devletlere kadınlar için özellikle konut, sağlık, elektrik, su, ulaşım ve iletişim hizmetleriyle ilgili yeterli yaşam standartlarından yararlanma hakkını sağlama yükümlülüğü getirmiştir. Bunlar BM kapsamındaki hukuki düzenlemeler olmakla birlikte enerjiye erişim konusunun Amerikan Devletleri Örgütü, Afrika Birliği, Avrupa Birliği ("**AB**") ve Avrupa Konseyi gibi çeşitli bölgesel örgütler

kapsamındaki hukuki düzenlemelerle korunan sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı gibi hakların da bir gerekliliği olduğu görülmektedir.

Her ne kadar yapılan çalışmalar ile dünyada enerjiye erişimi olmayan insan sayısında azalma olsa da bugün hâlâ dünyanın büyük bir bölümünün enerjiye erişimi bulunmamaktadır. İlerlemenin beklenen düzeyde olmaması nedeniyle enerjiye erişim konusuna daha net bir normatif içerik belirlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu çerçevede, su hakkında olduğu gibi enerjiye erişim konusunun hakkın içeriği ve sorumluları belirlenerek bir insan hakkı olarak tanınabileceği fikri ortaya çıkmıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere enerjiye erişim kavramı mevcut uluslararası sözleşmelerde korunan yeterli yaşam seviyesi hakkı, yaşam hakkı, yaşamaya elverişli konut hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı gibi hakların gerekliliklerinden biri olarak kendini gösterdiği için bu kavramın ayrı bir uluslararası sözleşme ile düzenlenmesine gerek olmadığı düşünülmektedir. Enerjiye erişim kavramı ile ilgili dünya genelindeki uygulama ve tez içinde ele alınan periyodik ülke raporları dikkate alındığında bu konuda devletler arasında bir ortak bir uygulama bulunmadığı düşünülmektedir. Bu nedenle kavramın bir yapılageliş kuralı olduğundan söz etmek mümkün görünmemektedir. Hâlihazırda ESKHK'nin 4 No'lu Genel Yorumu nedeniyle enerjiye erişim kavramının sıklıkla ESKHS'nin 11'inci maddesinde yer alan yaşamaya elverişli konut hakkı ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu çerçevede aynı su hakkında yapıldığı gibi ESKHK'nin bir genel yorumu ile hakka bir netlik kazandırılabilmesi düşünülmektedir.

Sonuç olarak, huzurdaki tezin iddiası enerjiye erişimin su hakkında olduğu gibi ESKHS'de hâlihazırda kabul edilmiş olan yaşamaya elverişli konut hakkı kapsamında bir hak olduğu yönündedir.

GİRİŞ

Uluslararası Enerji Ajansı (“UEA”) tarafından 2017 yılı için hazırlanan¹ Enerjiye Erişim 2017 Görünümü Raporu incelendiğinde 2016 yılı itibariyle dünyada toplam 1,1 milyar kişinin enerjinin sunduğu imkânlarla erişiminin bulunmadığı, 2,8 milyar kişinin çevreye duyarlı yemek yapma olanaklarına sahip olmadığı görülmektedir. Sürdürülebilir kalkınma amaçları çerçevesinde yapılan çalışmalar sayesinde 2017 yılı itibariyle enerjiye erişim imkânı olmayanlar açısından bu rakam 840 milyona düşmüştür.² Dünya nüfusu ile karşılaştırıldığında, bu miktar, enerjinin sunduğu imkânlarla erişimi olmayanlar açısından dünya nüfusunun neredeyse sekizde birine, çevreye duyarlı yemek yapma olanaklarına sahip olmayanlar açısından ise dünya nüfusunun neredeyse yarısına tekabül etmektedir.³ Verinin ülkelere göre dağılımına bakıldığında ise en büyük enerji yoksunluğunun Afrika kıtasında özellikle Sahraaltı Bölgesi’nde yaşanmakta olduğu dikkati çekmektedir.⁴ Aynı bölgenin dünyanın en yoksul bölgelerinden biri olmasının ise sadece bir tesadüften ibaret olmadığı düşünülmektedir.⁵

Enerjiye erişim kavramı ile ilgili üzerinde tüm taraflarca uzlaşmaya varılmış bir tanım bulunmamaktadır. Enerjiye erişim için verilecek en genel tanım bir hane halkının temel düzeydeki ihtiyaçlarını giderecek düzeyde enerjiye erişimidir. Burada kullanılan enerji kelimesinin elektrik enerjisini, doğalgaz, LPG veya diğer yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen enerjiyi içerdiğini söylemek

¹ Bkz. International Energy Agency [2017]. Energy Access Outlook, s. 11, <https://webstore.iea.org/weo-2017-special-report-energy-access-outlook> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

² Bkz. International Energy Agency, International Renewable Energy Agency, United Nations Statistic Division, World Bank Group, World Health Organisation [2019]. Tracking SDG 7: The Energy Progress Report, s. 3, <https://trackingsdg7.esmap.org/data/files/download-documents/2019-Tracking%20SDG7-Full%20Report.pdf> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

³ Dünya Bankası verileri uyarınca 2018 yılı itibariyle dünya nüfusu 7,594 milyardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

⁴ Bkz. International Energy Agency, International Renewable Energy Agency, United Nations Statistic Division, World Bank Group, World Health Organisation [2019]. s. 5.

⁵ Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan 2018 Global Çok Yönlü Yoksulluk Endeksi’ne göre en yoksul bölgeler Afrika’nın Sahraaltı Bölgesi ve Güney Asya’dır. Söz konusu endeks enerjiye erişimi bir değerlendirme faktörü olarak ele almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://hdr.undp.org/en/2018-MPI> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

mümkündür.

Enerjiye erişim genel olarak altyapı yatırımları, tarım ve sanayi üretiminde gelişme ile ekonomik kalkınma yaratılması, yeni iş fırsatları yaratılması, eğitime erişimin sağlanması, kadın-erkek arasındaki toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanan eşitsizliğin giderilmesi ve nihayetinde yoksulluğun ortadan kaldırılması gibi konuları etkilemektedir.

Bireysel olarak ise insan sağlığından, çalışma hayatına, eğitimden, insanların onurlu bir yaşam sürdürmelerine kadar birçok alana etki eder. Enerjiye erişim bireysel düzlemde çeşitli şekillerde görülebilir. Enerji hane halkı için aydınlatma, yemek pişirme, yiyecekleri soğutma, ev ortamını ısıtma veya soğutma, cep telefonu şarj etme ve cep telefonu veya televizyonlar aracılığı ile dünya ile iletişim kurma anlamına gelir. Geleneksel yakıtlara nazaran daha az ev içi hava kirliliği yaratan yakıtlara erişim ile ev içi hava kirliliğine bağlı hastalıkların ortaya çıkmasını önler. Çocukların üzerindeki yakıt taşıma yükümlülüğünü azaltarak çocukların yakıt taşıma için harcayacakları zamanı eğitime harcamalarını, okullar için teknolojik aygıtlar kullanarak ders yapma imkânı ile birlikte sınıfların aydınlatılmasını, ortamın aydınlatılmasını veya soğutulmasını sağlar. Toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle kadınların yapması beklenen ev işlerini azaltır ve kadınlar bu zamanı ücretli çalışmaya ayırırlar. Bu özellikleri sebebiyle enerjiye erişimin insan hayatı için büyük bir önemi bulunmaktadır.

Bu önemli rol, ama özellikle enerjiye erişim ile yoksulluk arasındaki ilişki, BM bünyesinde önce 1992 yılında Rio de Janeiro’da yapılan BM Çevre ve Kalkınma Konferansı sonrasında alınan Gündem 21, Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu Dokuzuncu Oturum Raporu (“**Dokuzuncu Oturum Raporu**”), Johannesburg Beyanı ve Uygulama Planı gibi çeşitli belgelerde, daha sonra 2012 yılında Rio de Janeiro’da yapılan BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı’ndan sonra alınan 27 Temmuz 2012 tarihli İstedığımız Gelecek isimli BM Genel Kurulu kararında açıkça ifade edilmiştir.⁶ 2012 yılından 2015 yılına kadar olan dönemde BM bünyesinde Herkes İçin Sürdürülebilir Enerji (“**SE4ALL**”) çalışmaları

⁶ Bkz. UN General Assembly 66/288, The Future We Want, A/RES/66/288 (11.09.2012), s. 24, <https://undocs.org/A/RES/66/288> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

başlatılmakla birlikte en vurucu gelişme 2015 yılında yaşanmıştır. 2015 yılının Eylül ayında yapılan BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nın ardından alınan ve toplam on yedi amacın⁷ belirlendiği kararda⁸ herkes için erişilebilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerji yedinci amaç olarak yerini almıştır. Bu, enerjiye erişim konusunun bir sürdürülebilir kalkınma amacı olarak ayrıca ve açıkça ifade edildiği ilk belgedir.

Enerjiye erişimin mevcut uluslararası sözleşmelerde koruma altına alınan hakların bir gerekliliği olduğu görülmektedir. Enerjiye erişimin doğrudan ifade edildiği tek sözleşme olan KKAOKS'de taraf devletlerin kırsal kesimde yaşayan kadınlar için özellikle konut, sağlık, elektrik, su, ulaşım ve iletişim hizmetleriyle ilgili yeterli yaşam standartlarından yararlanma hakkını sağlama yükümlülüğü bulunmaktadır; ancak bu yükümlülük sadece kırsal kesimde yaşayan kadınları kapsadığı için genel bir yükümlülük olduğundan söz etmek mümkün değildir. Bunun dışında BM seviyesinde enerjiye erişim konusunun; (i) BM Şartı'nın 55'inci maddesindeki insanların hayat seviyelerinin yükselmesi, ekonomik ve sosyal alanda ilerleme ve gelişme ifadesinin, (ii) Bildirge'nin 25'inci maddesindeki yeterli bir yaşam seviyesi hakkının, (iii) MSHS'nin 6'ncı maddesinde yer alan yaşam hakkının, (iv) ESKHS'nin 11'inci maddesinde düzenlenen yaşamaya elverişli konut hakkının, ayrıca 7'inci (adil ve uygun işte çalışma hakkı), 12'inci (sağlık hakkı) ve 13'üncü (eğitim hakkı) maddelerinin, (v) ÇHS'nin 27'inci maddesinde yer alan çocukların bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ve toplumsal gelişmesini sağlayacak yeterli bir yaşam seviyesi hakkının, 28'inci maddesinde yer alan eğitim hakkının, 24'üncü maddesinde yer alan sağlık hakkının, (vi) EHS'nin 28'inci maddesinde yer alan yeterli bir yaşam standardı hakkının, (vii) IAOKS'nin ırk ayrımcılığın ortadan kaldırılması için alınması gereken tedbirleri düzenleyen 2'inci,

⁷ BM Kalkınma Programı'nın web sitesinde "hedef" kelimesi yerine "amaç" kelimesi tercih edildiği için huzurdaki tezde "sürdürülebilir kalkınma hedefleri" yerine "sürdürülebilir kalkınma amaçları" ifadesinin kullanılması tercih edilmiştir. Bkz. <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

⁸ Bkz. UN General Assembly 70/1, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1 (21.10.2015), s. 14, <https://undocs.org/A/RES/70/1> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

ırksal ayrımcılığı yasaklayan 3'üncü maddeleri ile 5'inci maddesinde yer alan barınma hakkı ve çalışma hakkı bağlamında eşit muamele hakkının bir gerekliliği olduğu düşünülmektedir. BM sistemi haricinde, enerjiye erişim konusunun, Amerikan Devletleri Örgütü kapsamında Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek Protokol'ün ("**San Salvador Protokolü**") 11'inci maddesindeki sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının, Afrika Birliği bünyesinde Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın ("**AİHHŞ**") 16'ncı maddesindeki sağlık hakkının, AB bünyesinde AB Temel Hakları Şartı'nın genel ekonomik yarara ilişkin hizmetlere erişimi düzenleyen 36'ncı maddesinin ve elektrik piyasasına ilişkin 2009/72 sayılı AB Direktifi'nin 3'üncü maddesinin ve Avrupa Konseyi bünyesinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ("**AİHS**") 3'üncü maddesindeki işkence ve kötü muamele yasağının, 8'inci maddesindeki özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının ve Avrupa Sosyal Şartı kapsamında 31'inci ve 16'ncı maddelerde düzenlenen yaşamaya elverişli konut hakkının ve aile konutu hakkının gerekliliği olarak kendini gösterdiği görülmektedir.

Anlaşılmaktadır ki, dünya nüfusunun azımsanmayacak bir bölümünün enerjiye erişiminin olmaması sebebiyle enerjiye erişim, uluslararası gündemi meşgul eden bir konudur. Konunun sürdürülebilir kalkınma amaçlarıyla da ilişkilendirilmesi neticesinde enerjiye erişim kavramı üzerine hatırı sayılır çalışma yürütülmüştür. Tüm bunlar olumlu gelişmeler olmakla birlikte, ne enerjiye erişimin BM nezdindeki üye devletlerin gündemine geldiği 1987 yılından bu yana ne de herkes için erişilebilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerji amacının açıkça belirlendiği 2015 yılından bu yana, hâlâ dünya nüfusunun büyük bir bölümünün herhangi bir şekilde enerjiye erişimi bulunmamaktadır. Geline nokta itibariyle herkese erişilebilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerji sağlanamamış olması enerjiye erişim konusuna daha net bir normatif içerik belirlenmesi gerektiğini ve enerjiye erişim konusu su hakkı gibi bir insan hakkı olarak tanınabilir mi sorusunu düşündürmektedir.

Bu tez, enerjiye erişimin bir insan hakkı olarak tanınıp tanınamayacağı sorusuna bir yanıt aramak amacıyla hazırlanmıştır. Tezin ilk bölümünde enerjiye erişim kavramının ortaya çıkışı tarihsel bir çerçevede ele alınacak, daha sonra ikinci

bölümde kavramın içeriği ve önemi belirlenecektir. Üçüncü bölümünde ise kavramın hukuksal çerçevesi çizilecek, her ikisinin de insan hayatındaki önemleri nedeniyle su hakkı ile ilişkisine değinilecek ve enerjiye erişim hakkının unsurlarının neler olabileceği ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİYE ERİŞİM KAVRAMININ TARİHSEL ÇERÇEVESİ

Bu bölümde enerjiye erişim kavramına tarihsel bir çerçeve çizebilmek bakımından kavramın hangi evrensel⁹ hukuki metinler çerçevesinde ele alındığı incelenecektir. Kavram ayrıca ve açıkça huzurdaki tezin üçüncü bölümünde ele alınan KKAOKS dışında herhangi bir uluslararası antlaşmada yer almadığı için inceleme genel olarak öğretide “yumuşak hukuk” olarak da kabul edilen¹⁰ BM organlarının kararları çerçevesinde ele alınacaktır. Dönüm noktası olarak 2015 yılı seçilmiştir. Bunun nedeni 2015 yılı Eylül ayında yapılan BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı’nın ardından alınan ve toplam 17 amacın belirlendiği kararda¹¹ ilk kez enerjiye erişim konusunun başka bir konuyla ilişkilendirilmeksizin ayrı bir amaç olarak ifade edilmiş olmasıdır. 2015 yılına kadar meydana gelen gelişmelere bakıldığında, enerjiye erişim konusunun yaşamaya elverişli konut hakkıyla veya yoksulluğun ortadan kaldırılması ile ilişkili olarak ele alındığı görülmektedir.

1.1 2015 Yılı Öncesi

1.1.1 2000 Yılı ve Sonrası için Çevresel Perspektif

Sürdürülebilirlik konusu açısından büyük önem taşıyan Brudtland Raporu’ndan¹² bir süre sonra Birleşmiş Milletler Çevre Programı Yönetici

⁹ Bölgesel hukuki metinlere şu aşamada yer verilmemesinin nedeni kavrama evrensel bir çerçeve çizme arayışından kaynaklanmaktadır. Kavramın ne şekilde uygulandığının inceleneceği üçüncü bölümde bölgesel hukuki metinlerden kaynaklanan uygulamalara ayrıca yer verilecektir.

¹⁰ Aybay R., Oral E. [2016]. Kamusal Uluslararası Hukuk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 143.

¹¹ Bkz. UN General Assembly 70/1, s. 14.

¹² 19 Aralık 1983 tarihli ve 38/161 sayılı BM Genel Kurul Kararı ile kurulan ve daha sonra Komisyon adını alan komisyonun hazırladığı 2000 yılı ve sonrasındaki çevresel problemlerin ele alındığı rapordur. Hazırlanan rapor 4 Ağustos 1987 tarihinde BM Genel Kurulu’na sunulmuştur. Rapor literatürde Komisyon’un o dönemdeki başkanı olan Gro Harlem Brudtland’ın soyadı olan Brudtland Raporu olarak da bilinmektedir. Rapor, sürdürülebilirlik konusunu ilk kez gündeme

Konseyi'nin kurduğu hükümetlerarası bir komite tarafından 2000 Yılı ve Sonrası için  evresel Perspektif hazırlanmıştır.¹³ Raporda enerjiyle ilgili ayrı bir bölüm yer almaktadır. Raporun Brudtland Raporu'ndan farklı olarak sadece enerji verimliliği konusuna değil, aynı zamanda enerjinin makul maliyetlerle sunulması ve gelişmekte olan ülkelerdeki enerjiye erişimin arttırılması konularına değindiği görülmektedir.¹⁴ Bu konuyla ilgili olarak, raporda, gelişmekte olan ülkelerin dünya enerji t ketimeinin üçte birini oluşturduğuna, buna rağmen yeterli bir şekilde enerjiye erişimlerinin olmadığına ve enerji t ketimeilerinin ağırlıklı olarak petrol ithalatına, biok tleye ve hayvansal enerjiye dayandığına değinilmektedir.¹⁵ Bu konunun  z m  için, bir taraftan, çevreye verilen zararın azaltılması amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının sağlanması, diğer taraftan da gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarının karşılanması için söz konusu ülkelerde enerjiye erişimin makul maliyetli enerji sağlanarak arttırılması hedef olarak belirlenmiştir.¹⁶ Her ne kadar hedef olarak bu belirlenmiş olsa da hedefle ilgili eylem planında enerjiye erişimle ilgili bir maddeye rastlanmamaktadır. Eylem planında belirlenen maddeler daha çok çevreye verilen zararın azaltılması, yenilenebilir ve nükleer enerji kullanımının teşvik edilmesine yöneliktir.

1.1.2 Gündem 21 Belgesi'nin İleriye Dönük Uygulanması İçin Program

1992 yılında gerçekleştirilen Rio Zirvesi'nde¹⁷ alınan kararların

getirme özelliği ile bilinmektedir. Brudtland Raporu'nda enerji konusu ayrı bir başlık altında ele alınmıştır; ancak rapor enerji hizmetlerinin herkese sağlanmasından ziyade enerjinin sürdürülebilir ve verimli olması konularına odaklanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. UN General Assembly 42/427, Report of the World Commission on Environment and Development, A/42/427 (04.08.1987), s. 29-30, <https://digitallibrary.un.org/record/139811> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

¹³ Söz konusu rapor BM Genel Kurulu'nun 11 Aralık 1987 tarihli ve A/42/186 sayılı kararı ile kabul edilmiştir. Bkz. UN General Assembly 42/186, Environmental Perspective to the Year 2000 and Beyond, A/42/186 (11.12.1987), <https://undocs.org/en/A/RES/42/186> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

¹⁴ Age, s. 2.

¹⁵ Age, s. 6.

¹⁶ Age, s. 7.

¹⁷ Rio Zirvesi neticesinde    belge karara bağlanmıştır. Bunlardan ilki  evre ve kalkınma faaliyetleri üzerine yirmi yedi adet bağlayıcı olmayan ilkenin belirlendiği Rio Beyanı, ikincisi

uygulamalarının takip edilmesi amacıyla zirvenin beşinci yıldönümü olan 1997 yılında bir dünya zirvesi daha yapılmasına karar verilmiştir.¹⁸ Söz konusu zirve 23-27 Haziran 1997 tarihinde New York'ta yapılmıştır. Dünya Zirvesi +5 olarak da anılan bu zirvenin ardından Gündem 21 Belgesi'nin İleriye Dönük Uygulanması İçin Program kabul edilmiştir.¹⁹ Program belgesi incelendiğinde, enerji konusunun kaynakların verimli kullanılması çerçevesinde ele alındığı; ancak şimdiye kadar açıklanan belgelerden farklı olarak, bu belgede enerji hizmetlerine erişim konusuna, enerji hizmetlerine erişimin, yeni iş olanaklarına, eğitim, sağlık ve ulaşım hizmetlerine erişim ile yoksulluğun azaltılması açısından etkileri çerçevesinde değinildiği görülmektedir.²⁰ Bu bağlamda, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından, kırsal bölgeler başta olmak üzere, toplumun tüm kesimlerine modern enerji hizmetlerine erişimin ve özellikle elektriğin çevreye duyarlı bir şekilde sunulması için uluslararası işbirliğinin güçlendirilmesi ihtiyacının altı

ülkelerin politikalarına yol göstermesi bakımından sürdürülebilir kalkınma üzerine kararlaştırılmış bir faaliyet programı olan Gündem 21 belgesi ve üçüncüsü ise ormanlık alanlara ilişkin zorunlu olmayan ilkelerin belirlendiği ortak bir beyandır. Bu tez özel olarak enerjiye erişim konusunu ele aldığı için Rio Beyanı'nda yer alan ilkeler ayrıca irdelenmemiştir; ancak söz konusu ilkeler şu şekilde özetlenebilir: çevrenin ve doğal kaynakların korunması (birinci ve ikinci ilkeler), sürdürülebilir kalkınma (üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci ilkeler), kirleten öder (ikinci, on üçüncü ve on altıncı ilkeler), ayrımcı olmayan demokrasi (onuncu ve on dokuzuncu ilkeler), birlik (on sekizinci ilke), çevre zararının önlenmesi (on birinci ve on yedinci ilkeler), ihtiyatlı olmaya ihtiyaç (on beşinci ilke). Gündem 21 belgesi ise çevre üzerinde insanların etkisi olan her alanda hem yerel ve ulusal hem de uluslararası düzeyde atılması gereken adımları belirleyen bir eylem planıdır. Gündem 21 belgesinde enerji konusunun şimdiye kadar yer verilen diğer belgelerdeki gibi sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunması ile ilgili olarak ele alındığı görülmektedir. Bu hususlara ek olarak, enerji konusu konutların sürdürülebilir kalkınması konusu çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çerçevede, tüm insanların yaşam koşullarının, konutlardaki sosyal, ekonomik ve çevresel ortamın iyileştirilmesi amaç olarak belirlenerek, konutlarda sürdürülebilir enerji sistemlerinin teşvik edilmesi ise faaliyet alanlarından biri olarak ifade edilmiştir. Bu faaliyet alanı ile ilgili olarak belirlenen eylem planı incelendiğinde ise odak noktasının enerjiye erişim sağlamaktan ziyade verimli ve doğayla dost enerjinin sunulması olduğu görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mouthaan, S. [1995]. International Environmental Law and the 1992 Rio Earth Summit: Brave New World. Holdsworth Law Review, 17(2). UN [1993]. Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992. Volume 1, Resolutions adopted by the Conference. New York, <https://digitallibrary.un.org/record/160453?ln=en> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

¹⁸ Bkz. UN [1993]. Report of the United Nations Conference on Environment and Development, s. 463.

¹⁹ Program 19 Eylül 1997 tarihli ve A/S-19/2 sayılı BM Genel Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir. Bkz. UN General Assembly A/S-19/2, Programme for the Further Implementation of Agenda 21, A/S-19/2 (19.09.1997), <https://digitallibrary.un.org/record/244113?ln=en> [Erişim Tarihi: 24.05.2019].

²⁰ Age, s. 24.

çizilmiştir.²¹

Program ayrıca Rio Zirvesi ardından kurulan Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun dokuzuncu toplantısının enerji konusuna odaklanması gerektiğini ifade etmiştir.²²

1.1.3 Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu Dokuzuncu Oturum Raporu

Gündem 21 Belgesi'nin İleriye Dönük Uygulanması İçin Program belgesinde ifade edildiği üzere Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun dokuzuncu oturumu enerji konusuna odaklanmıştır. Dokuzuncu Oturum Raporu'nda, çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerde yaşayan dünyanın önemli bir bölümünün, enerjiye erişimden yoksun olduğu, enerji tüketimi açısından gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında önemli bir farklılığın bulunduğu, enerji üretimi, dağıtımı ve tüketimi açısından mevcut alışkanlıkların sürdürülebilir olmadığı belirtilmektedir.²³ Rapora göre; sürdürülebilir kalkınma için, enerjiye farklı ülke ve bölgelerin ihtiyaçlarını ve gerekliliklerini dikkate alan, uygun maliyetli enerji kaynaklarına genel bir erişim sağlanması gerekmektedir.²⁴ Rapor kapsamında hükümetlere çeşitli öneriler getirilmiştir. Önerilerin ağırlıklı olarak sürdürülebilir enerjiye yönelik yatırımlara, bu yatırımlar için kamu sektörü özel sektör iş birliği gibi yaratıcı finansman çözümleri bulunmasına ve enerjinin sürdürülebilir tüketimine yönelik olduğu, enerjiye erişimin sağlanmasına ise dolaylı olarak yer verildiği görülmektedir. Bu çerçevede, enerjiye erişimin sağlanması konusu uygun enerji hizmetlerinin geliştirilmesi ve enerji piyasalarının geliştirilmesi önerileri kapsamında gündeme gelmiştir.²⁵

²¹ Age, s. 25.

²² Age.

²³ Bkz. Commission on Sustainable Development 2001/29, Report on the ninth session, E/2001/29 (5 May 2000 and 16-27 April 2001), Economic and Social Council Official Records, Supplement No. 9, New York, s. 1, <https://digitallibrary.un.org/record/445112?ln=en> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁴ Age, s. 2.

²⁵ Age, s. 3.

Bu noktada, rapora temel teşkil eden ve enerjiye erişim konusunun Dokuzuncu Oturum Raporu'na göre daha açık bir şekilde ifade edildiği Hükümetlerarası Grup Raporu'na da değinmekte fayda görülmektedir.²⁶ Hükümetlerarası Grup Raporu'nda enerjiye erişim, enerji verimliliği, yenilenebilir enerji, ileri fosil yakıt teknolojileri, nükleer enerji teknolojileri, kırsal kesimde enerji, enerji ve taşıma başlıkları altında toplanan yedi adet anahtar konuyla ilgili açıklamalar yapılmıştır. Huzurdaki tezin konusu ile doğrudan bağlantılı olduğu için burada enerjiye erişim ve kırsal kesimde enerji anahtar konuları kapsamında yapılan açıklamalara yer verilecektir.

Hükümetlerarası Grup Raporu'nda enerjiye erişim başlığı altında enerjinin sosyo-ekonomik kalkınma ve nihayetinde yoksulluğun ortadan kaldırılması ile yakından ilişkisine değinilmiştir.²⁷ Rapora göre, enerjiye erişimin geliştirilmesi, enerji hizmetlerine güvenli, maddi olarak karşılanabilir ve ekonomik olarak uygulanabilir, sosyal olarak kabul edilebilir ve çevreye duyarlı bir şekilde erişimin sağlanması için başvurulabilecek yolları ve gerekli araçları ifade etmektedir.²⁸ Bu kapsamda hükümetlere çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Yapılan öneriler ağırlıklı olarak sürdürülebilir ve çevreye duyarlı enerji kullanımına odaklanmışken, enerjiye erişim ile ilgili “kamu sektörünün, özel sektörün ve uygun olduğu ölçüde kamu-özel ortaklıkları dâhil olmak üzere enerji kooperatiflerinin elektriğin üretimi, iletimi ve uygun ücretle dağıtımını ve teknoloji transferi faaliyetlerinde bulunmasının desteklenmesi” ifadesini içeren (g) bendi haricinde açık ve net bir ifade bulunmamaktadır.²⁹ Hükümetlerarası Grup Raporu'nda yer alan ve enerjiye erişimin bir unsurunu oluşturan şebekeye bağlantı ve malzemeye ilişkin avans maliyetlerini düşürmeyi hedefleyen yenilikçi finansal düzenlemelerin

²⁶ Bkz. Economic and Social Council 2001/15, Report of the Ad Hoc Open-ended Intergovernmental Group of Experts on Energy and Sustainable Development New York, 26 February-2 March 2001, E/CN.17/2001/15, (20.03.2001), s. 4, <https://digitallibrary.un.org/record/437570?ln=en> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁷ Age, s. 6.

²⁸ Age.

²⁹ Age.

desteklenmesi maddesinin Dokuzuncu Oturum Raporu'na alınmadığı görülmektedir.³⁰

Hükümetlerarası Grup Raporu'nda enerjiye erişim konusu kırsal kesimde enerji başlığı altında da ele alınmıştır. Buna göre, yoksulluğun azaltılması için maddi olarak karşılanabilir enerji hizmetlerine erişimin bir ön koşul olduğuna değinilmiştir. Kırsal kesimde yaşayan toplulukların enerji ihtiyaçlarına cevap veren etkili bir strateji, biyolojik yakıt kullanma yollarının geliştirilmesi veya basit biyolojik yakıttan yemek pişirme ve ısınma için sıvı veya gaz halindeki yakıtlara diğer kullanımlar için ise elektriğe geçilmesidir.³¹ Bu kapsamda, hükümetlere yapılan öneriler yine ağırlıklı olarak enerjinin sürdürülebilir ve çevreye duyarlı olarak tüketilmesine odaklı olmakla birlikte, kırsal kesimdeki enerji konusuyla ilgili politikaları güçlendirmek veya kırsal kesimde enerjiye erişimi destekleyen mevzuat çalışmaları dâhil kırsal kesimdeki enerji konusuyla ilgili politika oluşturmak yönündedir. Önerilerin arasında; kırsal kesimin enerji ihtiyaçlarına yönelik hizmet yapıları geliştirmek, yerel işletmeleri desteklemek, kırsal kesimdeki enerji programlarında kadınların ve çocukların sağlık ve güvenlik endişelerini dikkate almak vardır. Bunlar dışında, özellikle yoksulluğun ortadan kaldırılması başta olmak üzere uluslararası kalkınma önceliklerine ulaşmayı destekleyecek şekilde kırsal kesimdeki enerji durumunun araştırılmasının ve geliştirilmesinin desteklenmesi, biyolojik yakıtların ve diğer yenilenebilir enerji kaynaklarının sürdürülebilir tüketiminin desteklenmesi, yoksullar için enerji hizmetlerini maddi olarak karşılanabilir hale getirmek için finansal düzenlemelerin yapılması önerilmektedir. Yerel grupların, hükümet dışı organizasyonların çevreye duyarlı yeni teknolojileri geliştirmelerinin ve teslim etmelerinin desteklenmesi, yerel enerji kaynaklarının ve altyapısının kullanılması ve geliştirilmesi, kırsal kesimde yenilenebilir enerjinin geliştirilmesi politikalarının uygulanmasının önündeki engelleri kaldırmak, kırsal kesimde kadınlar tarafından tecrübe edilen, uzun mesafelerde yüklü miktarda yakıt taşımak, ve açık ateşe uzun süreli olarak maruz kalmaktan kaynaklanan olumsuz sağlık etkilerini yaşamak dâhil orantısız yükleri

³⁰ Age.

³¹ Age, s. 10.

ele alan girişimlerin desteklenmesi diğer öneriler arasında sayılabilir. Görüldüğü üzere, öne çıkan konu genel olarak enerjiye erişim sağlamaktan ziyade kırsal kesimde enerjiye erişim sağlamak yönündedir. Bunun da konunun daha çok kırsal kesimde yaşayan yoksul insanların sorunu olarak görüldüğünün bir göstergesi olduğu düşünülmektedir.

Anahtar konuların ardından rapor kapsayıcı konuları gündemine alarak kısa bir özet yapmıştır. Kapsayıcı konuların arasında, enerjiye erişimi ilgilendiren konu başlığı, enerji piyasalarının sürdürülebilir kalkınma için etkin bir şekilde çalışmasını sağlama maddesidir. Söz konusu madde çok genel olarak hükümetlere enerjiye erişimi arttırmak için ulusal enerji piyasalarını geliştirmelerini önermektedir.³² İlginç bir şekilde Hükümetlerarası Grup Raporu'nda yer alan uygun teşvikler ve mevzuat altyapısı hayata geçirilmeksizin enerji piyasalarının tek başına yoksul insanlara geniş çaplı enerjiye erişim sağlayamayacağı ifadesi Dokuzuncu Oturum Raporu'nda yer almamaktadır.³³

1.1.4 Johannesburg Beyanı ve Uygulama Planı

Rio Zirvesi'nde alınan kararların gözden geçirilmesi amacıyla 26 Ağustos – 4 Eylül 2002 tarihleri arasında Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde toplanan Sürdürülebilir Kalkınma Hakkında Dünya Zirvesi'nde Johannesburg Beyanı ve Uygulama Planı adlı belge kabul edilmiştir.³⁴

Johannesburg Beyanı ve Uygulama Planı sürdürülebilir kalkınma için üç temel gereklilik saymaktadır. Bunlardan ilki yoksulluğun ortadan kaldırılması, ikincisi üretim ve tüketimde sürdürülebilir olmayan uygulamaların değiştirilmesi, üçüncüsü ise ekonomik ve sosyal kalkınmaya temel teşkil eden doğal kaynakların

³² Age, s. 13.

³³ Age, s. 13-14.

³⁴ Plan 21 Şubat 2003 tarihli ve A/RES/57/253 sayılı BM Genel Kurul Kararı ile kabul edilmiştir. Bkz. UN General Assembly 57/253, World Summit on Sustainable Development, A/RES/57/253 (21.02.2003), <https://undocs.org/en/A/RES/57/253> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

korunması ve iyi yönetilmesidir.³⁵

Huzurdaki tezin konusu bakımından bu başlık altında sadece yoksulluğun ortadan kaldırılması konusu incelenecektir. Johannesburg Beyanı ve Uygulama Planı yoksulluğu dünyanın içinden geçtiği en büyük zorluk olarak tanımlamış ve sürdürülebilir kalkınma için en önemli gerekliliğin yoksulluğun ortadan kaldırılması olduğunu ifade etmiştir.³⁶ Bu bağlamda enerjiye erişim de yoksulluğun ortadan kaldırılmasının bir yolu olarak ortaya koyulmuştur. En son Dokuzuncu Oturum Raporu'nda ifade edilen yoksulluk ve enerjiye erişim ilişkisi burada da ifadesini bulmuştur. Johannesburg Beyanı ve Uygulama Planı, Binyıl Kalkınma Hedefleri'nde³⁷ ifade edilen yoksulluğun ortadan kaldırılması hedefi için güvenilir, maddi olarak karşılanabilir, ekonomik olarak uygun, sosyal olarak kabul edilebilir ve çevreye duyarlı enerji hizmetlerine ve kaynaklarına erişimin geliştirilmesi amacıyla işbirliğine çağrı yapmaktadır.³⁸ Bunun için de kırsal kesime elektrik bağlantısının sağlanması, şebeke harici bağlantıların sağlanması, enerjiye erişimin sağlanması için ulusal enerji politikalarının ve hukuki altyapının geliştirilmesi, enerjiye erişim konusunda bölgesel ve uluslararası işbirliğinin güçlendirilmesi, gelişmiş ülkelerin kamu ve özel sektörlerin işbirliği de dâhil olmak üzere enerji hizmetlerine erişim ile ilgili yardımcı olması faaliyet konuları olarak sayılmıştır.³⁹

Johannesburg Beyanı ve Uygulama Planı ayrıca Dokuzuncu Oturum Raporu'na atıf yaparak söz konusu raporda ifade edilen önerilerin uygulanması için hükümetlere, bölgesel ve uluslararası organizasyonlara çağrı yapmaktadır.⁴⁰

³⁵ Bkz. UN [2002]. Report of the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, South Africa, 26 August-4 September 2002, A/CONF.199/20, New York, s. 14, <https://digitallibrary.un.org/record/478154?ln=en> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

³⁶ Age, s. 15.

³⁷ Binyıl Kalkınma Hedefleri BM Genel Kurulu'nun 18 Eylül 2000 tarihli ve A/RES/55/2 sayılı kararı ile kabul edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. UN General Assembly 55/2, United Nations Millennium Declaration, A/RES/55/2 (18.09.2000), <https://undocs.org/en/A/RES/55/2> [Erişim Tarihi: 24.05.2020]. Hedeflerin arasında 2015 yılına kadar günde bir dolardan az gelire sahip olan, açlık çeken ve güvenli içme suyuna erişimi olmayan insan sayısını yarıya indirmek vardır. Söz konusu belge huzurdaki tezin konusu ile ilgili düzenlemeler içermediği için ayrıntılı olarak incelenmemiştir.

³⁸ Bkz. UN [2002]. s. 17.

³⁹ Age, s. 17-18.

⁴⁰ Age, s. 21-22.

1.1.5 Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu On Dördüncü Oturum Raporu

Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun on dördüncü oturumu enerji konusuna ayrılmıştır. Söz konusu oturum sonrasında oluşturulan raporda, Binyıl Kalkınma Hedefleri'nde ifade edilen hedeflerden biri olan yoksulluğun ortadan kaldırılması hedefinin önemine bir kez daha değinilmiştir.⁴¹ Enerjiye erişimin ise özellikle yoksulluğun ortadan kaldırılması hakkındaki Binyıl Kalkınma Hedefi başta olmak üzere Binyıl Kalkınma Hedefleri'ne ulaşmak bakımından önemli olduğu bir kez daha ifadesini bulmuştur.⁴²

Raporda ayrıca modern enerji hizmetlerine erişimin sağlanmasının faydalarına da değinilmiştir. Bu faydalar şu şekilde özetlenebilir: Ev içi hava kirliliğinin azaltılması, sağlık koşullarının iyileştirilmesi, kadınlar ve çocuklar için daha iyi eğitim ve gelir getiren fırsatların ortaya çıkması.⁴³

Modern enerji hizmetlerine erişimin geliştirilmesinin önündeki engellerin ise genel olarak kimi zaman uygulanan tarifelerle daha da artan yüksek maliyetli enerji ekipmanları, uygun olmayan teşvikler, yüksek maliyetli enerji ve hizmetlerin karşılığını oluşturan bedellerin ödenmek istenmemesi veya ödenmemesi olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴ Bu konuyla ilgili iyi uygulama örnekleri olarak da ulusal ve bölgesel düzeyde enerjiye erişim konusuna strateji belgelerinde ve planlarda yer verilmesi, ulusal bütçelerde bu konuya yer ayrılması, öngörülebilir ve güvenilir yasal düzenlemeler ve vergi politikaları ile özel sektörün enerji alanına yatırım yapmasının desteklenmesi verilmiştir.⁴⁵ Enerji alanında özel sektör ve devlet arasındaki işbirliği, bazı durumlarda özel sektöre verilen imtiyazlarla özel sektörün enerji alanında faaliyet göstermesi Dünya Enerji Değerlendirmesi 2004

⁴¹ Bkz. Commission on Sustainable Development 2006/29, Report of the 14th session, E/2006/29, (22 April 2005 and 1-12 May 2006), Economic and Social Council Official Records, 2006 Supplement No. 9, New York, s. 20, <https://digitallibrary.un.org/record/578670?ln=en> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

⁴² Age s. 23.

⁴³ Age.

⁴⁴ Age, s. 24.

⁴⁵ Age, s. 28.

Güncellemesi raporunda da gündeme gelmiştir.⁴⁶ Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu On Dördüncü Oturum Raporu'nda da özellikle enerji projelerinin devletler açısından yaratacağı yüksek maliyetler göz önünde bulundurularak hükümetlerin tek başına yatırım yapmalarının mümkün olmadığı ifade edilmiştir.⁴⁷ Buna ek olarak, özel sektör tarafından yapılacak enerji projelerinin finansmanına ve özel sektörün kullanabileceği bazı teşviklere yer verilmiştir.⁴⁸ Bu yaklaşımın tartışmaya açık olduğu düşünülmektedir. Amaç yoksulluğun ortadan kaldırılması için bu kesime enerjiye erişim sağlamak iken özel sektörün bu alana yapacağı yatırımların son kullanıcı açısından enerji maliyetlerini artırma ihtimali bulunmaktadır. Özel sektörün doğası gereği kâr odaklı bir şekilde faaliyette bulunduğu dikkate alındığında esasen bu önerinin enerjiye erişimi olmayan yoksul kesim için nihai bir çözüm yaratıp yaratmayacağı tartışmaya açık bir konudur.

Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu On Dördüncü Oturum Raporu'nda son olarak, temel insani ihtiyaçların karşılanması ve Binyıl Kalkınma Hedefleri'ne ulaşılmasının kolaylaşması için yemek pişirme, ısınma ve elektrik için modern enerji hizmetlerine hiç erişimi olmayan özellikle kadınlar başta olmak üzere kırsal kesimdeki ve şehirlerde yaşayan yoksul insanlar için güvenli ve maddi olarak karşılanabilir enerji hizmetlerine erişimin sürdürülebilir kalkınma için sağlanması hedefi ortaya konulmuştur.⁴⁹

1.1.6 Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu On Beşinci Oturum Raporu

Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu On Beşinci Oturum Raporu'nda enerjinin sürdürülebilir kalkınma, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve uluslararası alanda kabul edilen kalkınma hedeflerine ulaşmak için önemli olduğunun ve

⁴⁶ Bkz. Goldemberg, Johansson&Anderson [2004]. World Energy Assessment: Overview: 2004 Update. New York, NY: United Nations Development Programme, Bureau for Development Policy, s. 68, <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=400&nr=2420&menu=35> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

⁴⁷ Bkz. Commission on Sustainable Development 2006/29, s. 32.

⁴⁸ Age, s. 33.

⁴⁹ Age, s. 56.

özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından güvenli, maddi olarak karşılanabilir ve ekonomik açıdan verimli, çevreye duyarlı enerji hizmetlerine erişimin önemli olduğu bir kez daha ifade edilmiştir.⁵⁰ Enerjiye erişimin sağlanması için aşağıda maddeler halinde sunulan adımların atılması gerektiği belirtilmiştir:⁵¹

- Az gelişmiş ülkeler, denize kıyısı olmayan gelişmekte olan ülkeler ve küçük ada ülkeleri, Afrika ülkeleri dâhil olmak üzere kırsal kesimde veya gelişmekte olan ülkelerde uzak bölgelerde yaşayan yoksul insanlar için sürdürülebilir enerji hizmetlerinin sunumunun hızlandırılması;
- Enerji politikalarının gelişmekte olan ülkelerdeki yoksulluğun ortadan kaldırılmasını destekler şekilde olması;
- Şimdiye kadar bu işlemi yapmamış ülkelerin enerjiye erişimi ve farklı enerji kaynaklarını dikkate alan enerji politikalarını, sürdürülebilir kalkınma, yoksulluğun azaltılması alanındaki strateji belgelerine ve ulusal kalkınma planlarına dâhil etmeleri;
- Ulusal ve yerel düzeyde kırsal kesimin sürdürülebilir elektriğe kavuşturulmasına yönelik programların teşvik edilmesi;
- Özellikle kadınları dikkate alarak, şehirde, şehir çevrelerinde ve kırsal kesimde yaşayan yoksullara geliştirilmiş ve sürdürülebilir enerji hizmetleri ve altyapısının sunulabilmesi için kamu ve özel sektörün daha fazla yatırım yapmasını sağlayan teşviklerin kabul edilmesi;
- Enerji depolama teknolojilerinin, petrol ve doğalgaz boru hatları ve elektrik nakil hatlarının geliştirilmesi;
- Hayvan dışkısı gibi verimli olmayan biyolojik yakıtlardan daha çevreye duyarlı enerji kaynaklarına, enerji teknolojilerine ve yemek yapma ve ısınma için gerekli aletlere geçişin hızlandırılması, bu geçiş için teşvik verilmesi;
- Uzun vadede sürdürülebilir kalkınmaya erişebilmek için yenilenebilir enerji kaynaklarının daha fazla kullanılması, enerjinin verimli bir şekilde

⁵⁰ Bkz. Commission on Sustainable Development 2007/29, Report on the 15th session, E/2007/29, (12 May 2006 and 30 April-11 May 2007), Economic and Social Council Official Records, 2007 Supplement No. 9, New York, s. 15, <https://digitallibrary.un.org/record/603351?ln=en> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

⁵¹ Age, s. 16.

tüketilmesi, doğalgaz gibi daha çevreye duyarlı fosil yakıtların kullanılmasını sağlayacak aletlerin kullanımının yaygınlaştırılması, bununla birlikte hayvan dışkısı, odun gibi geleneksel enerji kaynaklarının da daha sürdürülebilir bir şekilde kullanılması;

- Tüm seviyelerde enerji politikalarının ve programlarının kararlaştırılması, planlanması, oluşturulması ve uygulanması için toplumsal katılımın teşvik edilmesi, kadınların ve gençlerin bu anlamdaki rollerinin güçlendirilmesi;
- Enerji ile ilgili altyapıların doğal felaketslere karşı dirençli olmasının sağlanması, doğal felaket riskinin azaltılması;
- Ulusal enerji piyasaları ile ilgili bilginin, işleyişin ve şeffaflığın geliştirilmesi için yasal çerçevenin güçlendirilmesi ve ilgili çevrelerin bu konuda teşvik edilmesi.

Kararlaştırılan faaliyet alanlarının Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu On Dördüncü Oturum Raporu'nda ifade edilen faaliyet alanlarının biraz daha detaylandırılmış hali olduğu düşünülmektedir.

1.1.7 Uluslararası Herkes İçin Sürdürülebilir Enerji Yılı

BM Genel Kurulu 2011 yılında 2012 yılını Uluslararası Herkes İçin Sürdürülebilir Enerji Yılı olarak kabul etmiştir.⁵² Kararda gelişmekte olan ülkelerde yemek pişirme ve ısınma için geleneksel biyolojik yakıtı dayanarak enerji üreten, elektriğe erişimi olmayan veya enerji hizmetlerine erişimi olsa bile bu hizmetlerin karşılığı olan ücreti ödeyemeyecek kadar yoksul olan insanların durumundan endişe duyulduğu ifade edilmiştir.⁵³ Gelişmekte olan ülkelerde maddi olarak karşılanabilir modern enerji hizmetlerine erişimi tanınmanın Binyıl Kalkınma Hedefleri dâhil sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma konusundaki etkisine ve

⁵² Uluslararası Herkes İçin Sürdürülebilir Enerji Yılı BM Genel Kurulu'nun 16 Şubat 2011 tarihli ve A/RES/65/151 sayılı kararı ile kabul edilmiştir. Bkz. UN General Assembly 65/151, International Year of Sustainable Energy for All, A/RES/65/151 (16.02.2011), <https://undocs.org/en/A/RES/65/151> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

⁵³ Age, s. 1-2.

bu alanlara yatırım yapılmasının gerekliliğine değinilmiştir.⁵⁴ Bunları göz önünde bulundurarak Genel Kurul 2012 yılını Uluslararası Herkes İçin Sürdürülebilir Enerji Yılı ilan etmiştir ve üye devletleri de bu konuda farkındalığın artırılması için çalışmaya davet etmiştir.⁵⁵

1.1.8 Rio Zirvesi +20

Brezilya’da 20-22 Haziran 2012 tarihleri arasında toplanan Sürdürülebilir Kalkınma Hakkında Birleşmiş Milletler Konferansı’nın ardından “İstedığımız Gelecek” isimli karar alınmıştır.⁵⁶ Kararda, sürdürülebilir kalkınma ve Binyıl Kalkınma Hedefleri özellikle de yoksulluğun ortadan kaldırılması hedefiyle ilgili çalışmalar olduğunun altını çizilmiş, Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu’nun yerine hükümetlerarası, evrensel bir üst düzey siyasi bir forumun kurulması kararlaştırılmıştır. Bu durumun genel olarak sürdürülebilir kalkınma politikalarının uygulanması ile teşvik edilmesinden sorumlu Ekonomik ve Sosyal Konsey’in bu görevini tam olarak yerine getiremediği gerekçesi ile eleştirilere maruz kalmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.⁵⁷

Kararda adım atılacak alanlardan biri de enerji olarak belirlenmiştir.⁵⁸ Modern enerji hizmetlerine erişim yoksulluğun ortadan kaldırılmasına katkıda bulunduğu için enerjinin sürdürülebilir kalkınma açısından önemine bir kez daha değinilmiştir. Görüldüğü üzere, daha önce açıklanan belgelerde de ifade edildiği gibi, vurgu enerjiye erişimin yoksulluğun kaldırılması üzerindeki etkisine yapılmaktadır. Kararda ayrıca gelişmekte olan ülkelere modern enerji hizmetlerinin güvenli, maddi olarak karşılanabilir ve ekonomik olarak uygulanabilir bir şekilde sunulabilmesi için yeterli finansal kaynakların sunulması dâhil adım atılması

⁵⁴ Age.

⁵⁵ Age.

⁵⁶ Bkz. UN General Assembly 66/288.

⁵⁷ Bkz. Horn, L. [2013]. Rio+20 United Nations Conference On Sustainable Development: Is This The Future We Want. Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law, Vol. 9, Issue 1, s. 30.

⁵⁸ Bkz. UN General Assembly 66/288, s. 24-25.

gerekliliğinin altı çizilmiştir.⁵⁹ Ulusal ve yerel düzeyde gösterilecek çabalarla elektrik hizmetlerinin ve sürdürülebilir yemek pişirme ve ısınma çözümlerinin yaygınlaştırılmasının teşvik edileceği belirtilmiştir. Hükümetlere de kamu ve özel sektörün yatırım yapabileceği ortamlar yaratılması konusunda tavsiyede bulunulmuştur.

Bundan önce yer verilen diğer belgelerde de ifade edildiği üzere, enerjiye erişim konusu hükümetlerin üzerinde bir konu olmaktan ziyade özel sektörden beklenen bir adım olarak algılanmaktadır. Hükümetlerin rolü ise uygun yatırım ortamlarının oluşturulmasıdır. Bu yaklaşımın eleştiriye açık bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir. Bir yandan yoksulların enerjiye erişiminin sağlanması hedeflenirken diğer taraftan kâr odaklı olarak faaliyet göstereceği açık olan özel sektörden bu konuda yatırım yapması beklenmektedir. Özel sektörün yapacağı yatırımın özellikle ilk bağlantının yapılması için son kullanıcıdan alınacak bağlantı bedeline daha sonra da imkân bulabildikleri ölçüde enerji tarifelerine yansıtacağı açıktır. Nitekim tezin ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere enerji bağlantısının sağlanmasının önündeki en büyük engellerden biri enerjinin son kullanıcı açısından oluşturduğu maliyettir.

1.1.9 BM Herkes İçin Sürdürülebilir Enerji On Yılı

BM Genel Kurulu 2013 yılında 2014-2024 yılları arasında Herkes İçin Sürdürülebilir Enerji On Yılı ilan etmiştir.⁶⁰ Kararda enerjiye erişimin hem yoksulluğun ortadan kaldırılması hem de Binyıl Kalkınma Hedefleri'ne erişim açısından önemine bir kez daha değinmiştir.⁶¹ Enerjiye sürdürülebilir bir şekilde erişime katkıda bulunması için yenilenebilir enerjinin enerji üretimindeki payının artırılması ihtiyacının altını çizilmiş, üye devletler geliştirmekte olan ülkelere ve ekonomik olarak geçiş döneminde olan ülkelere finansal olarak ve teknoloji

⁵⁹ Age, s. 24.

⁶⁰ BM Genel Kurulu'nun 20 Mart 2013 tarihli ve A/RES/67/215 sayılı kararı. Bkz. UN General Assembly 67/215, Promotion of New and Renewable Sources of Energy, A/RES/67/215 (20.03.2013), <https://undocs.org/A/RES/67/215> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

⁶¹ Age, s. 2.

transferi yoluyla destek olmaya çağrılmıştır.⁶² Kararda ayrıca sürdürülebilir kalkınma için güvenilir, maddi olarak karşılanabilir, ekonomik olarak uygulanabilir ve çevreye duyarlı enerjiye erişimin artırılması ihtiyacına da vurgu yapılmış ve üye devletler bu hizmetler yoksulluğun ortadan kaldırılması, hayat kalitesinin artırılması, sağlık koşullarının iyileştirilmesi, temel insani ihtiyaçların karşılanması, iklim değişikliği dâhil çevresel risklerin azaltılmasına katkıda buldukları için modern enerji hizmetlerine erişimi bir öncelik haline getirip, bu konudaki çalışmalarını arttırmaya çağrılmıştır.⁶³

1.2 2015 Yılı Sonrası

1.2.1 2015 Yılı BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı

2012 yılında yapılan Rio Zirvesi+20'de taraf devletler sürdürülebilir kalkınma amaçlarının belirlenmesi sürecini başlatmışlardır. Bunun için de bir çalışma grubu oluşturulmasını kararlaştırmışlardır.⁶⁴ Rio Zirvesi+20'nin ardından söz konusu çalışma grubunun oluşturulmasına karar verilmiştir ve otuz üyeden oluşan bir açık çalışma grubu oluşturulmuştur.⁶⁵ Söz konusu çalışma grubu sürdürülebilirlik amaçları üzerine bir teklif hazırlamıştır ve teklif BM Genel Kurulu'nun 68/970 sayılı kararıyla kabul edilmiştir.⁶⁶

25 - 27 Eylül 2015 tarihinde New York şehrinde yapılan BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin tamamlayamadığı çalışmayı tamamlamak üzere ve fakat bu hedeflerden daha geniş çaplı olacak

⁶² Age.

⁶³ Age.

⁶⁴ Bkz. UN General Assembly 66/288, s. 47.

⁶⁵ BM Genel Kurulu'nun 22 Ocak 2013 tarihli ve 67/555 sayılı kararı. Bkz. UN General Assembly 67/555, Open Working Group of the General Assembly on Sustainable Development Goals, A/RES/67/555, (22.01.2013), s. 176, https://library.un.org/sites/library.un.org/files/itp/a67-parti_0.pdf [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

⁶⁶ Bkz. UN General Assembly 68/970, Report of the Open Working Group of the General Assembly on Sustainable Development Goals, A/RES/68/970 (12.08.2014), <https://undocs.org/A/68/970> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

şekilde çalışma grubunun teklifinde de bulunan on yedi adet sürdürülebilir kalkınma amacı belirlenmiştir.⁶⁷

Belgede yer alan amaçlar daha çok yoksulluğun ortadan kaldırılması, ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyi farklılıklarından kaynaklanan yaşam standartlarının eşit düzeye getirilmesi, insanların insan onuruna yakışır bir hayat sürmelerine ilişkindir.

Huzurdaki tezin konusu bakımından önem arz eden amaç yedi no'lu amaç olduğu için burada bu konuyla ilgili daha detaylı bilgi verilecektir. Yedi no'lu amaç "Herkes için maddi olarak karşılanabilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimi sağlamak" ifadesini içermektedir. BM Genel Kurulu'nun 70/1 sayılı kararı yedi no'lu amaçla ilgili toplam beş adet alt amaç belirlemiştir:

- 2030'a kadar uygun fiyatlı, güvenilir ve modern enerji hizmetlerine evrensel erişimin sağlanması (Amaç 7.1);
- 2030'a kadar yenilenebilir enerjinin küresel enerji kaynakları içindeki payının önemli ölçüde artırılması (Amaç 7.2);
- 2030'a kadar küresel enerji verimliliği ilerleme oranının iki katına çıkarılması (Amaç 7.3);

⁶⁷ Bkz. UN General Assembly 70/1. Bu amaçlar şöyledir: (i) Yoksulluğun tüm biçimlerini her yerde sona erdirmek; (ii) Açlığı bitirmek, gıda güvenliğine ve iyi beslenmeye ulaşmak ve sürdürülebilir tarımı desteklemek; (iii) Sağlıklı ve kaliteli yaşamı her yaşta güvence altına almak; (iv) Kapsayıcı ve hakkaniyete dayanan nitelikli eğitimi sağlamak ve herkes için yaşam boyu öğrenim fırsatlarını teşvik etmek; (v) Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve tüm kadınlar ile kız çocuklarını güçlendirmek; (vi) Herkes için erişilebilir su ve atık su hizmetlerini ve sürdürülebilir su yönetimini güvence altına almak; (vii) Herkes için maddi olarak karşılanabilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimi sağlamak; (viii) İstikrarlı, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, tam ve üretken istihdamı ve herkes için insana yakışır işleri desteklemek; (ix) Dayanıklı altyapılar tesis etmek, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi desteklemek ve yenilikçiliği güçlendirmek; (x) Ülkeler içinde ve arasında eşitsizlikleri azaltmak; (xi) Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak; (xii) Sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarını sağlamak; (xiii) İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için acilen eyleme geçmek; (xiv) Sürdürülebilir kalkınma için okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını korumak ve sürdürülebilir kullanmak; (xv) Karasal ekosistemleri korumak, iyileştirmek ve sürdürülebilir kullanımını desteklemek; sürdürülebilir orman yönetimini sağlamak, çölleşme ile mücadele etmek; arazi bozunumunu durdurmak ve tersine çevirmek, biyolojik çeşitlilik kaybını engellemek; (xvi) Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumlar tesis etmek, herkes için adalet erişimi sağlamak ve her düzeyde etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumlar oluşturmak; (xvii) Uygulama araçlarını güçlendirmek ve sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığı canlandırmak. Hedeflerin Türkçe çevirileri için bkz. <https://turkey.un.org/tr/sdgs> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

- 2030'a kadar yenilenebilir enerjiyi, enerji verimliliğini ve gelişmiş ve daha çevreye duyarlı fosil yakıt teknolojilerini kapsayan çevreye duyarlı enerji araştırmaları ve teknolojilerine erişimi kolaylaştırmak için uluslararası iş birliğinin geliştirilmesi ve enerji altyapısı ve çevreye duyarlı enerji teknolojisi alanlarına yatırımın teşvik edilmesi (7.a);
- 2030'a kadar özellikle en az gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan küçük ada devletleri ve karayla çevrili gelişmekte olan ülkeler olmak üzere gelişmekte olan ülkelerde, bu ülkelerin destek programları çerçevesinde herkese modern ve sürdürülebilir enerji hizmetleri sunabilmek için altyapının genişletilmesi ve teknolojinin geliştirilmesi (7.b).⁶⁸

BM Genel Kurulu 71/313 sayılı kararıyla sürdürülebilir kalkınma amaçları için dikkate alınacak göstergeleri de kabul etmiştir.⁶⁹ Yedi no'lu sürdürülebilir kalkınma amacı için belirlenen göstergeler aşağıdaki gibidir:

Tablo 1⁷⁰

Amaçlar	Göstergeler
Amaç 7.1 2030'a kadar uygun fiyatlı, güvenilir ve modern enerji hizmetlerine evrensel erişimin sağlanması	7.1.1. Elektriğe erişebilen nüfusun oranı 7.1.2. Isıtma, aydınlatma ve yemek yapmada çevreye duyarlı yakıt ve teknoloji kullanan nüfus oranı
Amaç 7.2. 2030'a kadar yenilenebilir enerjinin küresel enerji kaynakları içindeki payının önemli ölçüde artırılması	7.2.1. Toplam nihai enerji tüketimindeki yenilenebilir enerji payı
Amaç 7.3. 2030'a kadar küresel enerji verimliliği ilerleme oranının iki katına çıkarılması	7.3.1. Ekonominin Enerji Yoğunluğu
Amaç 7.a. 2030'a kadar yenilenebilir enerjiyi, enerji verimliliğini ve gelişmiş ve daha çevreye duyarlı fosil yakıt teknolojilerini kapsayan çevreye duyarlı enerji araştırmaları ve teknolojilerine erişimi kolaylaştırmak için uluslararası iş birliğinin geliştirilmesi ve enerji altyapısı	7.a.1. 2020 itibariyle 100 milyar dolarlık ödenebilir taahhüt doğrultusunda (gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarını ele almak için BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf ülkelerce üstlenilen) her yıl için seferber edilen ABD doları miktarı

⁶⁸ Çeviri için bkz. <https://turkey.un.org/tr/sdgs/7> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

⁶⁹ Bkz. UN General Assembly 71/313, Work of the Statistical Commission Pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/71/313 (10.07.2017), <https://undocs.org/A/RES/71/313> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

⁷⁰ Age, s.11.

ve çevreye duyarlı enerji teknolojisi alanlarına yatırımın teşvik edilmesi	
Amaç 7.b. 2030'a kadar özellikle en az gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan küçük ada devletleri ve karayla çevrili gelişmekte olan ülkeler olmak üzere gelişmekte olan ülkelerde, bu ülkelerin destek programları çerçevesinde herkese modern ve sürdürülebilir enerji hizmetleri sunabilmek için altyapının genişletilmesi ve teknolojinin geliştirilmesi	7.b.1. Sürdürülebilir kalkınma hizmetlerine teknoloji transferi ve altyapıya finansman aktarımı şeklinde yapılan doğrudan yabancı yatırımların ve gayri safi yurt içi hasılanın yüzdesi olarak enerji verimliliğindeki yatırımlar

1.2.2 İlerleme Raporları

BM Genel Kurulu'nun sürdürülebilir kalkınma amaçlarını belirleyen 70/1 no'lu kararından sonra Ekonomik Sosyal Konsey ("ESK") bünyesinde bu amaçlarla ilgili ilerlemeleri gösteren üç adet rapor oluşturulmuştur. Yukarıda ifade edilen göstergelerden 7.1.1, 7.1.2 ve 7.b.1 No'lu göstergeler doğrudan bu tezin konusu ile ilgili oldukları için ilerleme raporlarında bu göstergelerle ilgili bölümlere burada yer verilecektir.

2016 yılına ilişkin ilerlemeleri gösteren E/2016/75 sayılı ve 3 Haziran 2016 tarihli raporda enerjinin diğer sürdürülebilir kalkınma amaçlarının gerçekleşmesi için öneminin altı çizilerek, dünyada elektriğe erişimi olan insanların yüzdesinin 2000 yılından 2012 yılına kadar %79'dan %85'e çıktığı belirtilmiştir; ancak söz konusu rapor tarihi itibarıyla hâlâ 1,1 milyar insanın elektriğe erişimi bulunmamaktadır.⁷¹ Bu konudaki en önemli atılımın Asya tarafından atıldığı, 2010'dan bu yana enerjiye erişim kazanan kişilerin de şehirlerde yaşayan insanlar olduğu belirtilmektedir.⁷² Yemek pişirme için çevreye duyarlı enerji kaynaklarına erişenlerin oranının da 2010 yılında kısıtlı bir ilerleme olmakla birlikte 2000 yılından 2014 yılına kadar %51'den %58'e çıktığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte, parafin, katı yakıt gibi çevreyi kirleten enerji kaynaklarını kullanan insanların sayısı da artmıştır.

⁷¹ Bkz. Economic and Social Council 2016/75, Progress towards the Sustainable Development Goals: report of the Secretary-General, (03.06.2016), s. 11-12, <https://undocs.org/E/2016/75> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

⁷² Age.

2017 yılına ilişkin ilerlemeleri gösteren 2017/66 sayılı ve 11 Mayıs 2017 tarihli raporda genel olarak yapılması gerekenin azının yapıldığının, daha anlamlı gelişmelerin ülkelerin yeni teknolojileri daha geniş çaplı uygulama istekleri ile daha cesur politikalar, daha fazla finansman gerektireceğinin altı çizilmiştir.⁷³ Buna ek olarak, 2014 yılında dünya nüfusunun %85,3'ünün elektriğe erişimi olduğu, 2012 yılından itibaren sadece %0,3 oranında bir artış olduğu, bunun da ağırlıklı olarak kırsal kesimde yaşayan 1,06 milyar kişinin elektriksiz yaşadığı anlamına geldiği, bu insanların yarısının Afrika'da Sahraaltı Bölgesi'nde yaşadığı belirtilmiştir.⁷⁴ Yemek pişirmek için çevreye duyarlı yakıtlara erişimin de 2014 yılında biraz yükselerek %57,4'e çıktığı; ancak çoğunluğu Asya ve Sahraaltı Bölgesi'nde yaşayan 3 milyardan fazla insanın hâlâ çevreyi kirleten yakıtlarla yemek pişirdiği ifade edilmiştir.⁷⁵

2018 yılına ilişkin raporda genel olarak sürdürülebilir kalkınma amaçlarının birbirleriyle ilişkili olan yapısının altı çizilmiştir.⁷⁶ Bu rapor diğer raporlardan farklı olarak temel hizmetlere erişimin bir insan hakkı olduğunu ifade etmektedir.⁷⁷ Temel hizmetler arasında da enerjiye erişim sayılmaktadır. Bu hizmetlere erişimin ekonomik büyüme, toplumsal kapsayıcılık, yoksulluğun azaltılması ve eşitlik konularını etkilediği belirtilmektedir. Enerjiye erişimle ilgili dünya nüfusunun %13'ünün elektriksiz olarak yaşadığı, bu insanların %87'sinin kırsal kesimde yaşadığı, bu durumun da yoksullukla ilgili olduğu, toplumun varlıklı kesimlerinde erişim oranlarının dört kat daha fazla olduğu ifade edilmektedir.⁷⁸ Enerjiye erişim amacıyla ilgili olumlu gelişmeler olsa da 2030 amaçlarına ulaşmak için ilerlemenin çok yavaş olduğunun altı çizilmektedir.⁷⁹ Bu çerçevede, her ne kadar elektriğe

⁷³ Bkz. Economic and Social Council 2017/66, Progress towards the Sustainable Development Goals: report of the Secretary-General, (11.05.2017), s. 9-10, <https://undocs.org/E/2017/66> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

⁷⁴ Age.

⁷⁵ Age.

⁷⁶ Bkz. United Nations Department of Economic and Social Affairs [2018]. The Sustainable Development Goals Report 2018, UN, New York, s. 14, <https://doi.org/10.18356/7d014b41-en> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

⁷⁷ Age.

⁷⁸ Age, s. 15.

⁷⁹ Age, s. 22.

erişimi olmayan insanlar açısından sembolik sınır olarak kabul edilen 1 milyar insan sayısının altına düşülmüş olsa da kırsal kesimde elektriğe erişim şehirlerde yaşayan insanlara göre daha düşüktür. En büyük açık Güney Asya ve Sahraaltı Bölgesi'nde görülmektedir. Yemek pişirme olanakları açısından ise, 2000-2016 yılları arasında 1,4 milyar insan çevreye duyarlı yemek pişirme olanaklarına kavuşmuştur; ancak bu miktar söz konusu dönemde yaşanan nüfus artışı nedeniyle sonuca çok büyük bir etki etmemiştir. 2000 yılı sonrasında çevreye duyarlı yemek yapma olanakları açısından yaşanan ilerleme %10 olmuştur. Mevcut eğilim devam ederse, 2030 yılında 2,3 milyar insanın çevreye duyarlı yemek yapma olanaklarına sahip olmayacağı düşünülmektedir.⁸⁰

2019 yılına ilişkin ilerleme raporunda elektriğe erişim konusunda ilerleme sağlansa da hâlâ 800 milyon insanın elektriksiz olduğu, 3 milyar insanın da ilkel ve çevreye duyarlı olmayan yemek yapma olanaklarına sahip oldukları belirtilmiştir.⁸¹ Ülkelere göre gelişme durumuna bakıldığında ise Sahraaltı Bölgesi ve Asya Pasifik Bölgeleri enerjiye erişim açısından sıkıntılı bölgeler olarak görülmektedir.⁸² Sürdürülebilir kalkınma amaçlarına erişmek için ciddi miktarda altyapı yatırımı gerektiğinin altı çizilmiştir. Buna örnek olarak da su, sıhhi tesisat, ulaştırma, enerji, sulama gibi alanlarda ülkelerin altyapı yatırımları arasındaki farkın kapatılması için gereken yatırımın ülkelerin politika tercihlerine bağlı olarak yıllık gayrisafi milli hasılanın %2'si ve %8'i arasında değiştiği belirtilmiştir.⁸³

Görüldüğü üzere sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşmak için belirlenen 2030 hedefine ulaşmak için üzerinden beş yıl geçmesine rağmen enerjiye erişim açısından beklenen ilerleme kaydedilememiştir.

⁸⁰ Age, s. 23.

⁸¹ Bkz. Economic and Social Council 2019/68, Special edition: progress towards the Sustainable Development Goals Report of the Secretary-General, (08.05.2019), s. 13, <https://undocs.org/E/2019/68> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

⁸² Age, s. 24-25.

⁸³ Age, s. 32.

1.2.3 Addis Ababa Eylem Gündemi

2015 yılı sonrasında meydana gelen bir diğer önemli gelişme de 13 – 16 Temmuz 2015 tarihlerinde Etiyopya'nın Addis Ababa kentinde yapılan Üçüncü Uluslararası Kalkınma için Finansman Konferansı'dır.⁸⁴ Söz konusu konferansın bir çıktı belgesi olan Eylem Gündemi Belgesi BM Genel Kurulu'nun 69/313 sayılı kararıyla kabul edilmiş⁸⁵ ve BM Genel Kurulu'nun yukarıda sözünü ettiğimiz 70/1 sayılı kararında da sürdürülebilir kalkınma amaçlarının ayrılmaz bir parçası olarak sayılmıştır. Her ne kadar kronolojik olarak Addis Ababa Eylem Gündemi 70/1 sayılı BM Genel Kurulu kararından önce meydana gelmiş olsa da daha anlaşılır olması bakımından bu belgeye 70/1 sayılı Genel Kurul Kararı ile ilerleme raporlarından daha sonra yer verilmesi tercih edilmiştir.

Addis Ababa Eylem Gündemi'nde amacın yoksulluğun ve açlığın sona erdirilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın üç açısı olan ekonomik büyüme, çevrenin korunması ve sosyal kapsayıcılık aracılığıyla sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmak olduğu ifade edilmiştir.⁸⁶ Eylem gündeminin görevinin ise daha önce yapılan ilerlemelerin takip edilmesi, 2015 yılı sonrası dönem için sürdürülebilir kalkınma finansmanının güçlendirilmesi ve uygulama yöntemlerinin belirlenmesi olduğu belirtilmiştir.⁸⁷ Her ne kadar yukarıda belirtilen amaçlarla ilgili önemli ilerlemelerin kaydedilmiş olduğu ifade edilse de, hâlâ devletlerin arasında önemli farklılıkların olduğu belirtilmiştir.⁸⁸

Addis Ababa Eylem Gündemi'nde ayrıca sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin birbirleri ile ilişkili olduğu, hedeflerden birinde kaydedilen ilerlemenin

⁸⁴ Bu konferans 2002 yılında Meksika, Monterrey'de yapılan Uluslararası Kalkınma için Finansman Konferansı'nın ve 2008 yılında Doha'da yapılan Monterrey Uzlaşısının Uygulamasının ve Konferansın Takibi Amacıyla yapılan konferansın devamı niteliğindedir. İki konferans da tüm dünyada kalkınmanın sağlanabilmesi için gelişmiş ülkeler ile diğer ülkelerin işbirliği yapmasına yöneliktir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.un.org/en/development/desa/financial-crisis/financing-for-development.html> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

⁸⁵ Bkz. UN General Assembly 69/313, Addis Ababa Action Agenda of the Third International Conference on Financing for Development (Addis Ababa Action Agenda), A/RES/69/313 (17.08.2015), <https://undocs.org/A/RES/69/313> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

⁸⁶ Age, s. 1.

⁸⁷ Age, s. 2.

⁸⁸ Age.

diğerlerini de etkileyeceğine değinilmiştir.⁸⁹ Bu çerçevede adım atılacak alanlar belirlenmiştir. Belirlenen alanlardan biri herkes için sosyal korumanın ve temel hizmetlerin sunulmasıdır. Bu alan için devletlere sağlık, eğitim, enerji, su ve sıhhi tesisat gibi temel kamu hizmetlerine yatırım için ulusal olarak uygun harcama hedeflerini belirlemeleri önerilmiştir. Tüm toplulukların ihtiyaçlarının kaynakların etkili kullanımı aracılığıyla giderilmesi için her türlü çabanın gösterileceği belirtilmiştir. Belirlenen diğer bir alan ise altyapı açığı için yeni bir ortamın oluşturulmasıdır. Buna göre; ulaşım, enerji, su ve sıhhi tesisat dâhil sürdürülebilir ve dayanıklı altyapılara yatırım yapılması birçok hedefe ulaşılabilmenin bir ön şartıdır. Gelişmekte olan ülkelerdeki 1 trilyon ile 1,5 trilyon ABD Doları tutarındaki altyapı açığı dâhil küresel düzeydeki altyapı açığının güçlendirilmiş finansal ve teknik destek aracılığıyla aşılabileceği belirtilmiştir. Bunun için de hâlihazırda Asya Altyapı Yatırım Bankası, Yeni Kalkınma Bankası, Asya Pasifik Proje Hazırlama Hizmetleri, Dünya Bankası'nın Küresel Altyapı Hizmetleri gibi kalkınma kuruluşlarından oluşan mevcut çok taraflı iş birliği mekanizmalarının üzerine küresel bir altyapı forumunun oluşturulması önerilmiştir.⁹⁰ Enerji altyapı yatırımları konusunda hem kamu hem de özel sektör yatırımlarının desteklendiği ifade edilmiştir.⁹¹

1.2.3 Küresel Yedinci Sürdürülebilir Kalkınma Amacı Konferansı

BM Genel Kurulu Rio+20'den sonra kurulmasına karar verilen Üst Düzey Politik Forum'un 2018 yılında 6, 7, 11, 12 ve 16 No'lu sürdürülebilir kalkınma amaçlarını gözden geçirmesine karar vermiştir.⁹² Bu amaçla 21 - 23 Şubat 2018 tarihinde Tayland'ın Bangkok kentinde Küresel Yedinci Sürdürülebilir Kalkınma Amacı Konferansı yapılmıştır.

⁸⁹ Age, s. 5.

⁹⁰ Age, s. 6.

⁹¹ Age, s. 16.

⁹² BM Genel Kurulu 18 Ağustos 2016 tarihli ve 70/299 sayılı karar. Bkz. UN General Assembly 70/299, Follow-up and review of the 2030 Agenda for Sustainable Development at the global level, A/RES/70/299 (18.08.2016), <https://undocs.org/A/RES/70/299> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

Yedi No'lu Sürdürülebilir Kalkınma Amacı Geçici Teknik Danışmanlık Grubu'nun hazırladığı politika özetleri konferansta görüşülen temel konular olmuştur. Bu bölümde huzurdaki tezin konusu bakımından önem arz eden enerjiye erişim ve çevreye duyarlı yemek yapma olanaklarına erişim konularını ele alan politika özetleri değerlendirilecektir.

Enerjiye erişim politika özeti, enerjiye erişim konusyla ilgili mevcut durumda enerjiye erişimin artırılması konusunda gelişmeler olsa da, 2016 yılı itibariyle dünyada 1 milyar insanın enerjiye erişiminin olmadığını, 2030 yılında da bu sayının 670 milyona kadar düşeceğini ve etkilenen bölgenin de Sahraaltı Bölgesi olmasının tahmin edildiğini belirtmektedir.⁹³ Hâlihazırda bir elektrik bağlantısının bulunduğu bölgeler için mevcut bağlantının genişletilmesinin daha uygun olduğu, nüfus yoğunluğunun az olduğu biraz daha ücra bölgeler için de “off-grid” olarak tabir edilen mevcut bağlantı hatlarını kullanmayan bağımsız hatlar aracılığıyla elektrik sağlamanın ise daha tercih edilebilir olduğu ifade edilmektedir.⁹⁴ Ayrıca, ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması için sadece bağlantının sağlanmasının yeterli olmadığı, buna ek olarak, elektrik bağlantısının güvenli ve maddi olarak karşılanabilir olmasının da gerektiğinin altı çizilmektedir.⁹⁵

Politika özetinde, enerjiye erişim ile diğer sürdürülebilir kalkınma amaçları arasındaki bağlantı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Enerjiye erişim yaşam standartlarını geliştirdiği ve yoksul evlerin sınırlı gelirlerini ucuz, sağlıklı, güvenilir ve verimli olmayan enerji kaynaklarına ayırma döngüsünü ortadan kaldırdığı için Amaç 1 (Yoksulluğa Son) ile ilgilidir. Enerjiye erişim ev işleriyle ilgili özellikle kadınların üzerindeki yükü azalttığı için kadınların ev dışında emek harcayarak bağımsız bir gelir getirmelerini sağlamaktadır (Amaç 5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği). Elektrik ekonomi için önemlidir, özellikle kırsal kesimde gelir getirici imkânlar yaratmaktadır (Amaç 8 İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme,

⁹³ Bkz. International Energy Agency, United Nations Development Program & International Renewable Energy Agency [2018]. Accelerating SDG7 Achievement Policy Briefs in Support of the First SDG7 Review at the Un High-Level Political Forum, s. 12-13, https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/18041SDG7_Policy_Brief.pdf [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

⁹⁴ Age, s. 13-14.

⁹⁵ Age, 3.

Amaç 9 Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı). Elektrik sulama amaçlı kullanıldığında ürünlerin artmasına neden olmakta, besinlerin soğutulması ile bozulmalarını önlemektedir (Amaç 2 Açlığa Son). Enerji aynı zamanda suyun çıkarılması, işletilmesi ve temizlenmesi amaçlarıyla kullanılmaktadır (Amaç 6 Temiz Su ve Sanitasyon). Enerjiye erişim ile hayvansal atıklar kullanılarak ısınmadan kaynaklanan ev içi hava kirliliği azalmaktadır. Buna ek olarak, enerji sağlık kuruluşlarının işletilmesi, ilaçların saklanması için kullanılmaktadır (Amaç 3 Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam). Enerji iyi aydınlatılmış, iyi ısıtılmış veya soğutulmuş sınıflar için kullanılmaktadır. Buna ek olarak, modern eğitim sisteminin kullandığı bilgi ve iletişim teknolojileri için de enerji gereklidir⁹⁶ (Amaç 4 Kaliteli Eğitim).⁹⁷

Devletlere, elektriğe erişim konusuna siyasi gündemlerinde önemli bir yer ayırmaları, stratejik planlamalarını buna göre yapmaları, elektrik bağlantılarının yaygınlaştırılması ile ilgili yetki ve sorumlulukları belli olan bir kurumu seçmeleri, 2030 yılına kadar herkese enerjiye erişim sağlanması için gerekli olduğu tahmin edilen 52 milyar ABD Doları tutarındaki yatırım için özel sektör katılımını sağlamaları, üretim amaçlı elektrik bağlantılarını enerjiye erişim stratejilerine dâhil etmeleri, yeni teknolojileri ve standartları takip etmeleri, enerjinin depolanması olanaklarını geliştirmeleri, enerji verimliliğini güçlendirmeleri, enerjiye erişimin önündeki en büyük engellerden biri olan maddi olarak karşılanabilir olma şartını sağlamaları önerilmektedir.⁹⁸

Çevreye duyarlı yemek yapma olanakları ile ilgili olarak, ilerleme kaydedilmiş olsa da 2030 yılında 2,3 milyar insanın geleneksel usullerle yemek yapmaya devam etmesi beklenmektedir.⁹⁹ Geleneksel yollarla yemek yapma yoksulluğa, sağlıksızlığa, cinsiyet eşitsizliğine, çevre zararına, hava kirliliğine ve iklim değişikliğine neden olmaktadır.¹⁰⁰ Bu özelliğiyle sürdürülebilir kalkınma

⁹⁶ Özellikle son dönemde yaşanan COVID 19 salgını sebebiyle okulların uzaktan eğitime başlamaları bunun belirgin bir örneği olarak verilebilir.

⁹⁷ Age, s. 15-16.

⁹⁸ Age, s. 16.

⁹⁹ Age, s. 20.

¹⁰⁰ Age, s. 21.

amaçlarının birçoğu ile ilgili görülmektedir. Bu alandaki önemli engeller ise şunlardır:¹⁰¹

- Çevreye duyarlı, maddi olarak karşılanabilir alternatif enerji kaynaklarının olmaması;
- Çevreye duyarlı enerji kaynaklarının veya çevreye duyarlı enerji kullanan cihazların maliyetli oluşu, yemek yapma konusundaki tercihler, ilgili cihazların kültürel olarak uygunluğu, gıdanın tadı ile ilgili algılar, çevreye duyarlı olmayan bir enerji kaynağı kullanılarak yemek yapılmasının yaşam alanı ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin bilinçsizlik;
- Uygun ortamın olmayışı, parasal ve vergisel politikalar. Örneğin çevreye duyarlı olarak kabul edilebilen LPG üzerindeki verginin çevreye duyarlı olmayan kaynak olarak kabul edilen parafine nazaran daha yüksek oluşu, çevreye duyarlı enerji kaynağına geçişi engelleyen bir durum olarak kabul edilebilir.

Devletlere çevreye duyarlı yemek yapma kaynakları ile teknolojilerine odaklanan politikaları oluşturmaları, sadece çevreye duyarlı yemek yapma olanaklarının kullanıldığı bir döneme geçişte sağlık ve çevre konusunda fayda sağlayan bazı geçiş dönemi imkânlarını desteklemeleri¹⁰², bu konuda yatırımlarını arttırmaları, sağlık, iklim ve enerji sektörleri arasında iş birliği ve eylemleri desteklemeleri tavsiye edilmektedir.¹⁰³

Konferansa ilişkin çıktı belgesinde de yedi no'lu sürdürülebilir kalkınma amacının yoksulluğun ortadan kaldırılması, gıda güvenliği, temiz su ve sanitasyon, sağlık, eğitim, refah, istihdam yaratılması, gençlerin ve kadınların güçlendirilmesi gibi birçok sürdürülebilir kalkınma amacıyla ayrılmaz bir bağı bulunduğu altı

¹⁰¹ Age, s. 22-23.

¹⁰² Örneğin parafin yerine LPG kullanılması bir geçiş dönemi uygulaması olarak düşünülebilir. En ideal olanı ise daha çevre dostu bir enerji kaynağı olarak görülen doğalgazın kullanılmasıdır.

¹⁰³ Age, s. 23.

çizilmiştir.¹⁰⁴ Konferansta dünyada elektriğe ve çevreye duyarlı yemek yapma olanaklarına sahip olmayan insan sayısı bir kez daha dile getirilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma amaçlarına erişmenin mümkün olduğu, bunun için cesur politikalar ve istikrarlı hukuki düzenlemelerin sağladığı uygun ortamlara, özel sektör ve kamu iş birliği ile finansman engellerinin aşılmasına, bölgesel iş birliklerine ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.¹⁰⁵

1.2.4 New York Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi

Üst Düzey Politik Forum sürdürülebilir kalkınma amaçlarıyla ilgili ilerlemeleri gözden geçirmek, engelleri incelemek, iyi uygulamaları paylaşmak ve önerilerde bulunmak için her yıl temmuz ayında iş dünyasını, hükümetleri ve sivil toplumu bir araya getirmektedir. BM Genel Kurulu'nun 67/290¹⁰⁶ ve 70/299¹⁰⁷ sayılı kararlarıyla her dört yılda bir yapılan bu toplantıların BM Genel Kurulu bünyesinde yapılmasına karar verilmiştir. Bu toplantıların ilki de 2019 yılında New York'ta yapılmıştır.

24 - 25 Eylül 2019 tarihlerinde New York'ta yapılan zirvenin ardından alınan 74/4 sayılı BM Genel Kurulu kararında ifade edilen politik beyanda sürdürülebilir kalkınma amaçlarına bağlılık bir kez daha dile getirildikten sonra söz konusu amaçlarla ilgili gelişmeler olmakla birlikte bunların yeterli olmadığı belirtilip üye devletler hızlandırılmış bir şekilde eylem içine girmeye çağırılmışlardır.¹⁰⁸ Bu eylem alanları özellikle yoksullar olmak üzere sürdürülebilir

¹⁰⁴ Bkz. United Nations Department of Economic and Social Affairs, Economic and Social Commission for Asia and Pacific, Ministry of Energy of the Government of Royal Kingdom of Thailand [2018]. Global SDG7 Conference Outcome, s. 1, https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/17977Outcome_Summary_Global_SDG7_Conference_Feb_20181.pdf [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

¹⁰⁵ Age, s. 2.

¹⁰⁶ Bkz. UN General Assembly 67/290, Format and organizational aspects of the high-level political forum on sustainable development, A/RES/67/290 (23.08.2013), s. 3, <https://undocs.org/en/A/RES/67/290> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

¹⁰⁷ Bkz. UN General Assembly 70/299, s. 1-2.

¹⁰⁸ Bkz. UN General Assembly 74/4, Political declaration of the high-level political forum on sustainable development convened under the auspices of the General Assembly, A/RES/74/4 (21.10.2019), s. 4-5, <https://undocs.org/en/A/RES/74/4> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

kalkınma amaçlarının toplumların tüm kesimlerini kapsamaması, finansman açığının kapatılması için hükümetler ve özel sektör işbirliğinin artırılması, sürdürülebilir kalkınma amaçlarıyla ilgili ulusal uygulamaların artırılması, şehirlerin, yerel yönetimlerin sürdürülebilir kalkınma amaçlarıyla ilgili çalışmalarının desteklenmesi, ekonomik, sosyal ve çevresel felaketlere karşı dayanıklılığın artırılması, engellerin uluslararası işbirliği aracılığıyla çözülmesi, bilim, teknoloji ve yeni bilimsel keşiflerin güçlendirilmesi, sürdürülebilir kalkınma amaçları için veri ve istatistik konularına yatırım yapılması, Üst Düzey Politik Forum'un güçlendirilmesidir.¹⁰⁹

1.3 Değerlendirme

Aşağıda yer alan tablodan da anlaşılacağı üzere 2015 yılı öncesinde meydana gelen gelişmelere bakıldığında önceleri odağın daha çok çevreye verilen zararın azaltılmasına yönelik olduğu görülmektedir.

Tablo 2

¹⁰⁹ Age, s. 5-6.

Odak noktası bu olmakla birlikte özellikle 2000 Yılı ve Sonrası İçin Çevresel Perspektif belgesinde nükleer enerjinin bir yenilebilir enerji türü gibi sunulmuş olması dikkat çekicidir. Nükleer enerji verimlilik açısından diğer enerji kaynaklarına nazaran daha yüksek verimliliğe sahip olmakla birlikte, nükleer enerjiyi çevre dostu bir enerji kaynağı olarak nitelendirmek mümkün değildir. Bu durum da çevreye dost enerji anlayışının zamanla değiştiğini göstermektedir.

Gündem 21 Belgesi'nin İleriye Dönük Uygulanması İçin Program ile birlikte çevreye dost enerji kullanımı konusu ile birlikte enerjiye erişim ve yoksulluğun azaltılması arasındaki ilişkinin ortaya çıktığı görülmektedir. Daha sonra Johannesburg Beyanı ve Uygulama Planı'nda, Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun On Dördüncü Oturum Raporu'nda, Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun On Beşinci Oturum Raporu'nda da yinelenen bu ilişkinin sürdürülebilir kalkınma amaçları arasında enerjiye erişim konusuna yer verilmesinin çıkış noktası olduğu düşünülmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun Dokuzuncu Oturum Raporu'nda şimdiye kadar gündeme gelen konulara ek olarak ilk kez enerji yatırımları için özel sektör ve devlet arasında iş birliği konusunun dile getirildiği görülmektedir. Kamu özel sektör iş birliği Rio Zirvesi +20'de de ifade edilmiştir. Görüleceği üzere 2015 yılına yaklaşırken enerjiye erişim konusu ile ilgili bir çözüm bulunabilmiş değildir. Konu bu alana yatırım yapılması ile doğrudan bağlantılı olduğu ve devletler de bu konuda bir adım atmadıkları için özel sektörden adım atması beklenmektedir. Söz konusu yaklaşım, son kullanıcı açısından enerji maliyetlerini düşürmekten ziyade arttıracığı için eleştirilebilir. Zira doğası gereği kâr elde etmek amacıyla hareket eden özel sektörün enerji alanında yaptığı yatırımları devletten veya tarifeler veya bağlantı bedelleri üzerinden son kullanıcı üzerinden almaya çalışacağı aşıkardır.

2015 yılı sonrası için en önemli gelişme on yedi adet sürdürülebilir kalkınma amacının ilan edildiği 2015 yılında yapılan BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'dır. Söz konusu konferansta ilan edilen "Herkes için maddi olarak karşılanabilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimi sağlamak" yedi no'lu sürdürülebilir kalkınma amacı enerjiye erişim konusu açısından bir dönüm noktasıdır. Bu gelişme sonrasında ESK bünyesinde oluşturulan bu amaçla ilgili

ilerlemeleri gösteren ilerleme raporlarından enerjiye erişim konusu ile ilgili önemli bir aşama kat edilemediği görülmektedir. En son 2019 yılında oluşturulan ilerleme raporu uyarınca hâlâ 800 milyon insanın elektriksiz olduğu, 3 milyar insanın da ilkel ve çevreye duyarlı olmayan yemek yapma olanaklarına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Görüleceği üzere konu üzerinde yürütülen hatırı sayılır çalışmalara rağmen enerjiye erişimin sağlanması konusunda ciddi bir ilerleme kaydedilememiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ENERJİYE ERİŞİM KAVRAMININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE ÖNEMİ

2.1 Enerji Erişim Kavramının Teknik Olarak İçeriği

Enerjiye erişim dinamik bir kavram olup gelişen ve değişen bir içeriğe sahiptir. Geçmişte enerjiye erişim, belirli bir bölgede bir elektrik bağlantısının olması ve hanede bir aydınlatma aracının bulunması ile tanımlanıyordu; ancak bu tanım elektriğe bağlantı açısından sunulan elektriğin kalitesini (düşük voltajlı elektrik) ve miktarını (bazı saatlerde hiç elektrik sunulmaması) ve çevreye duyarlı yemek yapma olanaklarına erişimi dikkate almadığı ve sanayi üretimi yapan ve kamusal hizmet sunan alanları göz önünde bulundurmadığı için esasen eksik bir tanımdır. Günümüzde enerjiye erişim kavramına hizmetin kalitesine ve miktarına ilişkin unsurların ve fabrikalar veya kamusal hizmet sunan alanların da dâhil olması gerektiği ileri sürülmektedir.¹¹⁰

Enerjiye erişim kavramı ile ilgili üzerinde tüm taraflarca uzlaşmaya varılmış bir tanım bulunmamaktadır. Sürdürülebilir kalkınma amaçları kapsamında yapılan çalışmaların enerjiye erişim ile ilgili bölümleri incelendiğinde farklı tanımlar ile karşılaşılmaktadır. Bu bölümde bu çalışmalar kapsamındaki kaynaklarda yer alan tanımlar açıklandıktan sonra bu tez kapsamında hangi tanımın esas alınacağı ortaya konulacaktır.

2.1.1 Enerji ve İklim Değişikliği Danışma Grubu'nun 28 Nisan 2010 tarihli Rapor ve Tavsiyesi

Enerjiye erişim kavramı, eski BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon tarafından

¹¹⁰ Bkz. Bhatia; Angelou. [2015]. Beyond Connections: Energy Access Redefined. ESMAP Technical Report; 008/15. World Bank, Washington, DC. © World Bank, s. 1, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/24368/Beyond0connect0d000technical0report.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

kurulan BM Enerji ve İklim Değişikliği Danışma Grubu'nun 28 Nisan 2010 tarihli rapor ve tavsiyesinde,¹¹¹ yemek yapma, ısınma, aydınlanma, iletişim ve üretim amaçları için çevreye duyarlı, güvenilir ve maddi olarak karşılanabilir enerji hizmetlerine erişim olarak tanımlanmıştır. Burada maddi olarak karşılanabilir ile kastedilen; son kullanıcı açısından enerjiye erişim maliyetinin son kullanıcının gelir düzeyi ile uyumlu olması ve geleneksel yakıt maliyetinden fazla olmamasıdır.¹¹² Pratik hayatta ise enerjiye erişimin bu tanımının görünümü üç şekilde olabilir: (i) aydınlatma, iletişim ve hanedeki diğer kullanımlar için elektrik olması, (ii) yemek yapma ve ısınma için modern yakıtların bulunması, (iii) üretim amaçlarında kullanılmak üzere elektrik veya dizel ya da biyolojik yakıt gibi modern yakıtların mevcut olması.

2.1.2 Global İzleme Çerçeve Belgesi

Enerjiye erişim konusu, eski BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon tarafından, 2011 yılında kurulan, SE4ALL inisiyatifinin ortaya koyduğu 2030 yılına kadar modern enerji hizmetlerine genel erişimin sağlanması hedefinin takibi için Dünya Bankası, Enerji Sektörü Yönetimi Destekleme Programı ve UEA'nın liderliğinde hazırlanan Global İzleme Çerçeve Belgesi'nde ele alınmıştır. 2014 yılına ilişkin Global İzleme Çerçeve Belgesi'nde enerjiye erişim, aydınlanma için elektrik kullanma, evde bir elektrik bağlantısının olması ve yemek yapmak için gaz yağı, LPG, doğalgaz veya elektrik gibi katı olmayan yakıtların kullanılması olarak tanımlanmıştır.¹¹³ Aynı raporda bu tanıma eleştiri getirilerek, bu tanımın ana bağlantı noktası dışında bağlanılarak elektrik kullanılması, enerji tedarikinde yaşanan aksaklık veya kesintiler ve gerekli ekipmanın olmaması sebebiyle enerji

¹¹¹ Bkz. The Secretary General's Advisory Group on Energy and Climate Change (AGECC) [2010]. Energy for a sustainable future, Summary Report and Recommendations, New York, s. 13, [https://www.un.org/millenniumgoals/pdf/AGECCsummaryreport\[1\].pdf](https://www.un.org/millenniumgoals/pdf/AGECCsummaryreport[1].pdf) [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

¹¹² Age.

¹¹³ Bkz. World Bank; International Energy Agency [2014]. Sustainable Energy for All 2013-2014: Global Tracking Framework. Sustainable Energy for All; World Bank, Washington, DC. © World Bank, s. 75, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/16537> License: CC BY 3.0 IGO. [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

hizmetlerine erişilememesi gibi bazı unsurları göz önünde bulundurmadığı belirtilmiştir.¹¹⁴ Gerçekten de son yıllarda elektriğe erişimin artırılması amacıyla ana bağlantı noktaları dışında bağlantı imkânları yaratılmıştır. Bir başka deyişle bir kişinin ana elektrik şebekesine bağlı olmayışı artık o kişinin elektriğe erişiminin olmadığını göstermemektedir. İkinci olarak, bir hane elektrik bağlantısına sahip olabilir; ancak enerji tedarikinde yaşanan aksaklık ve kesintiler fiili olarak bu hanenin enerjiye erişimini engelleyebilir. Üçüncü olarak, bir hanede elektriğin veya yemek pişirme açısından katı olmayan yakıtların oluşu bu elektriği veya yakıtı kullanmak için uygun aletlerin olmaması durumunda bir anlam ifade etmemektedir. Zira bu hane halkı açısından yine enerjiye erişim sağlanmamış olacaktır. Son olarak, geleneksel bu tanım sadece hane halkı açısından enerjiye erişimi dikkate almakta ve fakat kamu hizmetlerinin sunulmasında kullanılan ortak alanlar veya sanayi üretiminin yapıldığı alanlar açısından enerjiye erişimi dikkate almamaktadır.

Yukarıda ifade edilen eleştirilere çözüm olarak enerjiye erişim için birden fazla ölçütü içeren bir tanım ve bu tanımlama üzerinden bir ölçümleme yapılması önerisi getirilmiştir.¹¹⁵ Bu noktada, enerji tedariki ile ilgili olarak; enerjinin kalitesi, maddi olarak karşılanabilir olması, miktarı, süresi, gece sağlanıp sağlanmadığı gibi ölçütlerin dikkate alınması önerilmektedir. Enerji hizmetleri ile ilgili olarak ise; evin hangi ihtiyaçlarının karşılandığına bağlı olarak çok katmanlı bir değerlendirme yapılması önerilmektedir. Örneğin, hanenin genel aydınlatılması ile telefonların şarj edilmesi bir katman oluştururken, hanenin genel aydınlatılması ve televizyon başka bir katmanda yer almaktadır. Yemek pişirme amaçlı enerjiye erişim için de aynı şekilde çok katmanlı bir tanım ve ölçme önerisi getirilmiştir. Buna göre; enerji tedarikinin hangi enerji araçları aracılığıyla kullanıldığı ve hangi hane ihtiyaçlarının karşılandığı önem arz etmektedir.

2.1.3 Enerjiye Erişim 2017 Görünümü Raporu

UEA Enerjiye Erişim 2017 Görünümü Raporu'nda enerjiye erişimin gelişen

¹¹⁴ Age, s. 79.

¹¹⁵ Age, s. 83.

bir kavram olduğu belirtilmiştir.¹¹⁶ Rapora göre çeşitli çalışmalarda tanımlanan bu kavram aşağıda maddeler halinde belirtilen ortak özelliklere sahiptir:

- Asgari oranda elektriğe erişimi olan hane;
- Daha güvenli ve sürdürülebilir yemek pişirme imkânına, ısınma sağlayan yakıtlara ve yemek pişirme ekipmanına erişimi olan hane;
- Ekonomik olarak üretim faaliyetlerini mümkün kılan modern enerjiye erişim;
- Kamu hizmetleri sunulması için modern enerjiye erişim.

Yedinci sürdürülebilir kalkınma amacı olan enerjiye erişim¹¹⁷ için elektriğe erişimi olan insanların oranı ve temel olarak çevreye duyarlı yakıt ve teknolojiye dayanarak enerjiye erişim sağlayan insanların oranı olmak üzere iki özel gösterge belirlendiği gerekçesiyle raporda da bu iki konuya odaklanılmıştır. Bu çerçevede, enerjiye erişim genel olarak öncelikle bir hanenin hem çevreye duyarlı yemek pişirme olanaklarına erişimi hem de temel enerji hizmetlerini sağlamaya yetecek kadar elektriğe güvenilir ve maddi olarak karşılanabilir şekilde erişimi ve sonra bunun bölgesel bir düzeye ulaşması olarak tanımlanmıştır. UEA'nın yaptığı projeksiyonlarda yeterli miktarda elektriğe sahip ortalama bir hanenin günde beş saat çalışan dört lambasının, bir buzdolabının, günde altı saat çalışan bir fanının, cep telefonu şarj cihazının, günde dört saat çalışan bir televizyonun ve yıllık toplamda 1250 kWh'lik bir elektrik tüketiminin olduğu tespit edilmiştir.¹¹⁸ Birçok durumda bu tür bir veri bulunmadığı için rapor kapsamındaki veriler genel olarak elektrik bağlantısının olup olmadığı, bunun ana bağlantı harici sağlanıp sağlanmadığı ve bu bağlantının temel enerji hizmetlerini sağlayıp sağlamadığı konularını dikkate almaktadır. Çevreye duyarlı yemek pişirme imkânlarına erişim ise doğalgaz, LPG, elektrik, biyogaz veya geliştirilmiş biyolojik yakıt kullanan ocaklar dâhil olmak üzere modern yakıt ve teknolojilere erişim ve bunların öncelikli olarak kullanılması olarak tanımlanmıştır. Görüldüğü üzere tanım, sanayi üretimi

¹¹⁶ Bkz. International Energy Agency [2017]. s. 21.

¹¹⁷ Bkz. UN General Assembly 70/1, s. 14.

¹¹⁸ Bkz. International Energy Agency [2019]. Defining energy access: 2019 methodology, <https://www.iea.org/articles/defining-energy-access-2019-methodology> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

ve kamusal hizmetlerin sunulması amaçlı enerjiye erişim kavramlarına ve sunulan enerjinin kalitesi gibi hususlara yer vermemektedir.

2.1.4 Bağlantıların Ötesinde Yeniden Tanımlanan Erişim Kavramı Raporu

SE4ALL tarafından hazırlanan Bağlantıların Ötesinde Yeniden Tanımlanan Erişim Kavramı isimli kavramsal raporda enerjiye erişim herhangi bir son kullanıcının hedeflediği enerji hizmetleri için kullanılabilir enerji tedarikinden faydalanma imkânı olarak tanımlanmıştır.¹¹⁹ Bu tanımda enerji hizmetleri enerjinin ışığa, sese, ısınma veya soğutmaya, harekete dönüştürülmesi için kullanılan araçlar olarak belirlenmiş ve tanımın aydınlatma, ısıtma, havalandırma, buzdolabı, iletişim, eğlence gibi hizmetleri içerdiği ifade edilmiştir. Enerji tedariki ise enerjiyi dönüştürecek bir ekipman olup olmamasından bağımsız olarak enerjinin sunulması olarak tanımlanmıştır.¹²⁰

Raporda enerjiye erişimin kapsamlı bir tanımına ancak enerjinin kullanıldığı alanların dikkate alınması ile ulaşılabileceği ifade edilmiştir. Bu alanlar hane, üretim amaçlarıyla kullanım ve genel hizmetler amacıyla kullanım olarak belirlenmiştir. Hane açısından enerjiye erişimin görünümü aydınlatma, havalandırma, eğlence, iletişim, temizlik ve yemek pişirme aletleri gibi aletler aracılığıyla olabilir. Bunlar da üç başlık altında toplanabilir: Elektriğe erişim, enerjiye yemek pişirmek için erişim ve enerjiye ortamı ısıtmak için erişim. Hane dışında enerjiye erişim üretim amaçlı kullanılabilir. Bu tür durumlarda enerjiye erişim mikro veya mini, küçük ve orta ölçekli işletmelerdeki üretim sürecinde ve hizmetlerde görülür. Bunun dışında enerjiye erişim kamu hizmetlerinin sunulduğu eğitim tesisleri, sağlık tesisleri, genel aydınlatma, yerel yönetim binaları ve kamusal binalarda da görülebilir.

Rapora göre enerjiye erişim tanımının enerjiyi tedarik edenlerden ziyade son kullanıcıyı dikkate alması gerekmektedir.¹²¹ Son kullanıcının enerjiye erişim

¹¹⁹ Bkz. Bhatia; Angelou. [2015]. s. ix.

¹²⁰ Age, s. ix.

¹²¹ Age, s. 44.

deneyimi enerji tedarikine ve kullanılan enerji hizmetlerine bağlıdır. Enerji tedarikine erişim son kullanıcının talep etmesi halinde enerjiyi kullanma potansiyelidir. Enerji hizmetlerine erişim ise ışığa, sese, sıcaklığa, soğukluğa, harekete dönüşmesi halinde enerjinin fiili olarak son kullanıcı tarafından kullanılmasıdır. Son kullanıcının bunu yapabilmesi için enerjinin bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bunlar, kapasite, mevcut olma, güvenilir olma, kalite, sağlık etkisi ve güvenlik, hukukilik, maddi olarak karşılanabilir olma ve uygunluktur.

Kapasite, enerji hizmetlerinin gerekliliklerini karşılayacak düzeyde enerji miktarının olmasıdır. Örneğin, bir evde bir ampulün yanması için gerekli olan enerji 3 Watt ise bu miktarda enerjinin bulunması enerjinin kapasitesini ifade etmektedir. Mevcut olma, zamanlama ve süre açısından enerjinin var olmasıdır. Evde bulunan ampul gece aydınlatması için kullanılıyorsa gece boyunca enerjinin mevcut olmasını ifade etmektedir. Güvenilirlik, enerji tedarikinde yaşanan kesintilerin süresi ve sıklığıdır. Bir başka ifadeyle gece programsız elektrik kesintisi olan bir evde enerjiye erişimin güvenli olduğundan söz etmek mümkün değildir. Kalite elektrik açısından voltaj ve frekans dalgalanmaları, yakıtlar açısından tutuşma kabiliyetidir. Sürekli voltaj dalgalanması yaşanan bir bölgede bulunan evler açısından gece aydınlatması sağlıklı yapılamayacağı için enerjiye erişimin kalitesiz olduğunu söylemek mümkündür. Sağlık etkisi ve güvenlik enerjinin hanede yarattığı hava kirliliği ve muhtemel kazalar karşısındaki güvenilirliğidir. Örneğin, geleneksel yakıtlar kullanılarak yemek yapılan bir hanede ortaya çıkan duman sebebiyle hane içi hava kirliliği yüksektir. Enerji tedarikine son kullanıcının erişimi hukuken belirlenen çerçevede yapılmamış ise enerji tedarikinin hukuki olduğundan söz edilemez. Elektrik bağlantısı o bölge için öngörülmuş hukuki mekanizma ile değil de hukuka aykırı bir yol ile yapıldıysa enerjiye erişimin hukukiliğinden söz etmek mümkün değildir. Enerjinin maddi olarak karşılanabilir olması iki temel faktöre sahiptir. İlk olarak enerji hizmetine ilişkin fiyat (buna ekipman, bağlantı, periyodik bakım maliyetleri ve işletme maliyetleri dâhildir) ve ikinci olarak son kullanıcının gelir düzeyi. Enerji tedarikinin uygunluğu enerji tedarikini sağlamak için son kullanıcının harcaması gereken zamanı ifade eder. Bir örnek ile ifade etmek

gerekirse son kullanıcının yemek yaparken kullanacağı yakıtı temin etmesi için gereken zaman enerji tedarikinin uygunluğunu gösterir.

2.1.5 Yoksulların Enerji Manzarası Raporu

Practical Action isimli sivil toplum kuruluşunun hazırladığı Yoksulların Enerji Manzarası Raporu'nda "bütüncül enerji erişimi" isimli bir kavram ortaya konulmuştur. Raporda söz konusu kavram tüm insanların ihtiyaç duyduğu, istediği ve hak sahibi olduğu enerji hizmetlerine erişim için öngörülen standartlar aracılığı ile tanımlanmıştır.¹²² Bu enerji hizmetleri aydınlanma, yemek yapma ve su ısıtma, ısınma, soğutma ve bilgi ve iletişim teknolojileridir. Aydınlanma açısından bir hanenin enerji erişimine sahip olduğunu söyleyebilmek için o hanede günde dört saat yanan 300 lümenlik¹²³ ışık üreten aydınlanma aracına sahip olunması gerekmektedir. Raporda bu tür bir aydınlanmanın pratik ve güvenli olarak ancak elektrik ışığı ile sağlanabildiği ve 300 lümenlik ışığın da 25 Watt'lık bir lambadan elde edildiği belirtilmektedir.¹²⁴

Yemek yapma için minimum üç standart getirilmiştir. Bunlardan birincisi yemek yapmak için kullanılan yakıtın türüne ve miktarına ilişkindir. İkinci standart kullanılan ocak türünü, üçüncü standart da ev içindeki hava kirliliğini dikkate almaktadır. Yakıt ile ilgili standartlar açısından hane halkının yemek yapmak için gerekli olan yakıtı toplamak için günde 30 dakikadan fazla zaman harcamaması beklenmektedir. Kullanılan ocak türü açısından, geleneksel ocağa göre yakıt kullanımını yüzde kırk azaltan, yakıt verimli bir ocağın kullanılıyor olması beklenmektedir. Ev içi hava kirliliği ise aile fertlerinin duman ile ilgili sağlık problemlerine maruz kalmadığı bir ortamda yemek pişirmeleri ve yaşamları anlamına gelmektedir.¹²⁵

¹²² Bkz. Practical Action [2012]. Poor people's Energy Outlook 2012: Energy for Earning a Living, Practical Action Publishing, Rugby, UK, s. 41, <http://hdl.handle.net/11283/556927> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

¹²³ Bir ışık kaynağından çıkan ışığı ölçen birim. Bkz. <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

¹²⁴ Bkz. Practical Action [2012]. s. 49.

¹²⁵ Age, s. 51-52.

Isınma açısından getirilen standart ise gün içinde evdeki ortalama sıcaklığın 18°C altında olmamasıdır.¹²⁶ Soğutma açısından ise evin ve yiyeceklerin soğutulması olmak üzere iki standart benimsenmiştir. Evin soğutulması açısından ev içi sıcaklığının 30°C'yi aşmaması beklenmektedir. Yiyeceklerin soğutulması açısından ise bir hanenin kolay bozulan gıda ürünlerinin yaşam sürelerini dışarıda saklamaya oranla yüzde elli arttıran bir saklama standardı bulunmaktadır. Bunun olması için bir hanenin yiyecekleri soğuk tutan bir alete ihtiyacı vardır.¹²⁷

Bilgi ve iletişim teknolojileri açısından ise haneden elektronik bilginin gönderilmesini ve alınmasını sağlayan sabit veya mobil telefon, internet bağlantısının olması, televizyona veya radyoya erişiminin olması aranmaktadır.¹²⁸

2.1.6 Değerlendirme

Yukarıda kısaca özetlemeye çalışılan raporlar da göstermektedir ki enerjiye erişim kavramının tek bir teknik tanımı yoktur; ancak genel yönelim artık enerjiye erişim kavramına enerjiye erişimin süresi ve kalitesi ile ilgili unsurların veya enerjinin kullanıldığı alanlarla ilgili ölçütlerin eklenmesi yönündedir. Giriş bölümünde de belirtildiği üzere bu tez enerjiye erişim konusunun ayrıca ve açıkça bir sürdürülebilir kalkınma amacı olarak belirtildiği BM Genel Kurulu'nun A/RES/70/1 sayılı ve 21 Ekim 2015 tarihli kararını esas aldığı için enerjiye erişim kavramına verilecek teknik tanım için de söz konusu karar ve sonrasında belirlenen göstergeler dikkate alınacaktır.

Yedi no'lu sürdürülebilir kalkınma amacı olan "herkes için erişilebilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerji" amacının göstergeleri BM Genel Kurulu'nun 71/313 sayılı kararında ortaya konulmuştur. Söz konusu kararda elektriğe erişimi olan insanların oranı ve temel olarak çevreye duyarlı yakıtlar ve teknoloji kullanan insanların oranı olmak üzere iki gösterge belirlenmiştir.¹²⁹

¹²⁶ Age, s. 55.

¹²⁷ Age, s. 56-57.

¹²⁸ Age, s. 59.

¹²⁹ Bkz. UN General Assembly 71/313.

Görüldüğü üzere, göstergeler Global İzleme Çerçeve Belgesi'nde önerilen üretim yerlerinin enerjiye erişimi ve kamu hizmeti sunulan alanların enerjiye erişimi açısından bir ayrım içermemektedir. Hatta sürdürülebilir kalkınma amaçlarıyla ilgili kat edilen ilerlemeleri gösteren Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Raporu 2018 incelendiğinde bu hedefin üretim yerleri ve kamu hizmeti sunan alanlardan ziyade haneler için öngörüldüğü sonucuna varılmaktadır. Bir başka ifadeyle, belirlenen göstergeler enerji bağlantısının kalitesi, süresi, uygunluğu gibi çok yönlü kriterlerden ziyade elektrik bağlantısının olup olmadığı ve çevreye duyarlı yemek yapma imkânlarının olup olmadığı gibi ikili bir değerlendirme yapmayı hedeflemektedir.

Bu açıdan bakıldığında, yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan raporlardan yalnızca biri, UEA'nın Enerjiye Erişim 2017 Görünümü Raporu bu göstergeleri dikkate alarak bir değerlendirme yaptığı için bu tez kapsamında enerjiye erişimin teknik tanımı için UEA tarafından kabul edilen; öncelikle bir hanenin hem çevreye duyarlı yemek pişirme olanaklarına erişimi hem de temel enerji hizmetlerini sağlamaya yetecek kadar elektrige güvenilir ve maddi olarak karşılanabilir şekilde erişimi ve sonra bunun bölgesel bir düzeye ulaşması tanımı dikkate alınacaktır.

2.2 Enerjiye Erişim Kavramının Önemi

Enerji ve enerjiye erişim, sürdürülebilir kalkınma amaçları ile ilgili çalışmalarda yoksulluğun ortadan kaldırılması ve dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma amaçlarıyla yakından ilişkili görülmektedir.¹³⁰ Bu bölümde enerji ve enerjiye erişimin neden önemli olduğu sürdürülebilir kalkınma amaçları için yapılan çalışmalar çerçevesinde açıklanmaya çalışılacaktır.

Bir önceki bölümde ifade edilen farklı enerjiye erişim tanımlarından da görüleceği üzere, enerji bir haneyi aydınlatmak, iklim koşullarına göre bir haneyi ısıtmak veya soğutmak, yiyecekleri soğutmak, yemek yapmak, insanlar ile ve dünya ile iletişim kurmak, haber almak veya haber vermek, üretim yerlerindeki

¹³⁰ Bkz. Commission on Sustainable Development 2001/29, s. 2.

üretim faaliyetlerini ve tarımsal faaliyetleri yerine getirmek, sokak aydınlatması sağlamak, kamu hizmeti sunan binalarda aydınlatma sunmak amaçlarıyla kullanılmaktadır. Bu özellikleri sebebiyle enerjiye erişim esasen hayatın her alanına dokunmaktadır. Enerji olmaksızın ekonomik kalkınma yaratılması, yeni istihdam olanakları yaratılması, sosyo-ekonomik kalkınma oluşturulması ve nihai olarak yoksulluğun ortadan kaldırılması zordur. Bu bölümde enerjiye erişim kavramının öncelikle genel olarak ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerine daha sonra da bireysel yaşamdaki özellikle haneler düzeyindeki etkilerine değinilecektir.

2.2.1 Ekonomik Kalkınma Açısından

Enerji sektörü altyapı yatırımlarının önemli bir parçası olduğu için enerji sektörü ile ilgili yatırımlar ekonomik kalkınma ile ilişkili görülmektedir.¹³¹ Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından altyapı yatırımları konusundaki eksiklikler ekonomik kalkınmayı sekteye uğratan durumlar olarak değerlendirilmektedir.¹³² Yapılan araştırmalar altyapı yatırımlarının miktarının ülkelerin ekonomik kalkınma düzeyi için belirleyici bir etkiye sahip olduğunu ve hatta enerji sektöründeki yatırımların boyutunun ekonomik kalkınma ve gayrisafi milli hasılının belirlenmesinde etkileyici bir unsur olduğunu göstermektedir.¹³³ César Calderón ve Luis Servén tarafından yapılan, Afrikalı Ekonomiler Dergisi'nde 2010 yılında yayımlanan Sahraaltı Bölgesi'nde Altyapı ve Ekonomik Kalkınma isimli çalışmada altyapı yatırımlarının kalitesinin ekonomik kalkınma oranı üzerindeki ve enerji sektörünün kalitesinin altyapı yatırımlarının kalitesi üzerindeki önemli etkisi ortaya konmuştur.¹³⁴ Aynı çalışma ayrıca altyapı yatırımları ile gelir adaletsizliği arasında bir ilişki de tespit etmiştir¹³⁵. Buna göre, altyapı yatırımlarının

¹³¹ Age, s. 6.

¹³² Bkz. Bacon; Kojima, [2016]. Energy, Economic Growth and Poverty Reduction. A Literature Review., World Bank, Washington, DC, 2016, s. 6, <http://documents.worldbank.org/curated/en/312441468197382126/Main-report> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

¹³³ Age, s. 8.

¹³⁴ Aktaran, age.

¹³⁵ Aktaran, age.

miktarında ve kalitesindeki artış gelir adaletsizliğinde azalma ile ilgili görülmektedir.

Altyapı yatırımlarının yanı sıra, enerjinin daimî bir şekilde temini de ekonomik kalkınma için önemlidir.¹³⁶ Bu çerçevede, elektrik kesintilerinin ekonomide kayıplara yol açtığı genel olarak kabul edilmektedir.¹³⁷ Elektrik kesintileriyle birlikte elektrik kalitesinde azalmaya yol açan voltaj düşüklükleri veya dalgalanmaları da ekonomiyi olumsuz olarak etkilemektedir;¹³⁸ ancak bu konuda istatistiksel bir çalışma yürütülmemiştir. Her ne kadar elektrik kesintilerinden tüm tüketiciler etkilenseler de elektrik kesintileriyle ilgili yürütülen çalışmalar ağırlıklı olarak tarım ve sanayi alanlarına yöneliktir. Tarım amaçlı sulama yapan çiftçilerin elektrik bağlantısına sahip olduğu ülkelerde elektrik kesintisi sulamada kayba, bu kayıp mahsulde zarara ve sonuç olarak çiftçilerin zararına neden olmaktadır. Sanayide ise elektrik kesintileri belirli seviyede ve kalitede elektrik ile çalışan yüksek teknoloji sanayi tesislerinin ortaya çıkmasına engel olabilir veya şirketlerin daha pahalı alternatif enerji temini modellerini benimsemelerine neden olabilir.

Ekonomik kalkınma açısından bir diğer unsur da üretim faaliyetleridir. Sermaye, hammadde, üretilen ürünlerin satılacağı pazar, teknoloji ve kalifiye iş gücü kadar enerji de bir üretim tesisi için gerekli bir unsurdur. Zira enerji olmaksızın üretim tesislerinde yer alan makineler çalışmayacak ve sermaye, hammadde ve kalifiye işgücü olsa dahi üretim tesislerinden bir çıktı elde edilemeyecektir. Bu açıdan bakıldığında, enerjiye erişim enerjiye dayalı üretim modellerine sahip olan yeni işletmelerin açılmasını sağlamaktadır.¹³⁹ Bunun dışında, enerjiye erişim üretim maliyetlerini düşürmekte, piyasa ile ilgili ve hava durumu ile ilgili bilgiye erişimi kolaylaştırmakta, bu şekilde işletmelerin üretim

¹³⁶ Age.

¹³⁷ Age, s. 10.

¹³⁸ Age, s. 10.

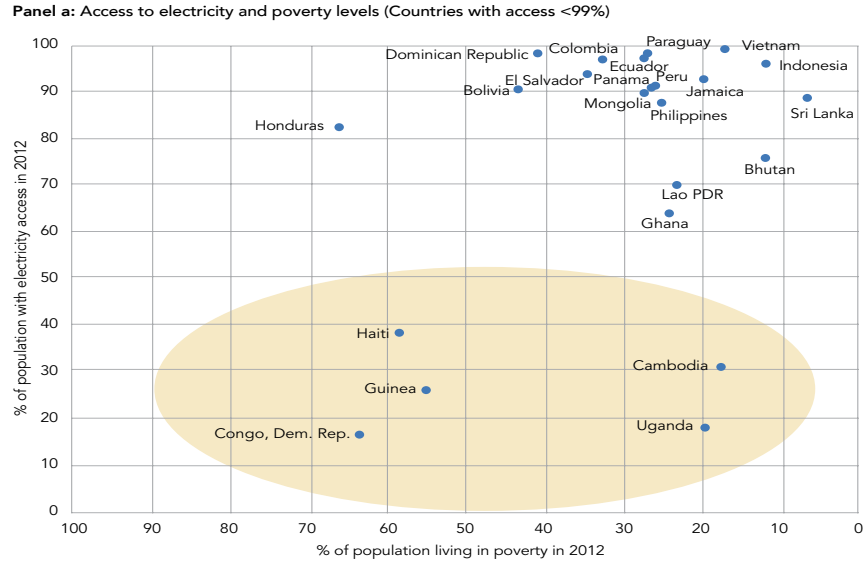
¹³⁹ Bkz. Wilcox, Palit, Pueyo, Waters, Hanna, Karnamadakala&Wanjiru [2015]. Utilising Electricity Access for Poverty Reduction, Practical Action, Institute of Development Studies, TERI, s. 46, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a08975e5274a27b20000b5/61290-Electricity_Access_for_Poverty_Reduction_MainReport.pdf [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

faaliyetlerini daha kolay planlamalarını sağlamaktadır.¹⁴⁰ Konu üzerine yapılan çalışmalar enerjiye erişim sahibi olan işletmelerin uzun çalışma saatlerine, daha iyi üretkenliğe sahip olduğunu ve dolayısıyla gelirlerinin ve kârlılıklarının arttığını göstermektedir.¹⁴¹

2.2.2 Haneler Açısından

Modern enerji hizmetlerine erişimin olmaması yoksulluk ile ilişkilendirilmektedir.¹⁴² Bir başka ifadeyle, yüksek yoksulluk düzeyine sahip olan ülkeler aynı zamanda modern enerji hizmetlerine en düşük erişime sahip olan ülkelerdir.¹⁴³

Tablo 3¹⁴⁴

¹⁴⁰ Age, s. 43.

¹⁴¹ Age, s. 60.

¹⁴² Bkz. World Bank [2017]. State of Electricity Access Report, World Bank, Washington, DC. © World Bank, s. 30, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/26646> License: CC BY 3.0 IGO [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

¹⁴³ Age, Bkz. Sustainable Energy for All, Power for All and Overseas Development Institute [2017]. Why Wait? Seizing the Energy Access Dividend. Washington, DC. License: NonCommercial—NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0) https://www.seforall.org/sites/default/files/Why_Wait-Full.pdf [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

¹⁴⁴ Age.

Dünya Bankası tarafından hazırlanan Elektrige Erişimin Durumu isimli rapordan alınan yukarıdaki tablo incelendiğinde yoksulluk düzeyi yüksek olan Sahraaltı Bölgesi'nin ülkeleri ile Güney Asya ülkelerinin aynı zamanda en düşük enerjiye erişim oranına sahip oldukları görülmektedir.¹⁴⁵

2.2.2.1 Yoksulluğun Azaltılması

Bir önceki bölümde de kısaca izah edildiği şekilde ekonomik üretkenlik (özellikle tarım sektöründe), gelir yaratma konusunda yeni fırsatlar, yaşam kalitesinin ve standartlarının artırılması modern enerji hizmetlerine erişim ile yakından ilgili görülmektedir.¹⁴⁶ Yapılan çalışmalar haneler açısından enerjiye erişimin hane gelirinde artışa neden olduğunu göstermektedir.¹⁴⁷ Santosh Kumar ve Ganesh Rauniyar'ın 2011 yılında yayımlanan Elektrik Bağlantıları Refahı Arttırır mı? Butan Kırsalından Deneye Tabi Olmayan Veriler isimli araştırmasında Güney Asya'da bulunan Butan'da enerjiye erişimin tarıma bağlı olmayan gelirde %63 artışa neden olduğu ortaya konulmuştur.¹⁴⁸ Shahidur Khandaker, Hussain Samad, Ali Rubaba ve Douglas Barnes tarafından yapılan Kırsal Kesimdeki Elektrik Bağlantılarından En Çok Kim Yararlanıyor? Hindistan'dan Veriler isimli çalışmada ise Hindistan'da genel gelirde %23 artış tespit edilmiştir.¹⁴⁹

Bunlar dışarıdan elde edilen gelirler olmakla birlikte hane gelirindeki artış bazı harcamalardan tasarruf edilmesi ile de gerçekleşebilir. Bu bağlamda, enerjiye erişimin temel faydalarından biri aydınlatma için ayrılan bütçede azalmaya neden olmasıdır.¹⁵⁰ Enerjiye erişimi olmayan haneler genellikle aydınlanma için gaz yağı ve mum kullanmaktadır. Bu haneler için gaz yağı aydınlanma bütçesinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu tür hanelerde enerjiye erişim ile birlikte gaz yağı ve

¹⁴⁵ World Bank [2017], s. 31.

¹⁴⁶ Age, s. 32.

¹⁴⁷ Age.

¹⁴⁸ Aktaran, age.

¹⁴⁹ Aktaran, age.

¹⁵⁰ Bkz. Sustainable Energy for All, Power for All and Overseas Development Institute [2017], s. 36.

muma yapılan harcamalardan tasarruf edilecektir. Bangladeş'te yapılan çalışmalar elektrik bağlantısının hane harcamalarında 2.03 ABD Doları ile 2.44 ABD Doları arasında bir tasarruf yarattığını ortaya koymaktadır.¹⁵¹ Etiyopya'da ise tasarruf oranı 0.79 ABD Doları ile 1.50 ABD Doları arasındadır.¹⁵²

Elektriğe erişimi olmayan hanelerin çoğunda hane halkının cep telefonu bulunmaktadır.¹⁵³ Söz konusu hane halkı açısından cep telefonlarının şarj edilmesi dışarıdaki mağazalarda, şarj istasyonlarında, akraba veya komşu evlerinde gerçekleştirilmektedir. Bazı durumlarda hane halkı şehir merkezlerine birkaç kilometre seyahat ederek telefonlarını şarj etmektedir. Örneğin Kuzey Afrika'da hanenin elektrik bağlantısına sahip olmasının hane halkına telefon şarj etmeye bağlı olarak ayda 0.21 ABD Doları ile 0.31 ABD Doları kazandırdığı tespit edilmiştir.¹⁵⁴

2.2.2.2 Eğitim

Modern enerji hizmetlerine erişim özellikle kırsal kesimde çocukların eğitim düzeyinde artışa neden olmaktadır.¹⁵⁵ Kırsal kesimde çocukların özellikle de kız çocuklarının yemek yapmak için gerekli yakıtın toplanması sorumluluğunu üstlendikleri görülmektedir.¹⁵⁶ Flora J. Nankhuni, Jill L. Findeis tarafından yapılan, Malavi'de Doğal Kaynak Toplama İşi ve Çocukların Eğitimi isimli çalışmada çocukların yakıt toplamak için harcadıkları zaman ile okula gitmek için harcayacakları zaman arasında güçlü bir bağ tespit edilmiştir.¹⁵⁷ Bir başka ifadeyle, çocukların yakıt toplamak için harcadıkları zaman okula gitme oranında düşüşe neden olmaktadır. Buna ek olarak, aşağıda da sözü edilen ev içi hava kirliliği yarattığı hastalıklar sebebiyle okul çağındaki çocukların okula devamlılıklarını etkilemektedir.¹⁵⁸ Elektriğe erişimi olan hanelerde çocuklar hava karardıktan sonra

¹⁵¹ Age, s. 49.

¹⁵² Age, s. 57

¹⁵³ Age, s. 40.

¹⁵⁴ Age.

¹⁵⁵ Bkz. World Bank [2017]. s. 34.

¹⁵⁶ Age.

¹⁵⁷ Aktaran, age.

¹⁵⁸ Age.

da çalışabilmektedir. Bu durum da çocukların eğitim düzeyleri üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır.¹⁵⁹ Santosh Kumar ve Ganesh Rauniyar'ın 2011 yılında yayımlanan Elektrik Bağlantıları Refahı Arttırır mı? Butan Kırsalından Deneye Tabi Olmayan Veriler isimli araştırmasında elektriğe erişimin eğitim süresinde 0,54 yıl artışa neden olduğu ve ödevler üzerinde harcanan zamanda ise günde 10 dakika artışa neden olduğu ortaya konmaktadır. Shahidur Khandaker, Hussain Samad, Ali Rubaba ve Douglas Barnes tarafından yapılan Kırsal Kesimdeki Elektrik Bağlantılarından En Çok Kim Yararlanıyor? Hindistan'dan Veriler isimli çalışmada ise Hindistan'da enerjiye erişimin erkeklerde %6 oranında, kızlarda ise %7 oranında okula kayıta artışa neden olduğu, evde çalışma açısından ise erkeklerde haftada 1,4 saat, kızlarda ise haftada 1,6 saat artışa neden olduğu ortaya konmaktadır. Shahidur Khandaker, Douglas Barnes tarafından yapılan Kırsal Kesimdeki Elektrik Bağlantılarının Refah Üzerindeki Etkisi: Vietnam'dan Panel Veri Analizi isimli çalışmaya göre erkekler ve kızlar açısından eğitimi tamamlama oranında gözle görülür artış olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁰

Okulların elektriğe erişiminin olması ise hem öğretme hem de öğrenme deneyimini geliştirmektedir.¹⁶¹ Enerji, okullardaki temiz suya erişim, temizlik, aydınlatma, ortamı ısıtma veya soğutma gibi temel olanakları geliştirmekte, bu şekilde hem öğretmenler hem de öğrenciler açısından daha rahat bir ortam yaratmaktadır. Evlerinde yeterli aydınlatma imkânlarına sahip olmayan öğrenciler açısından da enerjiye erişimi olan okullar ödevlerin yapılması için uygun bir ortam sağlamaktadır. Enerjiye erişim okullara son teknoloji bilgiye erişim imkânları sağlamakta ve öğrenciler açısından öğrenme deneyimini geliştirmektedir. Laos Demokratik Halk Cumhuriyeti'nde SEAR Etki Değerlendirme tarafından yapılan araştırma elektriğe bağlantının akşamları yapılan çalışmalarda erkekler için 30 dakika kızlar için 19 dakika artış yarattığını göstermektedir.¹⁶² Bolivya kırsalında yapılan araştırmalar da çalışma süresi açısından belirgin sonuçlar ortaya

¹⁵⁹ Age.

¹⁶⁰ Aktaran, age.

¹⁶¹ Age.

¹⁶² Aktaran, age.

koymaktadır.¹⁶³ AllAfrica'nın, Dünya Bankası'nın, Harsdorff ve Peters'in yaptığı araştırmalar yetenekli ve deneyimli öğretmenlerin elektriğe erişimle daha iyi yaşam standardına sahip olan kırsal kesimdeki okullarda çalışmaya daha istekli olduğunu göstermektedir.¹⁶⁴

2.2.2.3 Sağlık

Haneler açısından enerjiye erişim sağlık açısından da olumlu etkiler yaratmaktadır. Sağlık açısından hava kirliliği çevreye duyarlı olmayan enerji kaynaklarının yarattığı en önemli risklerden biridir. Hane dışı ve hane içi hava kirliliği dünya çapında yılda yaklaşık 7 milyon erken ölüm yaratmaktadır. Bu da hava kirliliğini erken ölümlerin önemli bir sebebi haline getirmektedir. 2010 yılında yapılan araştırmalar hane içinde kullanılan katı atık kaynaklı hava kirliliğine bağlı ölümleri 3,5 milyon olarak belirlemiştir.¹⁶⁵ Manuel Barron tarafından 2015 yılında El Salvador'da yapılan araştırma katı atık kullanılmadığı durumda hane içi kirlilikte %63 oranında bir düşüş ortaya koymuştur.¹⁶⁶ Kenya'da yapılan daha yakın tarihli bir araştırma ise güneş enerjisine dayalı lamba kullanımı ile havadaki partiküllere maruz kalma oranında %61 düşüş tespit etmiştir.¹⁶⁷ Dünya Bankası tarafından 2008 yılında 1000 kişi üzerinde yapılan bir araştırma ise gaz yağı lambalarının kullanımının beş yaş altı çocuk ölümlerinde 2,2 oranında bir artış yarattığını ortaya koymaktadır.¹⁶⁸

Bunlar dışında enerji içme suyu sağlanması veya suyun arıtılması için kullanılabilir. Gıdaların pişirilmesi ve soğutulması için kullanılır ve bu şekilde gıdaların kalitesinin arttırılmasını sağlar.¹⁶⁹ Enerji olmaksızın hastalıkların önlenmesi, teşhisi ve tedavi edilmesi için kullanılan önemli medikal araçlar

¹⁶³ Aktaran, age.

¹⁶⁴ Aktaran, age.

¹⁶⁵ Age. s. 33.

¹⁶⁶ Aktaran, Sustainable Energy for All, Power for All and Overseas Development Institute [2017]. s. 36.

¹⁶⁷ Aktaran, age.

¹⁶⁸ Aktaran, age.

¹⁶⁹ Bkz. World Bank [2017]. s. 34.

kullanılamaz. Enerji önemli sağlık hizmetlerinin hava karardığında da sunulmasını, hızlı acil sağlık hizmetleri sunulmasını sağlar.¹⁷⁰

2.2.2.4 Kadınların Güçlenmesi

Yapılan araştırmalar, enerjiye erişimin, enerji kullanan aletlerin kullanımının artması ile geleneksel olarak kadınların üzerinde olan ev içi işler açısından kadınlara kolaylık yarattığını, kadınlara dışarıda gelir yaratan işleri yerine getirme olanağı sağladığını ve özellikle kadın istihdamı açısından olumlu etki yarattığını göstermektedir.¹⁷¹ Louise Grogan ve Asha Sadanand tarafından Nikaragua'da yapılan bir çalışma enerjiye erişimin erkek istihdamı üzerinde bir etkisi olmadığını, buna karşılık kadınlar için %23 daha fazla çalışma imkânı yarattığını göstermektedir.¹⁷² Taryn Dinkelman tarafından Güney Afrika'da yapılan bir çalışma ise enerjiye erişim neticesinde erkek istihdamında bir değişiklik olmazken kadın istihdamında %30 artışı ortaya koymaktadır.¹⁷³

Jennifer Doleac ve Nicholas Sanders tarafından yapılan araştırma enerjiye erişim ile ortaya çıkan sokak aydınlatmalarının kadınların maruz kalabilecekleri şiddet olaylarında bir azalma yarattığını ortaya koymaktadır.¹⁷⁴ Bunun dışında modern yemek pişirme olanaklarına erişim özellikle kadınların üzerinde olan yakıt toplama işi için harcayacakları muhtemel zamanda da azalma yaratmaktadır. Buna ek olarak, yemek pişirme aletleri, çamaşır ve bulaşık makineleri de toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle kadınların üzerinde olan işleri azaltması nedeniyle kadınların genel olarak yaşam kalitesini arttırmaktadır. Laos Demokratik Halk Cumhuriyeti'nde SEAR Etki Değerlendirme tarafından yapılan araştırma elektrik bağlantısına sahip olan hanelerde yaşayan kadınların elektrik bağlantısına sahip olmayan hanelere nazaran daha çok gelir getirici faaliyetlerle ilgilendiklerini ortaya koymuştur. Özellikle elektrik bağlantısı kadınların gelir getirici faaliyetlerinde

¹⁷⁰ Age.

¹⁷¹ Bkz. Wilcox, Palit, Pueyo, Waters, Hanna, Karnamadakala&Wanjiru [2015]. s. 48.

¹⁷² Aktaran, Bacon; Kojima [2016]. s. 71.

¹⁷³ Aktaran, age.

¹⁷⁴ Aktaran, World Bank [2017]. s. 34.

günde 43 dakika artış yaratmıştır. Aynı zamanda elektrik bağlantısı kadınların eğlence için ayırdıkları zamanda da artışa neden olmaktadır. Benzer sonuçlara Bolivya kırsalında yapılan araştırmalar sonucunda da ulaşılmıştır.¹⁷⁵

2.2.3 Değerlendirme

Yukarıdaki açıklamalar da göstermektedir ki, enerjiye erişim genel olarak altyapı yatırımları aracılığıyla, yeni kurulan ve son teknoloji kullanan işletmeler veya tarımda enerjiye dayalı yeni uygulamalar aracılığıyla ekonomik kalkınma yaratmaktadır.

Bireysel düzeyde ise mum ve gaz yağı gibi verimsiz enerji kaynaklarına yapılan harcamalarda azalma ile hane bütçesinde tasarruf yaratmakta, yemek yapmak için kullanılan ve ev içi hava kirliliği yaratan kaynakları bertaraf ederek ev içi hava kirliliğinin yarattığı hastalıkları azaltmaktadır. Bunun dışında enerjiye erişimi olan hane halkı hava karardıktan sonra da çalışma imkânına sahip oldukları için okula giden çocukların eğitim düzeyleri artmaktadır. Enerjiye erişim kadınların istihdamında da olumlu etkiler yaratmaktadır.

Sonuç olarak, enerjiye erişimin, yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan tüm etkileri ile toplumsal refahın artırılması ve yoksulluğun ortadan kaldırılması ile yakından ilgili olduğu düşünülmektedir.

¹⁷⁵ Aktaran, age.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENERJİYE ERİŞİM KAVRAMININ HUKUKSAL ÇERÇEVESİ VE SU HAKKI İLE İLİŞKİSİ

Bu bölümde, enerjiye erişim konusunun hukuki durumuna bir çerçeve çizmek amacıyla, öncelikle mevcut uluslararası düzenlemelerde enerjiye erişim konusunun nasıl ele alındığı incelenecektir. Konu incelenirken yol gösterici olması bakımından bölgesel ve ulusal düzeyde uygulamalar da ele alınacaktır; ancak huzurdaki tez BM sistemini kendine esas aldığı için bölgesel düzeydeki uygulamaların sadece örnek niteliğinde olduğunun ve tüm uygulamaları kapsar bir içeriğe sahip olmadığını altının çizilmesi gerekmektedir. Bu tarz bir incelemenin ayrı bir çalışma konusu olması düşünülmektedir.

3.1 Birleşmiş Milletler ve Bölgesel Düzenlemeler Açısından Enerjiye Erişim Kavramı

Adrian Bradbrook, Judith Gardam, Monique Cormier, Stephen Tully gibi yazarlar enerjiye erişim kavramının bir tanesi hariç olmak üzere BM düzeyindeki insan hakları belgelerinde dolaylı bir şekilde var olduğunu kabul etmektedirler.¹⁷⁶ Bu bölümde öncelikle mevcut BM düzenlemeleri bakımından enerjiye erişim kavramının nasıl ele alındığı incelenecektir.

3.1.1 Birleşmiş Milletler Düzenlemeleri

¹⁷⁶ Bkz. Bradbrook; Gardam; Cormier [2008]. A Human Dimension to the Energy Debate: Access to Modern Energy Services, *Journal of Energy & Natural Resources Law*, Vol. 26, Issue 4 (November 2008), pp. 526-552, s. 539; Tully, S. [2006]. The Human Right to Access Electricity. *The Electricity Journal*, 19(3), 30-39, s. 31; Bradbrook; Gardam [2006]. Placing Access to Energy Services within a Human Rights Framework. *Human Rights Quarterly*, 28(2), pp.389-415. s. 405.

3.1.1.1 BM Şartı

24 Ekim 1945 tarihinde yürürlüğe giren BM Şartı'nda enerji konusuna doğrudan atıf bulunmamaktadır. BM Şartı'nın 55'inci maddesi; "Milletler arasında hak eşitliği prensibine ve her milletin kendi mukadderatını kendisinin tayin etmesi hakkına saygı gösterilmesine dayanan barış ve dostluk münasebetlerini sağlamak için lüzumlu istikrar ve refah şartlarını yaratmak üzere, Birleşmiş Milletler: a) Hayat seviyelerinin yükselmesini, tam çalıştırmayı ve ekonomik ve sosyal alanda ilerleme ve gelişme şartlarını; b) Ekonomik, sosyal alanlarla sağlık alanındaki milletlerarası dâvaların ve bunlara bağlı başka dâvaların çözülmesini; fikrî kültürle eğitim alanında milletlerarası işbirliğini; c) Irk, cins, dil veya din farkı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve ana hürriyetlerine bütün dünyada bilfiil saygı gösterilmesini, kolaylaştıracaktır."¹⁷⁷ hükmünü içermektedir.

BM Şartı'nın 56'ıncı maddesi ise taraf devletlere 55'inci maddede ifade edilen amaçlara ulaşmak için BM ile ve kendi aralarında iş birliği içinde hareket etme yükümlülüğü yüklemektedir. Öğretide 55'inci maddenin (a) bendindeki "Hayat seviyelerinin yükselmesini, tam çalıştırmayı ve ekonomik ve sosyal alanda ilerleme ve gelişme şartlarını;" ifadesindeki işbirliği amacına ulaşmanın unsurlarından birinin enerjiye erişimin sağlanması olduğu ifade edilmektedir.¹⁷⁸ Enerjiye erişimin ekonomik kalkınma yaratılması ve bununla beraber bireylerin yaşam kalitesinin artırılması, yoksulluğun ortadan kaldırılması üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda ve BM Şartı'nın yapıldığı dönemde enerjinin öneminin ve etkisinin bu kadar farkında olunmadığı dikkate alındığında bu yorumun çok zorlama bir yorum olmadığı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, BM Şartı'nın 55'inci maddesinin (a) bendindeki hayat seviyelerinin yükselmesi ve ekonomik ve sosyal alanda ilerleme ve gelişme şartları konusundaki iş birliğinin aynı zamanda enerjiye erişimi de sağlamaktan geçtiği

¹⁷⁷ Türkçe çevirisi için bkz. 24.08.1945 tarihli ve 6092 sayılı Resmî Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6092.pdf> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

¹⁷⁸ Bradbrook; Gardam; Cormier [2008]. s. 539, Clemson [2012]. Human Rights and the Environment: Access to Energy, New Zealand Journal of Environmental Law; (2012), Vol. 16, p39-81, 43p, s. 69.

düşünülmektedir.

3.1.1.2 Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi

Bildirge hukuki nitelik olarak bağlayıcı bir belge olmaktan ziyade yumuşak hukuk olarak da adlandırılan bir niteliğe sahiptir.¹⁷⁹ Bildirge'nin 25'inci maddesi aşağıda verilen hükmü içermektedir:

“1. Her şahsın gerek kendisi gerekse ailesi için, yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dâhil olmak üzere sağlığı ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkânlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır.

2. Analık ve çocukluk özel ihtimam ve yardım görmek hakkını haizdir. Bütün çocuklar, evlilik içinde veya dışında doğsunlar, aynı sosyal korunmadan faydalanırlar.”

ESKHS'nin denetleme organı olan ESKHK'nin 4 No'lu Genel Yorumu Bildirge'nin yukarıda belirtilen 25'inci maddesini yaşamaya elverişli konut hakkının bir görünümü olarak değerlendirmektedir.¹⁸⁰ ESKHK'nin Bildirge üzerinde bir yetkisi olmamakla birlikte bu yorumun yol gösterici bir niteliği olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar maddede açıkça enerji konusuna bir atıf yapılmış olmasa da madde metninde geçen ve yeterli yaşam seviyesini sağlayan imkânlar olarak sayılan; “yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler”den sonra gelen “dâhil” kelimesinden, yeterli yaşam seviyesini sağlayan imkânların sadece maddede sayılanlarla sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Buna ek olarak,

¹⁷⁹ Bildirge BM Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarihli ve 217A (III) sayılı kararı ile kabul edilmiştir. Bkz. UN General Assembly 217(III) A, A/RES/217 (III) A, (10.12.1948), [https://undocs.org/en/A/RES/217\(III\)](https://undocs.org/en/A/RES/217(III)) [Erişim Tarihi: 24.05.2020]. Bildirge'nin Türkçe metni 27 Mayıs 1949 tarihli ve 7217 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Bkz. 27.05.1949 tarihli ve 7217 sayılı Resmî Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7217.pdf> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

¹⁸⁰ Bkz. Committee on Economic, Social and Cultural Rights 1992/23, General Comment No. 4: The Right to Adequate Housing (Art. 11 (1) of the Covenant), E/1992/23 (13.12.1991), s. 1, 6, Dipnot 3, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCE SCR%2fGEC%2f4759&Lang=en [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

ESKHK'nin 4 No'lu Genel Yorumu'nda enerjiye erişim konusunun yaşamaya elverişli konut hakkının bir görünümü olarak değerlendirilmesinden yola çıkılarak bu imkânlarla enerji hizmetlerinin de dâhil olacağı sonucuna ulaşmak çok da yanlış olmayacaktır. Nitekim öğretilerde de bu husus Adrian Bradbrook, Judith Gardam, Monique Cormier gibi yazarlar tarafından da dile getirilmiştir.¹⁸¹

3.1.1.3 Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

MSHS'de¹⁸² enerjiye erişim konusu doğrudan ele alınmamaktadır; ancak her ne kadar enerjiye erişim konusu genel olarak ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla ilgili görülse de enerjinin insan hayatı için arz ettiği önem sebebiyle Adrian Bradbrook, Judith Gardam, Monique Cormier gibi yazarlar enerjiye erişim konusunu yaşam hakkı ile bağlantılı görmektedirler.¹⁸³ MSHS'nin denetim organı İnsan Hakları Komitesi de benzer bir görüşe sahiptir. İnsan Hakları Komitesi'nin yaşam hakkına ilişkin 3 Eylül 2019 tarihli ve 36 No'lu Genel Yorumu'nda yaşam hakkının dar yorumlanmaması gerektiği, bu hakkın insanların onurlu bir şekilde yaşamalarını da içerdiği ifade edilmektedir.¹⁸⁴ İnsan Hakları Komitesi'ne göre, yaşam hakkını düzenleyen 6'ncı maddenin birinci fıkrasının; "Bu hak yasalarla korunacaktır." hükmünü içeren ikinci cümlesi, taraf devletlere tüm bireylerin yaşam hakkından tamamen yararlanabilmeleri için gerekli yasal düzenlemeleri hayata geçirme yükümlülüğü getirmektedir. Taraf devletler üzerindeki yaşamı

¹⁸¹ Bkz. Bradbrook; Gardam; Cormier [2008]. s. 540, Clemson [2012]. s. 69.

¹⁸² MSHS Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 16 Aralık 1966 tarihli ve 2200 A (XXI) sayılı kararıyla kabul edilmiş, 19 Aralık 1966 tarihinde imzaya açılmıştır. Bkz. BM General Assembly 2200 (XXI) A-C, A/RES/2200(XXI) A-C, (16.12.1966), [https://undocs.org/en/A/RES/2200\(XXI\)](https://undocs.org/en/A/RES/2200(XXI)) [Erişim Tarihi: 24.05.2020]. Türkiye 15 Ağustos 2000 tarihinde MSHS'yi imzalamıştır. MSHS'nin onaylanmasını uygun bulan 4 Haziran 2003 tarih ve 4868 sayılı Kanun, 18 Haziran 2003 tarih ve 25142 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Bkz. 18.06.2003 tarih ve 25142 sayılı Resmî Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030618.htm#3> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

¹⁸³ Bkz. Bradbrook; Gardam; Cormier [2008]. s. 540.

¹⁸⁴ Bkz. Human Rights Committee GC/36, General Comment No. 36 Article 6: Right to Life, CCPR/C/GC/36, (03.09.2019), s. 1, <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhsrdB0H115979OVGGb%2bWPAXhNI9e0rX3cJImWwe%2fGBLmVrGmT01On6KBQgmxPNIjrLLd efuuQjN19BgOr%2fS93rKPWbCbgoJ4dRgDoh%2fXgwn> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

koruma yükümlülüğü, ayrıca bireylerin onurlu bir yaşamdan faydalanmalarını engelleyen, yaşama doğrudan tehdit oluşturan, toplumdaki genel koşullarla ilgili önlem alma yükümlülüğünü de içermektedir.¹⁸⁵ Toplumdaki genel koşullarla ilgili önlem alınması kapsamında da bireylerin elektriğe erişiminin gecikmeksizin sağlanması bir örnek olarak verilmektedir.¹⁸⁶ Görüldüğü üzere, genel yorum elverişli yaşam koşullarının sağlanması kapsamında enerjiye erişimi yaşam hakkı ile ilgili görmektedir. Her ne kadar İnsan Hakları Komitesi tarafından verilen bu yorumların bağlayıcılığı tartışmalı olsa da söz konusu genel yorum yol gösterici olması ve İnsan Hakları Komitesi'nin yaklaşımını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Enerjiye erişim konusunun İnsan Hakları Komitesi'nin bireysel başvuru kararlarında nasıl değerlendirildiğine bakıldığında ise, konuyla ilgili tek bir karar bulunmuştur. Karar enerjiye erişimin ilişkilendirildiği yaşam hakkından ziyade özel hayatın gizliliği ile ilgilidir. 21 Temmuz 2014 tarihli karar Filistin asıllı El-Hojouj ailesi tarafından yapılan bireysel başvuru neticesinde verilmiştir. Bireysel başvuruya konu olan olay; baba Ashraf El-Hojouj'un 393 çocuğa HIV virüsü enjekte ettiği iddiası ile tutuklanmasının ardından, ailenin sürekli tehditlere, baskılara ve saldırılara maruz kalması, elektriklerinin ve sularının devlet kurumları tarafından Onur Kanunu¹⁸⁷ uyarınca bileyerek ve isteyerek kesilmesidir. İnsan Hakları Komitesi başvuruyu kabul ederek, devlet kurumlarının bu hareketini MSHS'nin 17'inci maddesinde yer alan özel hayatın gizliliği hakkının ihlali olarak kabul etmiştir.¹⁸⁸ Bu karar kapsamında İnsan Hakları Komitesi'nin elektriğe erişimi hane ile ilgili, temel hizmetlerin bir parçası olarak kabul ettiği görülmektedir.

¹⁸⁵ Age, s. 6.

¹⁸⁶ Age.

¹⁸⁷ Libya'da o dönemde yürürlükte olan bir kanun. Kanun aileden birinin tutuklanması durumunda diğer aile üyelerinin kamu hizmetlerinden mahrum bırakılmalarını, evlerinden çıkarılmalarını ve daha sonra evlerinin yıkılmasını öngörmektedir. Bu çerçevede, tutuklanan bir aile üyesi olması durumunda aile fertlerinin elektriği, suyu, telefonu, gıdaya erişimleri kesilebilir.

¹⁸⁸ Bkz. Human Rights Committee, Communication No. 1958/2010, *A.M.H. El Hojouj Jum'a et al v. Libya*, CCPR/C/111/D/1958/2010

<http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhstcNDCvDan1pXU7dsZDBaDXXVZzKnzsN0wcTM2WanWm9Sa%2bKEmyBA8izxix8M3d%2bY4YN3zVNtixxd8GeUQCdfj780Fp0shFJcV1Xjp3gXb6SSd%2bOZflirGYfsWRpoxzj9WIYK%2bHFlsutlafG1oq1kNE%3d> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

İnsan Hakları Komitesi'nin taraf devletlerle ilgili periyodik raporlarına bakıldığında ise, şu bulgulara ulaşılmıştır. İsrail'in üç no'lu periyodik raporuna ilişkin sonuç değerlendirmesinde İnsan Hakları Komitesi Negev Bölgesi'nde yaşayan Bedevi toplulukların elektriğe erişimde zorlanmalarını ayrımcılık yasağı ile ilgili değerlendirmiştir.¹⁸⁹ Bu konuyla ilgili bir diğer rapor da İsrail'in dört no'lu periyodik raporuna ilişkin değerlendirmedir. Söz konusu değerlendirmede İnsan Hakları Komitesi İsrail'in Gazze bölgesinde devam ettirdiği abluka altına alma faaliyetinin Filistin halkının gıda, sağlık, elektrik, su gibi temel ve yaşam kurtarıcı hizmetlere erişimini olumsuz yönde etkilediğini belirterek, genel olarak bu abluka altına alma faaliyetini MSHS'nin 1'inci (kendi kaderini tayin etme hakkı), 6'ncı (yaşam hakkı), 7'inci (işkence yasağı) ve 12'inci (seyahat özgürlüğü) maddelerine aykırılık olarak değerlendirmiştir.¹⁹⁰ Bu karar ile İnsan Hakları Komitesi'nin enerji hizmetlerine erişimi yaşam hakkı ile ilgili yorumladığı düşünülmektedir.

Her ne kadar İnsan Hakları Komitesi önüne giden bireysel başvuruda ve İnsan Hakları Komitesi'nin ülke raporları ile ilgili yaptığı değerlendirmelerde enerjiye erişimin olmaması durumu karara ve ülke raporlarına konu olan olaylar bağlamında özel hayatın gizliliği, kendi kaderini tayin etme hakkı, işkence yasağı ve seyahat özgürlüğü kapsamında değerlendirilmiş olsa da İnsan Hakları Komitesi'nin 36 No'lu Genel Yorumu'nun bu konuda yol gösterici bir niteliğe sahip olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda, söz konusu genel yorum çerçevesinde enerjiye erişim konusunun MSHS'de yaşam hakkını düzenleyen 6'ncı maddenin gerekliliklerinden biri olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

¹⁸⁹ Bkz. Human Rights Committee ISR/CO/3. Concluding observations of the Human Rights Committee Israel, CCPR/C/ISR/CO/3, (03.09.2010), s. 6, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/16635ac4-4860-4202-b1b8-88fcd197cf/af22f318-6f7b-4358-a9a9-069ae94a77f6> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

¹⁹⁰ Human Rights Committee ISR/CO/4. Concluding observations on the fourth periodic report of Israel, CCPR/C/ISR/CO/4, (21.11.2014), s. 5, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/6d91d902-7410-414c-b220-979af9dc050a/94d85be9-752f-4e99-8bff-12520895fcd7> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

3.1.1.4 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

Enerjiye erişimin en çok ilişkilendirildiği konu ekonomik ve sosyal haklardır.

ESKHS¹⁹¹ uyarınca ESK'nın 1985/17 sayılı ve 28 Mayıs 1985 tarihli kararıyla kurulan¹⁹² ve görevi taraf devletlerin ESKHS'ye uygun davranış ve davranmadıklarını denetlemek olan ESKHK'nin yaşamaya elverişli konut hakkıyla ilgili 4 No'lu Genel Yorumu'nda enerjiye erişim bu hakla ilgili görülmüştür.

ESKHK tarafından yapılan 4 No'lu Genel Yorum uyarınca, ESKHS'nin 11'inci maddesinin 1'inci fıkrasında yer alan yaşamaya elverişli konut hakkı yeterli yaşam standartlarından yararlanma hakkıyla ilgilidir ve ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanma konusunda çok büyük bir önemi haizdir.¹⁹³ ESKHK konut hakkının dar bir şekilde yorumlanmaması gerektiğini belirterek, konut hakkının ESKHS'nin temel prensiplerinden biri olan insan onuruna yakışır şekilde yaşama ilkesiyle de ilgili olduğunu, bu nedenle de sadece konut hakkı olarak değil yaşamaya elverişli konut hakkı olarak anlaşılması gerektiğini belirtmektedir.¹⁹⁴ Buradaki “yaşamaya elverişli” kelimesi bir konutun ESKHS anlamında yaşamaya elverişli olarak kabul edilmesi için kullanılacak kriterleri ifade etmektedir.¹⁹⁵ Bu kriterlerden bir tanesi hizmetlerin, ekipmanın, tesislerin ve altyapının hazır olmasıdır.¹⁹⁶ ESKHK'ye göre, yeterli bir konut sağlık, güvenlik, rahatlık ve

¹⁹¹ ESKHS BM Genel Kurulu'nun 16 Aralık 1966 tarihli ve 2200 A (XXI) sayılı kararıyla kabul edilmiştir. Bkz. BM General Assembly 2200 (XXI) A-C, A/RES/2200(XXI) A-C, (16.12.1966), [https://undocs.org/en/A/RES/2200\(XXI\)](https://undocs.org/en/A/RES/2200(XXI)) [Erişim Tarihi: 24.05.2020]. Türkiye ESKHS'yi 15 Ağustos 2000 tarihinde imzalamıştır. Sözleşmenin uygun bulunmasına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı 11 Ağustos 2003 tarihli ve 25196 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Bkz. 11.08.2003 tarihli ve 25196 sayılı Resmî Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/08/20030811.htm#4> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

¹⁹² Bkz. Economic and Social Council 1985/17, Composition, organization and administrative arrangement of the Sessional Working Group of Government Experts on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights and other bodies established in accordance with existing international instruments in the field of human rights: report of the Secretary-General, E/1985/17 (28.05.1985), <https://undocs.org/E/RES/1985/17> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

¹⁹³ Bkz. Committee on Economic, Social and Cultural Rights 1992/23, s. 2.

¹⁹⁴ Age.

¹⁹⁵ Age.

¹⁹⁶ Bu tezin konusu bakımından bu kriterlerden sadece bir tanesine burada yer verilecektir.

beslenme için gerekli bazı tesislere sahip olmalıdır. Hane halkının doğal kaynaklara, güvenli içme suyuna, yemek pişirme, ısınma, aydınlatma için enerjiye, temizlenme ve temizlik tesislerine, gıda depolama ve çöp atma imkânlarına, kanalizasyon ve acil hizmetlere sürdürülebilir bir şekilde erişimi olmalıdır.¹⁹⁷ Görüldüğü üzere ESKHK tarafından yapılan bu yorum uyarınca enerjiye erişim ESKHS'nin 11'inci maddesinin 1'inci fıkrası uyarınca yaşamaya elverişli konut hakkının bir unsuru olarak görülmektedir.

Yukarıda belirtildiği üzere, ESKHK'nin 4 No'lu Genel Yorumu nedeniyle konu genel olarak yaşamaya elverişli konut hakkı kapsamında değerlendirilmekle birlikte, enerjiye erişimin insan hayatı üzerindeki etkisinin sadece yaşamaya elverişli konut hakkı ile sınırlı olmadığı düşünülmektedir. Yukarıda ikinci bölümde arz ve izah edildiği üzere, enerjiye erişimin geleneksel yakıttan daha modern olarak tabir edilen yakıtlara geçişi hızlandırması nedeniyle ev içi hava kirliliğini azaltması, sağlık kurumlarında soğuk ortamda saklanması gereken ilaçlara ve ekipmanlara uygun bir saklama ortamı oluşturması bakımlarından sağlık üzerinde de etkisi bulunmaktadır. Buna ek olarak, enerjiye erişimin kız çocuklarının üzerinde bulunan eve yakıt taşıma yükümlülüğünü azaltarak veya ortadan kaldırarak bu çocukların zamanlarını daha üretken aktivitelere harcamalarını sağlama, okullara aydınlatma, ısıtma, soğutma imkânları, teknolojik eğitim ekipmanları sağlama gibi etkileri nedeniyle eğitime de etkisi vardır. Ayrıca, ekonomik kalkınma dolayısıyla yeni iş olanakları yaratarak çalışma hayatına da etkisi bulunmaktadır. Bütün bunlar bir arada değerlendirildiğinde enerjiye erişim konusunun sadece 11'inci madde ile değil, 7'inci madde (adil ve uygun işte çalışma hakkı), 12'inci madde (sağlık hakkı) ve 13'üncü madde (eğitim hakkı) ile de ilgili olduğu düşünülmektedir.

Enerjiye erişim konusuyla ilgili ESKHK önüne giden bireysel başvuru olmamakla birlikte ESKHK'nin konuyla ilgili birçok ülke raporu bulunmaktadır. Bu raporlardan yakın tarihli olanlara bakıldığında konunun ağırlıklı olarak yaşamaya elverişli konut hakkı çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. ESKHK, İsrail'in Negev Bölgesi'nde yaşayan Bedeviler'in elektrikten yoksun bir yaşam

¹⁹⁷ Age.

sürmelerini yaşamaya elverişli konut hakkına aykırı olarak değerlendirmiştir.¹⁹⁸ Güney Afrika'da çalışan maden işçilerinin maden kaynaklarının çevresinde elektrikten yoksun gayriresmî yerleşim yerlerinde yaşamalarını yaşamaya elverişli konut hakkının ihlali olarak görmüştür.¹⁹⁹ Güney Afrika'da bazı okulların elektrikten yoksun olması eğitim hakkına aykırı olarak değerlendirilmiştir.²⁰⁰ Almanya'da elektrik faturalarını ödemedikleri için 328.000 hanenin elektriklerinin kesilmesi durumu yaşamaya elverişli konut hakkı ihlali olarak görülmüştür.²⁰¹ ESKHK Almanya'ya temel düzeydeki elektrik ihtiyaçlarının karşılığını ödeyemeyecek durumda olan bu haneler için elektrik kesintilerinden kaçınılması önerisini getirmiştir. Mali'de nüfusun büyük bir bölümünün elektrik bağlantısı olmayan evlerde yaşaması yaşamaya elverişli konut hakkı ihlali olarak görülmüştür, taraf devlete güvenli ve maddi olarak karşılanabilir elektrik enerjisi bağlantısının sağlanması konusunda öneride bulunulmuştur.²⁰² Sri Lanka'da okullar arasındaki elektrik enerjisine erişim açısından farklılık eğitim hakkına erişimi etkileyen bir unsur olarak değerlendirilmiştir.²⁰³ Namibya'da²⁰⁴ ve

¹⁹⁸ Bkz. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, ISR/CO/4. Concluding observations on the fourth periodic report of Israel, E/C.12/ISR/CO/4, (12.11.2019), s. 4, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/05cb0090-8292-4a85-8f79-5520f225082f/b38408d5-e777-491c-a863-c46e7f0cd160> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

¹⁹⁹ Bkz. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, ZAF/CO/1. Concluding observations on the initial report of South Africa, E/C.12/ZAF/CO/1, (29.11.2018), s. 6, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/a3792203-8ead-4f90-9454-c7b48d9ba7ef/aelabeab-67d4-4abf-b691-b1d9d2216a28> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁰⁰ Age, s. 10.

²⁰¹ Bkz. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, DEU/CO/6. Concluding observations on the sixth periodic report of Germany, E/C.12/DEU/CO/6, (27.11.2018), s. 9, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/2f175ef6-77b4-4fa4-9a94-3ed8348ec4c8/bec3620b-737a-4335-baea-13fbf1be87c5> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁰² Bkz. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, MLI/CO/1. Concluding observations on the initial report of Mali, E/C.12/MLI/CO/1, (06.11.2018), s. 7, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/c4dad02e-b508-4736-9c8a-38c9794696e7/8a32c227-418e-4b81-ae9d-55b79215d7ab> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁰³ Bkz. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, LKA/CO/5. Concluding observations on the fifth periodic report of Sri Lanka, E/C.12/LKA/CO/5, (23.06.2017), s. 7, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/e59b28c3-7591-4091-8063-165904e8a73a/c85417a0-cdb7-41dd-983d-7bf4c82940c5> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁰⁴ Bkz. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, NAM/CO/1. Concluding observations on the initial report of Namibia, E/C.12/NAM/CO/1, (23.03.2016), s. 6, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/3fa04613-718f-48e6-b08b-f9e03197156f/7dbbd108-2d11-4917-9e83-8728450e7f5a> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

Afganistan'da²⁰⁵ nüfusun büyük bir çoğunluğunun elektrik bağlantısı olmayan gayriresmî yerleşim alanlarında yaşaması yaşamaya elverişli konut hakkına aykırı olarak değerlendirilmiştir. Irak'ta evlerinden ayrılmak zorunda kalmış kişilerin elektrik bağlantısından yoksun mevcut yaşam koşulları yaşamaya elverişli konut hakkına aykırı bulunmuştur.²⁰⁶ Guyana'da iç bölgelerde yaşayan kişilerin elektrik enerjisine bağlantısının olmaması 11'inci maddenin ihlali olarak görülmüştür.²⁰⁷ Tacikistan'da hem şehirlerde hem de kırsal kesimde toplumun büyük bir bölümünün düzenli bir elektrik enerjisine erişiminin olmaması yaşamaya elverişli konut hakkı ihlali olarak değerlendirilmiştir.²⁰⁸ Yunanistan'da, Karadağ'da, Slovenya'da ve Romanya'da, Portekiz'de, Sırbistan'da, Ukrayna'da Romanlar'ın elektrik enerjisinden, kanalizasyon bağlantısından, içme suyundan yoksun bir şekilde yaşaması 11'inci maddeye aykırı bulunmuştur.²⁰⁹ İran'da etnik azınlıkların

²⁰⁵ Bkz. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, AFG/CO/2-4. Consideration of reports submitted by States parties under articles 16 and 17 of the Covenant, E/C.12/AFG/CO/2-4, (07.06.2010), s. 7, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/a38184c6-e7b5-43c5-9bec-4d4d01cb4c0c/30e6dcf2-6b95-423b-98bf-58e16a1257bc> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁰⁶ Bkz. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, IRQ/CO/4. Concluding observations on the fourth periodic report of Iraq, E/C.12/IRQ/CO/4, (09.10.2015), s. 6, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/dc2a70ed-76a4-42d1-a304-988779eb4b2c/45386dca-d13d-4018-8fc0-593f71d61b84> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁰⁷ Bkz. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, GUY/CO/2-4. Concluding observations on the combined second to fourth periodic reports of Guyana, E/C.12/GUY/CO/2-4, (28.10.2015), s. 8, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/a03f3518-a690-4ea7-9003-3cbec35ff613/a3f46532-da84-419e-9ccd-b37a2f45e899> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁰⁸ Bkz. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, TJK/CO/2-3. Concluding observations on the combined second and third periodic reports of Tajikistan, E/C.12/TJK/CO/2-3, (25.03.2015), s. 8, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/5e8fee98-f991-46b5-83d4-532a7871cdec/b3ea5da2-122e-4d6d-93f2-aa0685181b03> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁰⁹ Bkz. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, GRC/CO/2. Concluding observations on the second periodic report of Greece, E/C.12/GRC/CO/2, (27.10.2015), s. 7, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/9d9fafd0-a35a-448e-8d89-a971b29649ca/6337f516-a202-4c76-bf88-c35d146826e9> [Erişim Tarihi: 24.05.2020]; Committee on Economic, Social and Cultural Rights, MNE/CO/1. Concluding observations on the initial report of Montenegro, E/C.12/MNE/CO/1, (15.12.2014), s. 7, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/af49ffef-9ced-4fe2-add7-4245336c0741/4ef0e5eb-7b11-4747-9d7d-0c8967cc6926> [Erişim Tarihi: 24.05.2020]; Committee on Economic, Social and Cultural Rights, SVN/CO/2. Concluding observations on the second periodic report of Slovenia, E/C.12/SVN/CO/2, (15.12.2014), s. 7, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/02154859-83d3-4c1c-ae56-b248f006d067/3bef77f3-6e81-4cb3-a6bf-e4a9b7c5baf2> [Erişim Tarihi: 24.05.2020]; Committee on Economic, Social and Cultural Rights, ROU/CO/3-5. Concluding observations on the combined third to fifth periodic reports of Romania, E/C.12/ROU/CO/3-5, (09.12.2014), s. 6, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/f8fee9c7-dccc-43ad-84d7-df218223fd90/890d4053-a5f9->

hiçbir şekilde elektrik bağlantısına sahip olmamaları yaşama elverişli konut hakkının ihlali olarak görülmüştür.²¹⁰ Moğolistan'da yaşanan hava kirliliği nedeniyle taraf devlete daha verimli enerji kaynakları ile ısınma önerisi getirilmiştir. Konu sağlık hakkı ve elverişli konut hakkı kapsamında değerlendirmiştir.²¹¹

Sonuç olarak, hem ESKHK'nin yaptığı 4 No'lu Genel Yorum uyarınca hem de ESKHK'nin ülke raporlarına bakıldığında enerjiye erişim konusunun ağırlıklı olarak yaşamaya elverişli konut hakkı kapsamında ele alındığı görülmektedir.

3.1.1.5 Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi

KKAOKS²¹² BM düzeyinde enerjiye erişim konusunun açıkça ifade edildiği tek sözleşmedir. KKAOKS kırsal kesimde yaşayan kadınların haklarını düzenleyen 14'üncü maddesi ile taraf devletlere kadınlar için özellikle konut,

[4d78-a1dd-bc2004fbf30e](https://uhri.ohchr.org/Document/File/4d78-a1dd-bc2004fbf30e) [Erişim Tarihi: 24.05.2020]; Committee on Economic, Social and Cultural Rights, PRT/CO/4. Concluding observations on the fourth periodic report of Portugal, E/C.12/PRT/CO/4, (08.12.2014), s. 6, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/72bb111e-e306-4f40-8d0c-46fb6a47476a/396ed178-e13e-4f65-96b5-34e7b9c9dd2d> [Erişim Tarihi: 24.05.2020]; Committee on Economic, Social and Cultural Rights, SRB/CO/2. Concluding observations on the second periodic report of Serbia, E/C.12/SRB/CO/2, (10.07.2014), s. 10, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/28a1da37-7ecd-4019-9ece-ff580d64d1a7/a59651ed-c0de-488b-b039-282041a52623> [Erişim Tarihi: 24.05.2020]; Committee on Economic, Social and Cultural Rights, UKR/CO/6. Concluding observations on the sixth periodic report of Ukraine, E/C.12/UKR/CO/6, (13.06.2014), s. 7, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/a9570b1b-85f7-479f-9f36-a9631ad2621f/05a3ce8a-4c00-4534-bf42-92a56717d837> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²¹⁰ Bkz. Committee on Economic, Social and Cultural Rights IRN/CO/2. Concluding observations on the second periodic report of the Islamic Republic of Iran, adopted by the Committee at its fiftieth session (29 April-17 May 2013), E/C.12/IRN/CO/2, (10.06.2013), s. 6, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/77bab138-099c-4d0f-a176-4b2be59badad/dfdd475e-49a6-430a-b9ff-d2075acbcfc0> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²¹¹ Bkz. Committee on Economic, Social and Cultural Rights MNG/CO/4. Concluding observations on the fourth periodic report of Mongolia, E/C.12/MNG/CO/4, (07.07.2015), s. 6, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/a5090688-f8d4-480f-bcd8-6610eeb2104c/258860c5-0d32-4965-b4d1-19b8ffbdb24e> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²¹² BM Genel Kurulu'nun 18 Aralık 1979 tarihli ve 34/180 sayılı kararıyla kabul edilmiştir ve 3 Eylül 1981 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bkz. UN General Assembly 34/180, Convention on Elimination of All Discrimination Against Women, A/RES/34/180, (18 Aralık 1979), <https://undocs.org/en/A/RES/34/180> [Erişim Tarihi: 24.05.2020]. Türkiye'de Bakanlar Kurulu'nun onaya ilişkin kararı 14 Ekim 1985 tarihli ve 18898 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Bkz. 14.10.1985 tarihli ve 18898 sayılı Resmî Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18898.pdf> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

sağlık, elektrik, su, ulaşım ve iletişim hizmetleriyle ilgili yeterli yaşam standartlarından yararlanma hakkını sağlama yükümlülüğü getirmiştir. Her ne kadar madde sadece elektrik kelimesini kullanmış olsa da elektrik kelimesinin elektrik enerjisini içeren aydınlatma, yemek pişirme, soğutma gibi tüm hizmetleri kapsadığı düşünülmektedir. Nitekim bu husus KKAOKS'nin denetim organı olan Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi'nin (“KKAOKK”) 34 No'lu Genel Tavsiyesi'nde de ifade edilmiştir. Söz konusu tavsiye metninde kırsal kesimde yaşayan kadınların geleneksel olarak evin enerji ihtiyaçlarını gidermekle yükümlü olduklarından söz edilerek, her ne kadar sözleşmenin 14'üncü maddesinde özellikle elektrik ifadesi kullanılmış olsa da, bunun yemek pişirme, ısınma veya ortamın soğutulması, ulaşım gibi diğer enerji ihtiyaçlarını içerdiğinin bilinmesi gerektiği belirtilmektedir.²¹³ Bu bağlamda, tavsiye metninde taraf devletlerin kırsal kesimde yaşayan kadınların sürdürülebilir ve yenilenebilir enerji kaynaklarına erişimini sağlaması gerektiği ifade edilmiştir.²¹⁴ Görüldüğü gibi, madde genel bir yükümlülük yaratmaktan ziyade sadece kırsal kesimde yaşayan kadınlara uygulanabilecek bir yükümlülük ortaya koymaktadır.

Enerjiye erişim konusuyla ilgili KKAOKK'ye iletilmiş bir bireysel bir başvuru olmamakla birlikte KKAOKK'nin ülke raporlarıyla ilgili çeşitli değerlendirmeleri bulunmaktadır. KKAOKK'nin konuya yaklaşımını görmek bakımından söz konusu raporlar incelenmiştir. KKAOKS'nin 14'üncü maddesi taraf devletlere çok açık bir yükümlülük getirdiğinden, burada sadece bu yükümlülük ile ilgili yeni bir yaklaşım getiren değerlendirmelere yer verilmiştir. KKAOKK Filistin'in ilk raporunun değerlendirmesinde taraf devletten bir sonraki raporunda dezavantajlı durumda olan kadınların (Bu kadınlara örnek olarak; engelli kadınlar, Bedevi kadınlar, yaşlı kadınlar, evlerine bakan kadınlar, tutuklu kadınlar sayılmıştır.) istihdam, sağlık, su, temizlik ve elektriğe erişimi ile ilgili bilgi

²¹³ Bkz. Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, GC/34, General Recommendation No. 34 (2016) on the rights of rural women, CEDAW/C/GC/34, (07.03.2016), s. 23,

<http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhslDcR0lUTvLRFDjh6%2fx1pWB6lCUVZF6giuQZbHO4%2fX%2b4Db%2bKev44QYdiH19FsT1evyb cMuaSbhtRSEgF9LzC%2bftEbBrdWL2QQi2xDxGAzgBP> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²¹⁴ Age.

sunmasını istemiştir.²¹⁵ Özellikle elektriğe erişim açısından bu rapor ilginçtir; çünkü elektrik enerjisine erişim ile ilgili madde kırsal kesimde yaşayan kadınları kapsarken KKAOKK sadece kırsal kesimde yaşayan kadınların değil, dezavantajlı olarak belirlediği kadınların durumu ile ilgili de taraf devletin bilgi sunmasını istemiştir. KKAOKK Portekiz'in yedinci ve sekizinci birleştirilmiş periyodik raporlarına ilişkin değerlendirmesinde, Romanlar'ın güvenli içme suyu, sıhhi tesisat, elektrik gibi temel hizmetlere erişimlerinin olmadığını tespit ederek, taraf devlete bu konuyla ilgili çabalarını arttırmasını önermiştir.²¹⁶ Filistin Devleti'nin raporu gibi bu rapor da uygulamayı kırsal kesimde yaşayan kadınların haricinde bir alana yönelttiği için ilginçtir. KKAOKK'nin Fas'ın üçüncü ve dördüncü periyodik raporuna ilişkin değerlendirmesinde komite özellikle kırsal kesimde okulların elektrik enerjisine erişimi olmaması durumunu eğitim hakkı kapsamında değerlendirmiştir.²¹⁷

Yukarıdaki açıklamalar ışığında bir özet yapılacak olursa, enerjiye erişim konusunu açıkça ifade eden tek sözleşme olan KKAOKS'nin 14'üncü maddesi ile kırsal kesimde yaşayan kadınların enerjiye erişimlerini güvence altına aldığı ifade etmek mümkündür. Sözleşmenin denetim organı olan KKAOKK ise yaptığı değerlendirmelerde söz konusu maddeyi sadece kırsal kesimde yaşayan kadınlarla sınırlı tutmayarak dezavantajlı durumda olarak gördüğü engelli kadınlar, Bedevi kadınlar, yaşlı kadınlar, evlerine bakan kadınlar, tutuklu kadınlar gibi kadınları kapsayacak şekilde ele almıştır.

²¹⁵ Bkz. Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, PSE/CO/1. Concluding observations on the initial report of the State of Palestine, CEDAW/C/PSE/CO/1, (11.07.2018), s. 9, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/97a24b6d-0986-4976-8e43-bd8e3ef4cc46/2dcf931c-db2e-4cde-997a-d5b85a7f945c> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²¹⁶ Bkz. Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, PRT/CO/8-9. Concluding observations on the combined eighth and ninth periodic reports of Portugal, CEDAW/C/PRT/CO/8-9, (28.10.2015), s. 6, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/3175fd74-af5f-4d34-8ced-d9ec7acaad8a/0ec1c7e9-10e6-4a13-8dcc-4d6cfa55c5af> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²¹⁷ Bkz. Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, MAR/CO/4. Concluding comments of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women Morocco, CEDAW/C/MAR/CO/4, (08.04.2008), s. 5, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/2447013b-25f9-4b57-a333-138ff8cccd76/d5734a69-fdff-4152-bcbe-76b0c5b05894> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

3.1.1.6 Çocuk Haklarına Dair Sözleşme

2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe giren ÇHS'nin²¹⁸ denetim organı Çocuk Hakları Komitesi'dir ("ÇHK"). Enerjiye erişim konusu ile ilgili ÇHK'ye yapılan herhangi bir başvuru olmamıştır; ancak komitenin ÇHS uyarınca kendisine sunulan ülke raporlarıyla ilgili değerlendirmeleri bulunmaktadır.

ÇHK'nin değerlendirmeleri incelendiğinde, elektriğe erişim konusunun ÇHS kapsamında üç hak ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bunlardan ilki, ÇHS'nin 27'inci maddesinde yer alan çocukların bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ve toplumsal gelişmesini sağlayacak yeterli bir yaşam seviyesi hakkı, ikincisi ÇHS'nin 28'inci maddesinde yer alan eğitim hakkı, üçüncüsü ise ÇHS'nin 24'üncü maddesinde yer alan sağlık hakkıdır. Komite Portekiz'in birleştirilmiş beşinci ve altıncı periyodik raporlarına ilişkin değerlendirmesinde, özellikle Romanlar ve Afrikalı çocuklar başta olmak üzere, yoksul bir yaşam sürdüren çocukların elektrik hizmetlerine erişimlerinin olmaması durumunu, yeterli yaşam seviyesi hakkı ile ilgili görmüştür.²¹⁹ Benzer bir değerlendirme Mozambik'te elektrikten yoksun olarak yoksul bir hayat sürdüren çocuklar için de yapılmıştır.²²⁰ Aynı şekilde İran'da ileri derecede yoksulluk içinde yaşayan çocuklar için de taraf devlete güvenli içme suyuna, sıhhi tesisata ve elektriğe erişimi de içerecek şekilde yaşam koşullarında geliştirme yapma önerisi getirilmiştir.²²¹ Komite Irak ile ilgili

²¹⁸ ÇHS BM Genel Kurulu'nun 20 Kasım 1989 tarihli ve 44/25 sayılı kararıyla kabul edilmiştir. Bkz. UN General Assembly 44/25, Convention on Rights of the Child, A/RES/44/25, (20.11.1989), <https://undocs.org/en/A/RES/44/25> [Erişim Tarihi: 24.05.2020]. Türkiye'nin sözleşmeyi onayladığına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı ve 27 Ocak 1995 tarihli ve 22184 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Bkz. 27.01.1995 tarih ve 22184 sayılı Resmî Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²¹⁹ Bkz. Committee on the Rights of the Child, PRT/CO/5-6. Concluding observations on the combined fifth and sixth periodic reports of Portugal, CRC/C/PRT/CO/5-6, (09.12.2019), s. 11, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/40ff33ec-09b4-4466-8ac9-857a38a8b571/711e07d1-42f9-48c2-952f-38287acf9e3d> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²²⁰ Bkz. Committee on the Rights of the Child, MOZ/CO/3-4. Concluding observations on the combined third and fourth periodic reports of Mozambique, CRC/C/MOZ/CO/3-4, (27.11.2019), s. 11, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/7fe3ba14-4a51-4102-9d09-16df2aaaf879/5009c141-2589-46e0-a4d8-d677dda6c074> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²²¹ Bkz. Committee on the Rights of the Child, IRN/CO/3-4. Concluding observations on the combined third and fourth periodic reports of the Islamic Republic of Iran, CRC/C/IRN/CO/3-4,

yaptığı iki değerlendirmede çatışma yaşanan bölgelerde okullara elektrik bağlantısının sağlanmasını eğitim hakkıyla ilgili görmüştür.²²² Komite benzer bir değerlendirmeyi de Myanmar için yapmıştır.²²³ ÇHK'nin Kırgızistan'ın üçüncü ve dördüncü periyodik raporlarına ilişkin yaptığı değerlendirmede okullarda elektrik bağlantısının bulunmaması eğitim hakkıyla ilişkilendirilmektedir.²²⁴ Komite Haiti'nin ikinci ve üçüncü periyodik raporlarına ilişkin değerlendirmesinde elektrik üretim için dizel yakıt kullanılmasının hava kirliliği yarattığına değinerek taraf devlete güvenli bir elektrik bağlantısı sağlaması konusunda öneride bulunmuştur. Bu değerlendirmede konu sağlık hakkı ile ilişkili bulunmuştur.²²⁵ Komitenin Mozambik ile ilgili değerlendirmesinde hastanelerde elektrik konusunda yeterli altyapının bulunmaması da sağlık hakkıyla ilişkili görülmüştür.²²⁶

Özetlenecek olursa, her ne kadar ÇHS'de enerjiye erişim konusu açıkça ifade edilmese de sözleşmenin denetim organı olan ÇHK'nin ülke raporları ile ilgili yaptığı değerlendirmelerden enerjiye erişim konusunu yeterli bir yaşam seviyesi hakkı, eğitim hakkı ve sağlık hakkı ile ilişkili olarak değerlendirdiği tespit edilmiştir.

(14.03.2016), s. 9-10, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/be788ca4-3f44-42ea-b750-126de0180f92/d6164f32-d6fe-4986-901d-03ddfce71ac1> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²²² Bkz. Committee on the Rights of the Child, IRQ/CO/1. Concluding observations on the report submitted by Iraq under article 8, paragraph 1, of the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict, CRC/C/OPAC/IRQ/CO/1, (05.03.2015), s. 8, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/840356aa-eb4a-4279-8fe1-be9e09d6c888/6f076bf3-de29-47ac-8672-44d7e9baca4c> [Erişim Tarihi: 24.05.2020], Committee on the Rights of the Child, IRQ/CO/2-4. Concluding observations on the combined second to fourth periodic reports of Iraq, CRC/C/IRQ/CO/2-4, (03.03.2015), s. 16, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/4d54b993-cdf2-43ad-a720-5d47e0e8ccc3/2b32f84f-5897-436e-bb09-292a64eee11e> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²²³ Bkz. Committee on the Rights of the Child, MMR/CO/3-4. Consideration of reports submitted by States parties under article 44 of the Convention Concluding observations: Myanmar, CRC/C/MMR/CO/3-4, (14.03.2012), s. 19, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/518e617c-5946-432c-be57-45ef8073dd09/54bff760-fe83-4f67-972d-1f747c42b40d> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²²⁴ Bkz. Committee on the Rights of the Child, KGZ/CO/3-4. Concluding observations on the combined third and fourth periodic reports of Kyrgyzstan, CRC/C/KGZ/CO/3-4, (07.07.2014), s. 13, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/9b92288f-8030-4d8a-9cfc-4fed1c3d4ce2/304844e6-41c6-4fe9-a3b0-3cd40b61e924> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²²⁵ Bkz. Committee on the Rights of the Child, HTI/CO/2-3. Concluding observations on the combined second and third periodic reports of Haiti ÇHS/C/HTI/CO/2-3, (24.02.2016), s. 10, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/7173e770-5524-48a8-947f-598ab8e72507/cc649e1f-62ee-4a31-a83a-3af80d0faead> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²²⁶ Bkz. Committee on the Rights of the Child, MOZ/CO/3-4. s. 9.

3.1.1.7 Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

3 Mayıs 2008 tarihinde yürürlüğe giren EHS²²⁷ enerjiye erişim konusu açıkça ifade edilmemektedir; ancak sözleşmenin denetim organı olan Engelli Hakları Komitesi (“EHK”) Panama’nın ilk periyodik raporu ile ilgili değerlendirmesinde, engelli bireylerin elektriğe erişimlerinin olmamasını EHS’nin yeterli bir yaşam standardını düzenleyen 28’inci maddesi ile ilişkili olarak ele almıştır.²²⁸

Sonuç olarak, her ne kadar sözleşme enerjiye erişim ile ilgili açık bir hüküm içermese de sözleşmenin denetim organı olan EHK’nin Panama ile ilgili yaptığı değerlendirme neticesinde konunun yeterli yaşam standardı hakkı ile ilgili görüldüğü tespit edilmiştir.

3.1.1.8 Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme

4 Ocak 1969 tarihinde yürürlüğe giren IAOKS²²⁹ içinde enerjiye erişim ile ilgili ayrıca ve açıkça kaleme alınmış bir madde yoktur; ancak IAOKS’nin denetim organı olan Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi’nin (“IAOKK”) yaptığı bazı değerlendirmelerde enerjiye erişim konusunun gündeme geldiği

²²⁷ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 13 Aralık 2006 tarihli 61/106 sayılı kararı ile kabul edilmiştir. Bkz. UN General Assembly 61/106, Convention on the Rights of Persons with Disabilities, A/RES/61/106, (13.12.2006), <https://undocs.org/en/A/RES/61/106&Lang=E> [Erişim Tarihi: 24.05.2020]. Türkiye’nin sözleşmeyi onayladığı Bakanlar Kurulu kararı 14 Temmuz 2009 tarihli ve 27288 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Bkz. 14.07.2009 tarihli ve 27288 sayılı Resmî Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²²⁸ Bkz. Committee on the Rights of Persons with Disabilities, PAN/CO/1. Concluding observations on the initial report of Panama, CRPD/C/PAN/CO/1, (24.08.2017), s. 6, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/d79a3a79-ed47-42d8-8758-e72623d9442c/ccf8a6c3-eb08-4073-bf97-3a2457e0f626> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²²⁹ BM Genel Kurulu’nun 21 Aralık 1965 tarihli ve 2106 A (XX) sayılı kararıyla kabul edilmiştir. Bkz. UN General Assembly 2106 A (XX), International Convention on Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 2106 A (XX), (21 Aralık 1965), [https://undocs.org/en/A/RES/2106\(XX\)](https://undocs.org/en/A/RES/2106(XX)) [Erişim Tarihi: 24.05.2020]. Sözleşme’nin onaylanmasına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı 16 Haziran 2002 tarihli ve 24787 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Bkz. 16.06.2002 tarihli ve 24787 sayılı Resmî Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/06/20020616.htm#2> [Erişim Tarihi: 24.05.2010].

görülmektedir. IAOKK'nin Slovakya'nın on birinci ve on ikinci periyodik rapor değerlendirmesinde Romanlar'ın elektrik bağlantısından yoksun bir şekilde yaşamaları barınma hakkı bağlamında IAOKS'nin 5'inci maddesinin ihlali olarak değerlendirilmiştir.²³⁰ Komite Irak'ın birleştirilmiş on beşinci ve yirmi birinci periyodik raporlarına ilişkin değerlendirmesinde ülkede elektrik dâhil her türlü hizmetten yoksun bir şekilde büyük bir yoksulluk içinde yaşanan siyahi Iraklılar ile Romanlar'ın içinde buldukları durumu IAOKS'nin ırk ayrımcılığının ortadan kaldırılması için alınması gereken tedbirleri düzenleyen 2'inci maddesine ve barınma hakkı bağlamında 5'inci maddesine aykırı olarak değerlendirmiştir, taraf devlete de bu kişilerin yaşam koşullarının düzeltilmesi önerisinde bulunmuştur.²³¹ IAOKK Karabağ'da Podgorica'da Konik Kampı'nda elektrikten yoksun ve toplumdaki ayrı bir şekilde yaşayan Romanlar'ın, Aşkaliler'in²³² ve Mısırlılar'ın durumunu da IAOKS'nin 2'inci, ırksal ayrımcılığı yasaklayan 3'üncü ve 5'inci maddeleri kapsamında değerlendirmiştir.²³³ İtalya'da Doğu Avrupa, Asya ve Afrika'dan gelen işçilerin yaşadıkları kötü çalışma koşulları, su ve elektriği olmayan lojmanlarda kalıyor olmaları çalışma hakkıyla bağlantılı olarak 5'inci madde kapsamında değerlendirilmiştir.²³⁴

IAOKS kapsamında enerjiye erişim açıkça ifade edilen bir konu olmasa da sözleşmenin denetim organı olan IAOKK'nin yaptığı değerlendirmelerde enerjiye

²³⁰ Bkz. Committee on the Elimination of Racial Discrimination, SVK/CO/11-12. Concluding observations on the combined eleventh and twelfth periodic reports of Slovakia, CERD/C/SVK/CO/11-12, (06.12.2017), s. 4, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/d2b4fc4b-9167-47a7-b502-cca7490f7049/bb6a33b1-d0e6-4b91-a583-0e95f3d5f563> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²³¹ Bkz. Committee on the Elimination of Racial Discrimination, IRQ/CO/15-21. Concluding observations on the combined fifteenth to twenty-first periodic reports of Iraq, CERD/C/IRQ/CO/15-21, (22.09.2014), s. 6, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/c8b63b22-1917-4e7b-947c-4f3ed8af82f1/cb2d6538-bbd3-4569-a14e-3b8c89fcac0f> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²³² Kosova, Arnavutluk, Karadağ ve Sırbistan'da yaşayan anadili Arnavutça olan bir grup.

²³³ Bkz. Committee on the Elimination of Racial Discrimination, MNE/CO/2-3. Concluding observations on the combined second and third periodic reports of Montenegro, CERD/C/MNE/CO/2-3, (13.03.2014), s. 5, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/a5c0041f-0d2f-4ee4-a4aa-53cef45b8f92/65304579-c753-40c7-b717-843ba0593193> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²³⁴ Bkz. Committee on the Elimination of Racial Discrimination, ITA/CO/15. Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination Italy, IAOKS/C/ITA/CO/15, (16.05.2008), s. 2, <https://uhri.ohchr.org/Document/File/ed4a9e61-8bb6-43ca-9f01-97e3b2482e38/e4f03249-8d88-4d86-896e-047a7dd0cd91> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

erişimi konut hakkı ve çalışma hakkı bağlamında eşitlik hakkı kapsamında ele aldığı görülmektedir.

3.1.1.9 Değerlendirme

Yukarıdaki açıklamalar ışığında, enerjiye erişim konusunun BM Şartı, Bildirge, MSHS, ESKHS, ÇHS, EHS ve IAOKS kapsamında açıkça düzenlenmediği, KKAOKK kapsamında ise açıkça düzenlendiğini ifade etmek mümkündür. Enerjiye erişim konusunun söz konusu düzenlemeler kapsamında aşağıda detaylı olarak belirtilen hakların bir gerekliliği olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

BM Şartı'nın 55'inci maddesinin (a) bendindeki hayat seviyelerinin yükselmesi ve ekonomik ve sosyal alanda ilerleme ve gelişme şartları konusundaki iş birliğinin bir unsuru da enerjiye erişimin sağlanmasıdır. Bildirge'nin 25'inci maddesinde ifadesini bulan ve yaşamaya elverişli konut hakkının bir görünümü olarak değerlendirilen yeterli yaşam seviyesi hakkının enerjiye erişimi de içerdiği düşünülmektedir. MSHS'nin denetim organı olan İnsan Hakları Komitesi'nin 36 No'lu Genel Yorumu uyarınca enerjiye erişim konusu yaşam hakkı kapsamında değerlendirilmektedir. Enerjiye erişimin en çok ilişkilendirildiği sözleşme ESKHS'dir. Sözleşmenin denetim organı olan ESKHK'nin 4 No'lu Genel Yorumu enerjiye erişim konusunu ESKHS'nin 11'inci maddesinde ifadesini bulan yaşamaya elverişli konut hakkı kapsamında görmektedir. ÇHS'nin denetim organı olan ÇHK'nin ülke raporları ile ilgili değerlendirmelerinden enerjiye erişimin çocukların bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ve toplumsal gelişmesini sağlayacak yeterli bir yaşam seviyesi hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı ile ilişkilendirdiği tespit edilmektedir. EHS kapsamında ise, sözleşmenin denetim organı olan EHK'nin Panama ile ilgili yaptığı değerlendirme neticesinde, enerjiye erişim yeterli yaşam standardı hakkı ile ilgili olarak ele alınmaktadır. IAOKS'nin denetim organı olan IAOKK'nin ülke raporları ile ilgili yaptığı değerlendirmelerde enerjiye erişimin konut hakkı ve çalışma hakkı bağlamında eşitlik hakkı kapsamında ele alındığı görülmektedir. Enerjiye erişim KKAOKS'nin 14'üncü maddesinde kırsal kesimde

yaşayan kadınların yeterli yaşam standartlarından yararlanma hakkı ile ilgili olarak düzenlenmektedir; ancak sözleşmenin denetim organı olan KKOKK ülke raporları ile yaptığı değerlendirmelerde maddeyi kırsal kesimde yaşayan kadınlarla sınırlı tutmamakta, dezavantajlı olarak belirlediği kadın grupları için de değerlendirme yapmaktadır.

Sonuç olarak, enerjiye erişim konusu KKAOKS hariç BM bünyesindeki uluslararası insan hakları sözleşmelerinde ayrıca ve açıkça düzenlenen bir konu değildir; ancak ilgili sözleşmelerin denetim organlarının konuyla bağlantılı olan yorumları ve değerlendirmeleri incelendiğinde, enerjiye erişimin yaşamaya elverişli konut hakkı, yeterli bir yaşam standardından yararlanma hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı ile bağlantılı olarak değerlendirildiği görülmektedir.

3.1.2 Bölgesel Düzenlemeler ve Türkiye Örneği

Bu bölümde enerjiye erişim kavramının nasıl yorumlandığına yol göstermesi bakımından örnek niteliğindeki bazı bölgesel uygulamalar ve Türkiye örneği incelenecektir.

3.1.2.1 Bölgesel Düzenlemeler

3.1.2.1.1 Amerikan Devletleri Örgütü

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Amerikan Devletleri Örgütü Mayıs 1948’de Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi’ni ilan etmiştir.²³⁵ 1969 yılında Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi kabul edilmiştir ve sözleşme 18 Temmuz 1978’de yürürlüğe girmiştir.²³⁶

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi’ne taraf olan devletler 14 Kasım

²³⁵ Bkz. Aybay R., Oral E. [2016]. s. 405.

²³⁶ Age.

1988’de San Salvador Protokolü’nü onaylamışlardır.²³⁷ San Salvador Protokolü genel olarak ayrımcılık yasağı, çalışma hakkı, sendika kurma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sağlık hakkı, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı eğitim ve kültürel faaliyetlerden faydalanma hakkı, aile kurma ve çocukların ailenin, toplumun ve devletin korumasından faydalanması hakkı, yaşlıların ve engellilerin korunması gibi hakları içermektedir.²³⁸

Protokolün sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını düzenleyen 11’inci maddesi ESKHS’nin 12’inci maddesinde düzenlenen çevre hakkından biraz daha geniş bir şekilde kaleme alınmıştır. Maddenin birinci fıkrası herkesin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı olduğunu ifade etmesinin yanı sıra herkesin temel kamu hizmetlerine erişiminin olmasını da içermektedir. Bilindiği üzere, temel kamu hizmetleri su, sıhhi tesisat ve elektrik bağlantısını da içermektedir. Her ne kadar madde bunu açık bir şekilde ifade etmemiş olsa da 11’inci maddenin elektrik bağlantısının sağlanmasını da içerdiği düşünülmektedir. Bununla birlikte, San Salvador Protokolü’nün sadece sendika kurma ve eğitim hakkı ile ilgili ihlalleri bireysel başvuruya konu etme hakkını tanıyan 19’uncu maddesinin altıncı fıkrası nedeniyle söz konusu madde ihlalleri bireysel başvuruya konu edilememektedir.²³⁹

Her ne kadar bireysel başvuruya konu edilemese de enerjiye erişim konusu sözleşmenin denetim organı olan Amerikalılar-arası İnsan Hakları Komisyonu’nun (“AİHK”) ülke raporlarında gündeme gelmiştir. Bu tez BM sistemine odaklandığı için burada sadece örnek olması bakımından yeni tarihli iki ülke raporuna yer verilecektir. AİHK Dominik Cumhuriyeti’ne ilişkin 2015 yılına ait ülke raporunda şeker kamışı kesen tarım işçilerinin lojmanlarının elektrikten, içme suyundan ve sıhhi tesisattan yoksun olması durumunu tespit ederek, taraf devlete göçmen işçiler

²³⁷ San Salvador Protokolü’nü bugün itibariyle onaylayan devletler için bkz.

<http://www.oas.org/juridico/english/signs/a-52.html> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²³⁸ Bkz. Acevedo [1989]. Introductory note. *International Legal Materials*, 28(1), 156-158.

²³⁹ Ayrı bir çalışma konusu olmakla birlikte, Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi’nin *Acevedo-Buendia et al. v. Peru* kararında San Salvador Protokolü hükümlerini dikkate almayarak mahkemenin Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi’ndeki her konuyla ilgili yetkili olduğunu belirtmesi bu konuda öğretilerde çeşitli tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bkz. Ruiz-Chiriboga, Oswaldo R. [2013]. *The American Convention and the Protocol Of San Salvador: Two Intertwined Treaties Non-Enforceability Of Economic, Social And Cultural Rights In The Inter-American System*. *Netherlands Quarterly Of Human Rights*, 31(2), 159-186.

ve aileleri için bu bağlantıların sağlanması önerisinde bulunmuştur.²⁴⁰ Komisyon Guatemala ile ilgili 2016 yılına ait ülke raporunda ise zorla evlerinden çıkarılan kişilerin sürdürdükleri elektrikten, sudan yoksun yaşamlarını insanlık dışı ve aşağılayıcı olarak değerlendirmiştir.²⁴¹

3.1.2.1.2 Afrika Birliği

Afrika Birliği 1957-1963 yılları arasında resmî olarak bağımsızlığını kazanmış ülkeler tarafından önce Afrika Birliği Örgütü adı ile kurulmuştur.²⁴² 26 Mayıs 2001 yılında Afrika Birliği, Afrika Birliği Örgütü yerine geçmiştir.²⁴³ AİHHŞ bir dizi konferans ve seminer sonrası 1981 yılının Haziran ayında Afrika Birliği ülkeleri²⁴⁴ tarafından kabul edilmiştir.²⁴⁵ 1999 yılında tüm Afrika Birliği ülkeleri sözleşmeyi onaylamıştır.

AİHHŞ Afrika kıtasının insan hakları kurallarını düzenleyen önemli bir hukuki araçtır. Sözleşmede medeni ve siyasi hakların, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların bir arada düzenlendiği görülmektedir. Bu durum da söz konusu hakların aynı şekilde icra edileceği sonucunu doğurmaktadır. Bu özelliği sebebiyle sözleşmede ekonomik, sosyal ve kültürel haklar açısından daha az kapsayıcı bir yaklaşım izlendiği söylenebilir. Bu çerçevede özellikle enerjiye erişim konusunun sıklıkla ilişkilendirildiği yaşamaya elverişli konut hakkının sözleşmede yer

²⁴⁰ Bkz. Inter-American Commission on Human Rights [2015]. Report on the situation of human rights in the Dominican Republic, OEA/Ser.L/V/II. Doc. 45/15, (31.12.2015), s. 127, 243, <http://www.oas.org/en/iachr/reports/pdfs/DominicanRepublic-2015.pdf> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁴¹ Bkz. Inter-American Commission on Human Rights [2017]. Situation of human rights in Guatemala : Approved by the Inter-American Commission on Human Rights on December 31, 2017, OEA/Ser.L/V/II. Doc. 208/17, (31.12.2017), s. 118, <http://www.oas.org/en/iachr/reports/pdfs/Guatemala2017-en.pdf> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁴² Bkz. Ssenyonjo, M. (Ed.). [2011]. The African Regional Human Rights System: 30 Years After The African Charter On Human And Peoples' Rights, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, s. 6,

²⁴³ Bkz. Aybay R., Oral E. [2016]. s. 322.

²⁴⁴ Sözleşmeye taraf olan ülkelerin listesi için bkz. https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-sl-african-charter-on-human-and-peoples-rights_2.pdf [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁴⁵ Bkz. Ssenyonjo, M. (Ed.). [2011]. s. 5.

almadığı görülmektedir.²⁴⁶

Hal böyle olmakla birlikte, enerjiye erişim konusunun sağlık hakkını düzenleyen AİHHŞ'nin 16'ncı maddesi²⁴⁷ ile ilişkilendirildiği görülmektedir. AİHHŞ'nin denetleme organı olan Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu ("AİHHK"), 2009 yılında Sudan ile ilgili verdiği kararda²⁴⁸ Sudan devletinin Darfur Bölgesi'ndeki yerli siyah kabilelerin evlerini sistematik bir şekilde yıkmasını, sularını zehirlemesini ve bu şekilde suya erişimlerini engellemesini sağlık hakkı ile ilişkilendirmiştir. Söz konusu kararda komisyon ESKHK'nin sağlık hakkı ile ilgili 14 No'lu Genel Yorumu'na²⁴⁹ atıf yaparak sağlık hakkının sadece zamanında ve uygun bir şekilde yapılan sağlık bakımını değil, sağlığın belirleyici unsurlarından olan içilebilir ve güvenli suya erişimi, konuta erişimi ve gıdaya erişimi de içerdiğini belirtmektedir. Her ne kadar kararda açıkça elektriğe erişim konusu geçmese de yaşamaya elverişli konuta erişim hakkı ile bağlantılı olarak bu maddenin elektriğe erişim konusunu da içerdiği düşünülmektedir. Komisyonun konuyla ilgili örnek niteliğindeki diğer kararı 1996 yılında Kongo Demokratik Cumhuriyeti ile ilgili verdiği karardır. Söz konusu kararda komisyon taraf devletin güvenli içme suyu, elektrik gibi temel hizmetleri karşılamamasını 16'ncı maddenin ihlali olarak değerlendirmiştir.²⁵⁰

²⁴⁶ Age, s. 56.

²⁴⁷ Bkz. Madde 16 – 1) Herkesin varabileceği en iyi bedensel ve zihinsel sağlık durumuna sahip olmak hakkı vardır. 2) Bu Şarta taraf Devletler halkının sağlığını koruma ve hastalık durumunda, tıbbi yardım sağlamak amacıyla gerekli önlemleri almak yükümü altına girerler. Türkçe çevirisi için bkz. KABOĞLU, İ. [1985]. Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 3 (3), 401-418, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/213666> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁴⁸ Bkz. African Commission on Human and Peoples' Rights [2009]. 279/03-296/05: Sudan Human Rights Organisation & Centre on Housing Rights and Evictions (COHRE) vs. Sudan, 45th Ordinary Session, (May 13 to May 27, 2009), <https://www.achpr.org/sessions/descions?id=190> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁴⁹ Bkz. Committee on Economic, Social and Cultural Rights 2004/4, General Comment No. 14 (2000) The right to the highest attainable standard of health (Article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), E/C.12/2000/4, (11.08.2000) s. 3, <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmIBEDzFEovLCuW1AVC1NkPsgUedPIF1vfPMJ2c7ey6PAz2qaojTzDJmC0y%2b9t%2bsAtGDNzdEqA6SuP2r0w%2f6sVBGTpvTSCbiOr4XVFTqhQY65auTFbQRPWNDxL> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁵⁰ Bkz. African Commission on Human and Peoples' Rights [1996]. 25/89-47/90-56/91-100/93: Free Legal Assistance Group, Lawyers' Committee for Human Rights, Union Interfricaine des Droits de l'Homme, Les Témoins de Jehovah v. DRC, 19th Ordinary Session, (March 26 to April 04, 1996), <https://www.achpr.org/sessions/descions?id=81> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

3.1.2.1.3 Avrupa Birliği

Başlangıçta ekonomik amaçlarla kurulan AB’de temel hakları düzenleyen bir metin olmadığı için topluluk kuralları ile temel özgürlükler arasındaki ilişkinin düzenlenmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyaç çerçevesinde Avrupa Toplulukları Adalet Divanı içtihatlarıyla temel hak ve özgürlükleri yargısal koruma altına almıştır.²⁵¹ Bu kapsamda, temel hak ve özgürlüklerin korunması için bir düzenleme yapmak, AİHS’ye taraf olmak veya Avrupa Toplulukları Adalet Divanı’nın getirdiği içtihat sisteminin devam ettirilmesi gibi konular tartışılmıştır. Sonuç olarak, 2000 yılında Biarritz’de yapılan zirvede kabul edilen taslak temel haklar şartı 7 Aralık 2000 tarihindeki Nice zirvesinde AB’nin siyasi kurumları olan Avrupa Konseyi, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu tarafından bir bildiri olarak kabul edilmiştir.²⁵² Şartın bu bağlayıcı olmayan özelliği Lizbon Anlaşması’nın 6’ncı maddesi ile değişmiştir.²⁵³ Söz konusu madde ile AB Temel Haklar Şartı Lizbon Antlaşması’nın yürürlüğe girdiği tarih olan 1 Aralık 2009 tarihi itibarıyla AB’yi kuran antlaşmalarla eşit güce sahip olur hale gelmiştir.²⁵⁴

AB Temel Haklar Şartı maddeleri incelendiğinde elektriğe erişim konusu ile ilişkilendirilebilecek madde 36’ncı madde olarak görölmektedir. Madde metninin Türkçe çevirisi şu şekildedir:

“Madde 36 – Genel Ekonomik Yarara İlişkin Hizmetlere Erişim
Birlik, Birlik’in sosyal ve yerel uyumunu teşvik etmek amacıyla, Birlik’in Kurucu Antlaşmaları’na uygun olarak, ulusal yasa ve uygulamalarda öngörölen genel ekonomik yarara ilişkin hizmetlere erişimi tanır ve bunlara saygı gösterir.”

Madde metninde genel ekonomik yarara ilişkin hizmetlerin ne olduğu

²⁵¹ Bkz. Karakaş, I. [2005]. Ulusalüstü Anayasada Temel Haklar Problematiği: Teorik ve Pratik Sorunlar, Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt: 22, 2005, ss. 292-305.

<https://ayam.anayasa.gov.tr/media/4608/isil.pdf> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁵² Age.

²⁵³ Madde metninin Türkçe çevirisi şu şekildedir: Birlik, AB’nin Kurucu Antlaşmaları ile aynı hukuki etkiye sahip olan 12 Aralık 2007 tarihinde değiştirilmiş haliyle, 7 Aralık 2000 tarihli AB Temel Haklar Şartı’nda belirtilen haklar, özgürlükler ve prensipleri tanır.

²⁵⁴ Bkz. Treaty of Lisbon [2007]. Official Journal of the European Union, C 306, 17 December 2007, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2007:306:TOC> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

belirtilmemiştir. Maddelere yönelik yorumlara bakıldığında bu konuyla ilgili AB'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma'nın 14'üncü maddesine atıf yapıldığı görülmektedir;²⁵⁵ ancak söz konusu maddeden de genel ekonomik yarara ilişkin hizmetlerin neler olduğuna dair bir sonucu varmak mümkün olmamaktadır. Söz konusu hizmetlerin neler olduğuna dair genel bilgiye, bu konuya bir netlik getirmek amacıyla AB Komisyonu tarafından hazırlanan, Avrupa'da Genel Yarara İlişkin Hizmetler İçin Bir Kalite Çerçeve Metni belgesinde ulaşılabilmektedir. Bahse konu belgede genel ekonomik yarara ilişkin hizmetler, kamu müdahalesi olmaksızın, piyasa aktörleri tarafından hiç sunulamayacak olan veya kalite, güvenlik, maddi olarak karşılanabilir olma, eşit muamele veya genel erişim anlamında daha farklı koşullarda sunulacak olan genel kamusal yarar anlamında çıktı üreten ekonomik aktiviteler olarak tanımlanmıştır.²⁵⁶

Aynı belge içinde enerji konusuna da ayrı bir başlık ayrılmıştır. Enerji başlığı altında AB bünyesinde 3 Mart 2011 tarihinde yürürlüğe giren Üçüncü Enerji Paketi (elektrik için 2009/72 sayılı AB Direktifi ve doğalgaz için de 2009/73 sayılı AB Direktifi) genel hizmet yükümlülüklerini belirlemekte hem elektrik hem de doğalgaz tüketicilerinin korunması için açık hükümler içermekte ve korumaya muhtaç müşterilerin enerji yoksulluğundan korunmasını sağlamaktadır.²⁵⁷ Bu kapsamda, üye devletlerin Üçüncü Enerji Paketi'ni hızlıca uygulamaları beklenmektedir. Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı bu belgeden de

²⁵⁵ Maddenin orijinali için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016E014> [Erişim Tarihi: 24.05.2020]. Söz konusu maddenin Türkçe çevirisi şu şekildedir: AB Antlaşması'nın 4'üncü maddesine veya bu Antlaşma'nın 93'üncü, 106'ncı ve 107'inci maddelerine hâle getirmeksizin, genel ekonomik yarara ilişkin hizmetlerin Birlik'in ortak değerlerindeki yeri ve aynı zamanda sosyal ve bölgesel uyumu teşvik etmedeki rolleri dikkate alınarak, Birlik ve Üye Devletler, her biri kendi yetkileri dâhilinde ve Kurucu Antlaşmalar'ın uygulanması kapsamında, söz konusu hizmetlerin görevlerini yerini getirmelerini sağlayacak şekilde özellikle ekonomik ve finansal koşullar temelinde işletilmeleri konusunda özenli olacaklardır. Avrupa Parlamentosu ve Konsey, söz konusu hizmetleri sağlamak, işletmek ve finanse etmek için olağan yasama usulüne uygun düzenlemeler yoluyla hareket ederek, bu ilkeleri ve koşulları Üye Devletlerin yetkisine hâle getirmeksizin ve Kurucu Antlaşmalar'a uygun olarak belirler.

²⁵⁶ Bkz. European Commission [2011]. Communication From the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic And Social Committee And the Committee of The Regions A Quality Framework For Services of General Interest In Europe, COM(2011) 900 final, s. 3, https://ec.europa.eu/archives/commission_2010-2014/president/news/speeches-statements/pdf/20111220_1_en.pdf [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁵⁷ Age, s. 11-12.

anlaşılmaktadır ki genel ekonomik yarara ilişkin hizmetler enerjiyi de kapsamaktadır. Bu nedenle, AB Temel Haklar Şartı'nın 36'ncı maddesinin de enerji konusuna uygulanabileceği düşünülmektedir.

AB Temel Haklar Şartı dışında AB bünyesinde enerjiye erişim konusunu düzenleyen 2009/72 sayılı AB Direktifi²⁵⁸ bulunmaktadır. Her ne kadar doğalgaz için de bir direktif bulunsa da söz konusu direktif enerjiye erişim açısından elektrik piyasası için düzenlenen direktif kadar detaylı hükümler içermediği için burada ele alınmamıştır. 2009/72 sayılı direktifin 3'üncü maddesinin 3'üncü fıkrası üye devletlere tüm hane tüketicilerinin ve 50 kişiden az çalışanı olan ve yıllık cirosu veya bilanço tablosu 10 milyon Euro'dan az olan küçük işletmelerin şeffaf, kolayca ve açıkça karşılaştırılabilir ve ayrıştırıcı olmayan ve belirli bir kalitedeki elektrik hizmetinden faydalanmalarını sağlama yükümlülüğü getirmiştir.²⁵⁹ Bunu sağlamak için taraf devletlerin bir son kaynak tedarik yükümlüsü (uygulamada dağıtım şirketleri) atayabileceği belirtilmiştir. Aynı maddenin 7'inci fıkrası ise taraf devletlere yardıma muhtaç tüketici kavramının ne olduğunu belirleme ve bu tüketicilerin elektrik bağlantılarının kesilmesini önleme yükümlülüğü getirmiştir.²⁶⁰

Sonuç olarak, AB Temel Haklar Şartı'nın 36'ncı maddesindeki genel ekonomik yarara ilişkin hizmetlerin enerji hizmetlerini de kapsadığı düşünülmektedir. Bu çerçevede, üye devletlere bu hizmetlere erişimi tanıma yükümlülüğü getirilmiştir. Buna ek olarak 2009/72 sayılı AB Direktifi ile elektrik için üye devletlere tüm hane tüketicilerinin şeffaf, kolayca ve açıkça karşılaştırılabilir ve ayrıştırıcı olmayan ve belirli bir kalitedeki elektrik hizmetinden

²⁵⁸ Söz konusu direktif 1 Ocak 2021 tarihinde yürürlükte kalkacaktır. Yerine 2019/944 sayılı direktif uygulanacaktır. Huzurdaki tezin hazırlığı aşamasında enerjiye erişim ile ilgili maddeler açısından 2009/72 sayılı direktif yürürlükte olduğu için açıklamalar bu direktif kapsamında yapılmıştır. Ancak 2019/944 sayılı direktifin özellikle enerjiye erişim açısından 2009/72 sayılı direktif ile benzer hükümler içerdiğini söylemek mümkündür. Detaylı bilgi için bkz. Directive (EU) 2019/944 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on common rules for the internal market for electricity and amending Directive 2012/27/EU (Text with EEA relevance.) <http://data.europa.eu/eli/dir/2019/944/oj> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁵⁹ Bkz. Directive 2009/72/EC, Directive of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in electricity and repealing Directive 2003/54/EC, s. 10, <http://data.europa.eu/eli/dir/2009/72/oj> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁶⁰ Age.

faydalanmalarını sağlama yükümlülüğü getirilmiştir. Görüleceği üzere, AB nezdindeki belgeler şimdiye kadar incelenen belgeler içinde enerjiye erişim konusu ile ilgili en net hükümleri içeren belgelerdir; ancak konunun bir insan hakkı olarak ifade edilmiyor olması dikkatten kaçmamaktadır.

3.1.2.1.4 Avrupa Konseyi

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan en önemli hükümetlerarası örgütlerden biri olan Avrupa Konseyi ekonomik ve sosyal ilerlemeyi sağlamak amacıyla üyeler arasında birliği sağlamak, insan haklarının korunması, çoğulcu demokrasi ve hukuk devleti ilkelerinin uygulanması amaçlarına sahiptir.²⁶¹

Avrupa Konseyi'nin organlarından birisi olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ("AİHM"), AİHS'nin²⁶² 19'uncu maddesi uyarınca kurulmuştur.

Yukarıda incelenen BM bünyesindeki insan hakları sözleşmeleri gibi ekonomik ve sosyal nitelikteki haklar AİHS kapsamında olmadığı için, AİHM yaptığı genişletici yorumlarla bu eksikliği giderme yönünde adımlar atmaktadır. Buna örnek olarak, özel yaşamın, aile yaşamının ve konutun korunmasını düzenleyen AİHS'nin 8'inci maddesinin AİHM tarafından geniş yorumlanması ve çevreyi kirleten veya çevre için tehlike yaratan faaliyetlere karşı koruyucu önlemlerin alınmaması durumlarında bu maddeye aykırılık tespit edilen kararlar verilebilir.²⁶³

Ayrıca ve açıkça AİHS kapsamında düzenlenmese de enerjiye erişim konusunun ağırlıklı olarak AİHS'de düzenlenen başka bir hak olan işkence ve kötü muamele yasağı (Madde 3) kapsamında gündeme geldiği görülmektedir. Konunun

²⁶¹ Bkz. Aybay R., Oral E. [2016]. s. 362.

²⁶² AİHS 4 Kasım 1950 yılında imzalanmıştır ve 3 Eylül 1953 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye'nin sözleşmeyi onayladığına ilişkin kanun 19 Mart 1954 tarih ve 8662 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Bkz. 19.03.1954 tarihli 8662 sayılı Resmî Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8662.pdf> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁶³ Bkz. European Court of Human Rights Decision, López Ostra v. Spain, 16798/90 Judgment, (09.12.1994), <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57905> [Erişim Tarihi: 24.05.2020]; European Court of Human Rights (Grand Chamber) Decision, Guerra and Others v. Italy, 14967/89, (19.02.1998), <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58135> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

gündeme geldiği ilk karar *van Volsem v. Belçika* kararıdır.²⁶⁴ Her ne kadar bir kabul edilemezlik kararı olsa da Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun²⁶⁵ konuyla ilgili olarak yaptığı değerlendirme dikkat çekicidir. Karara konu olan olayda başvurucu eşinden ayrı olarak, sosyal yardım ile sosyal bir konutta yaşayan bir kadındır. Söz konusu konutta ısınma elektrik ile sağlanmaktadır. Bu da başvurucuya yüksek elektrik faturalarının gelmesine neden olmaktadır. Kendisine gelen yüksek bedelli elektrik faturalarını ödeyemeyen başvurucunun elektriği kesilmiştir. Başvurucu Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na elektriğinin kesilmesi veya kesilmesi tehdidi olması durumunun insanlık dışı ve aşağılayıcı bir muamele olduğu iddiası ile başvurmuştur. Ayrıca, bu durumun 8'inci maddeyle koruma altına alınan özel hayata ve aile hayatına saygı hakkını da ihlal ettiğini belirtmiştir. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu taraf devletin 8'inci madde kapsamındaki yükümlülüğünün negatif bir yükümlülük olduğunu belirterek 8'inci madde kapsamında ileri sürülen iddiayı kabul etmemiştir.²⁶⁶ 3'üncü madde kapsamındaki iddiayı ise tamamen reddetmeyerek elektriğin kesilmesi veya elektriğin kesilmesine yönelik tehdidin insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele seviyesinde olmadığını belirtmiştir.²⁶⁷ Bu da göstermektedir ki, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu belirli şartlar dâhilinde elektriğin kesilmesi durumu ile insanlık dışı ve aşağılayıcı bir muamele arasında bir ilişki olabileceği iddiasını kabul etmiştir. Konuyla ilgili olarak örnek olarak verilebilecek bir diğer karar da *Pocasovschi ve Mihaila v. Moldova ve Rusya* kararıdır.²⁶⁸ Söz konusu kararda Transdinyester Bölgesi'nde hapisanede bulunan iki mahkûm, uzun süreli olarak elektrik ve sularının kesik olması durumunun AİHS'nin 3'üncü maddesi kapsamında insanlık dışı muamele olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Mahkeme yaptığı değerlendirme neticesinde uzun süreli olarak

²⁶⁴ Bkz. Council of Europe Commission (Plenary) Decision [1990]. Van Volsem v. Belgique, 14641/89, (09/05/1990), <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166677> [Erişim Tarihi: 24.05.2020]

²⁶⁵ 1998 yılında yürürlüğe giren 11 sayılı Protokol öncesinde bireysel başvuruların kabul edilebilirliği hakkında karar veren organdır. Bkz. Aybay R. [2017]. s. 191.

²⁶⁶ Council of Europe Commission (Plenary) Decision [1990]. s. 3.

²⁶⁷ Age.

²⁶⁸ Bkz. Court (Second Section) Judgment (Merits and Just Satisfaction) [2018]. Case of Pocasovschi and Mihaila v. The Republic Of Moldova And Russia, 1089/09, (29.05.2018) <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183205> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

elektrikten yoksun bir ortamda hapisanede bulunmayı insanlık dışı muamele olarak değerlendirmiştir.²⁶⁹

Her ne kadar suya erişim konusu ile ilgili olsa da mahkemenin *Hudorovič ve Diğerleri v. Slovenya* kararı da mahkemenin su, elektrik, kanalizasyon gibi temel kamu hizmetlerine erişimi özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı (Madde 8) kapsamında ele aldığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Karara konu olan olay; Slovenya’da Romanlar’ın gayriresmî olarak yaşadığı Goriča ve Dobruška yerleşim birimlerinde bulunan başvuruçuların suya ve kanalizasyon hizmetlerine erişimlerinin olmamasıdır. Başvuruçular devletin içme suyu, kanalizasyon gibi temel hizmetlerine erişimlerini sağlamaması nedeniyle AİHS’nin 3’üncü maddesinde düzenlenen işkence yasağının, 8’inci maddesinde düzenlenen özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiğini ve AİHS’nin 14’üncü maddesine aykırı olarak yetkililerin kendilerine karşı ayrımcı muamelede bulduklarını iddia etmektedirler.²⁷⁰ Mahkemeye göre uyuşmazlıkla ilgili ana konu devletin sosyal olarak dezavantajlı durumda olan bir gruba temel kamu hizmetlerine erişimi sağlama yükümlülüğünün kapsamının belirlenmesidir. Mahkeme 8’inci madde ihlali ile ilgili olarak yaptığı değerlendirmesinde; öncelikle güvenli içme suyuna erişimin bir hak olarak 8’inci madde tarafından korunmadığını belirtmiştir; ancak su olmadan insanların hayatta kalamayacaklarını göz önünde bulundurarak, uzun süreli olarak ve sürekli devam eden bir susuzluğun doğası gereği insan onuru ve insan sağlığı üzerinde olumsuz etkileri olacağını ifade etmiştir. Böyle bir durum da 8’inci madde anlamında özel hayatın ve bir konuttan yararlanma hakkının özüne zarar vermektedir. Uyuşmazlığa konu olan olayda ise mahkeme, başvuruçuların devletin güvenli içme suyuna erişimlerini sağlamaması durumunun insan sağlığı ve insan onuru açısından olumsuz sonuçlar doğurduğunu ve 8’inci madde anlamındaki temel haklarına zarar verdiğini kanıtlamadıklarını belirterek olayda ihlal olmadığını karar vermiştir. Bu karar doğrudan enerjiye

²⁶⁹ Age, s. 12.

²⁷⁰ Court (Second Section) Judgment (Merits and Just Satisfaction) [2020]. Case of Hudorovič And Others v. Slovenia, 24816/14, 25140/14, (10.03.2020), <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201646> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

erişimi konu etmese de temel kamu hizmetlerine erişim ile ilgili mahkemenin yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir.²⁷¹ Bu çerçevede, mahkeme temel kamu hizmetlerine uzun süreli ve sürekli devam eden bir erişimin olmaması durumunu 8'inci maddede yer alan hakkın özüne zarar verir bir ihlal olarak yorumlamıştır.

Avrupa Konseyi'ndeki bir diğer insan hakları belgesi de Avrupa Sosyal Şartı'dır.²⁷² 1961 yılında kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı ve daha sonra 1996 yılında kabul edilen Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı AİHS'nin yukarıda belirttiğimiz sosyal haklar konusundaki eksikliğini gidermek amacıyla hazırlanan bir sözleşmedir. Sözleşmede genel olarak çalışma hakkı, çalışma koşullarında eşitlik ve güvenlik, kadın ve çocuk işçilerin, engelli işçilerin göçmen işçilerin korunması, yaşamaya elverişli konut hakkı gibi haklar düzenlenmektedir.

Sözleşmenin denetim organı olan, Avrupa Sosyal Haklar Komitesi tarafından Avrupa Sosyal Şartı'nın uygulaması ile ilgili hazırlanan belge incelendiğinde²⁷³ konunun 16'ncı maddede düzenlenen aile konutu hakkı ile 31'inci maddede düzenlenen yaşamaya elverişli konut hakkı kapsamında ele alındığı görülmektedir. 16'ncı maddede ailelere yaşamaya elverişli bir konut sunulması gerektiği, bu konutun ısınma ve elektrik gibi temel hizmetleri içermesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁷⁴ 31'inci kapsamındaki yaşamaya elverişli konutun ise elektrik ve sıhhi tesisat gibi temel tesisleri içermesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁷⁵

²⁷¹ Her ne kadar doğrudan tezin konusu ile ilgili olmasa da burada mahkeme değerlendirmesinin tartışmaya açık olduğunun belirtilmesi ihtiyacı hissedilmiştir. Karara konu olan olayda başvuruçular suya erişimlerinin olmadığını, suya erişebilmek için bazı durumlarda uzun mesafeler yürümeleri gerektiğini belirtirlerken, mahkemenin başvuruçulardan bu durumun 8'inci madde anlamındaki haklarını nasıl ihlal ettiğini göstermelerini beklemesi anlaşılır değildir. Suyun insan hayatı için önemi, genel uluslararası uygulamada suyun bir konutun parçası olarak değerlendirildiği göz önünde bulundurulduğunda, suya erişimin olmaması ve uzun süre yaşanan susuzluk durumlarının başlı başına bir konuttan yararlanmayı engellediği düşünülmektedir.

²⁷² Söz konusu belge Türkiye tarafından 18 Ekim 1961 tarihinde imzalanmıştır. Şartın onaylanmasına ilişkin Bakanlar Kurulu kararı 14 Ekim 1989 tarihli ve 20312 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Bkz. 14.10.1989 tarihli ve 20312 sayılı Resmî Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20312.pdf> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁷³ Bkz. European Committee of Social Rights [2018]. Digest of the Case Law of the European Committee of Social Rights (2018), <https://rm.coe.int/digest-2018-parts-i-ii-iii-iv-en/1680939f80> [Erişim Tarihi: 24.05.2020]

²⁷⁴ Age, s. 163.

²⁷⁵ Age, s. 226.

Elektrik, su ve telefon gibi temel hizmetlerin kesintilerinin kamu otoriteleri tarafından sınırlandırılması gerekliliği de yaşamaya elverişli konut hakkı kapsamında değerlendirilmiştir.²⁷⁶

3.1.2.2 Türkiye'deki Mevcut Durum

BM düzeyinde Türkiye'nin taraf olduğu BM Şartı, Bildirge, MSHS, ESKHS, KKAOKS, ÇHS, EHS, IAOKS; bölgesel düzeyde de AİHS ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı T.C. Anayasası'nın 90'ıncı maddesinin "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasa'ya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır." hükmü nedeniyle Türk hukuku için de uygulanabilir oldukları için bunlara ayrıca değinilmeyecektir.

Enerjiye erişim konusu Türk hukukunda elektrik piyasası açısından, elektrik piyasasını düzenleyen 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu'nda²⁷⁷, Elektrik Piyasası Lisans Yönetmeliği'nde²⁷⁸, Elektrik Piyasası Tüketici Hizmetleri Yönetmeliği'nde²⁷⁹, Elektrik Piyasası Bağlantı ve Sistem Kullanım Yönetmeliği'nde²⁸⁰ yer almaktadır.

Elektrik Piyasası Kanunu'nun 1'inci maddesinde kanunun amacı "...elektriğin yeterli, kaliteli, sürekli, düşük maliyetli ve çevreyle uyumlu bir şekilde tüketicilerin kullanımına sunulması için..." bir elektrik enerjisi piyasasının

²⁷⁶ Age, s. 227.

²⁷⁷ Bkz. 30.03.2013 tarihli ve 28603 sayılı Resmî Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130330-14.htm> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁷⁸ Bkz. 02.11.2013 tarihli ve 28809 sayılı Resmî Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/11/20131102-4.htm> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁷⁹ Bkz. 30.05.2018 tarihli ve 30436 sayılı Resmî Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/05/20180530-2.htm> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁸⁰ Bkz. 28.01.2014 tarihli ve 28896 sayılı Resmî Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/01/20140128-30.htm> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

kurulması olarak belirlenmiştir. Elektrik Piyasası Kanunu'nun 9'uncu maddesi ise elektriğin tüketicilere ulaştırılması faaliyeti olan dağıtım faaliyetini düzenlemektedir. Söz konusu madde ile dağıtım şirketlerine dağıtım sistemine bağlı olan ve/veya bağlanacak olan tüm dağıtım sistemi kullanıcılarına ilgili mevzuat hükümleri doğrultusunda eşit taraflar arasında ayırım gözetmeksizin hizmet sunma yükümlülüğü getirilmiştir.

Aynı yükümlülük Elektrik Piyasası Lisans Yönetmeliği'nin dağıtım lisansını düzenleyen 33'üncü maddesinde de tekrar edilmiştir. Bu yükümlülük elektrik enerjisi sistemine bağlantı konusunu düzenleyen Elektrik Piyasası Bağlantı ve Sistem Kullanım Yönetmeliği'nin 4'üncü maddesinde de ifade edilmektedir. Söz konusu madde serbest tüketici²⁸¹ niteliğindeki tüketicilerin sisteme bağlantı ve kullanım haklarının engellenemeyeceğini açıkça ifade etmektedir. Burada tüketiciler yerine neden sadece serbest tüketicilerin tercih edildiği tam olarak anlaşılacakla birlikte ilerideki dönemlerde serbest tüketici – serbest olmayan tüketici ayırımından tamamen vazgeçilerek tek bir tüketici tipine geçme planıyla ilgili olabileceği düşünülmektedir.²⁸² Bahse konu Elektrik Piyasası Bağlantı ve Sistem Kullanım Yönetmeliği'nin 4'üncü maddesi bağlantı taleplerinde hangi durumlarda olumsuz görüş verilebileceğini de düzenlenmiştir. Maddede açıkça

²⁸¹ Elektrik Piyasası Kanunu'nda serbest tüketici "Kurul tarafından belirlenen elektrik enerjisi miktarından daha fazla tüketimi bulunduğu veya iletim sistemine doğrudan bağlı olduğu veya organize sanayi bölgesi tüzel kişiliğini haiz olduğu için tedarikçisini seçme hakkına sahip gerçek veya tüzel kişi" şeklinde tanımlanmıştır. Buradaki Kurul kelimesi Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu'nu ifade etmektedir. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu her yıl serbest tüketici limitini internet sitesi üzerinden ilan eder. 28 Aralık 2019 tarihli ve 30992 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 9019 sayılı Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu Kararı uyarınca 2020 yılı için serbest tüketici limiti 1400 kWh olarak belirlenmiştir. Bu miktarda bir elektrik hane tüketicileri için temel ihtiyaçların çok ötesinde bir elektrik tüketimini ifade eder. Bir başka ifadeyle serbest tüketicilerin yoksul hanelerden ziyade toplumun daha varlıklı bir kesimini içerdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bkz. 28.12.2019 tarihli ve 30992 sayılı Resmî Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191228-9.pdf> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁸² Bkz. Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt A.Ş. Genel Müdürlüğü [2015]. 2014 Yılı Sektör Raporu, s. 26, <https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSekt%C3%B6r+Raporu%2FTETA%C5%9E+2014+Y%C4%B1%2FC4%B1+Sekt%C3%B6r+Raporu.pdf> [Erişim Tarihi: 24.05.2020]

sayılan durumlar haricinde²⁸³ dağıtım ve iletim şirketinin kendisine iletilen bağlantı taleplerine olumsuz görüş verme hakkı bulunmamaktadır. Maddede sayılan bağlantı talebinin reddi durumları tamamen tekniktir ve belirlidir. Bu belirli durumlar haricinde tüketicilerin sisteme bağlantısı engellenmeyecektir.

Enerjiye erişim konusuyla ilgili düzenlemelerin yer aldığı bir diğer düzenleme de Elektrik Piyasası Tüketici Hizmetleri Yönetmeliği'dir. Söz konusu yönetmelik genel olarak tüketiciler ile imzalanan elektrik tedarik sözleşmelerini düzenlemekle birlikte hangi durumlarda tüketicinin elektrik enerjisinin kesilebileceğine ilişkin hükümler içermektedir. Bu yönetmelikte de serbest tüketici ve serbest olmayan tüketici arasında bir ayırım yapıldığı görülmektedir. Buna göre, serbest olmayan tüketicilerin elektrikleri yönetmelikte belirlenen sürelerde kendilerine bildirim yapılması suretiyle kesilebiliyorken, serbest tüketicilerin elektrikleri borçlarını ödememeleri nedeniyle kesilememektedir. Bu tüketici hakları açısından ilginç bir düzenlemedir. Zira serbest tüketici limitine bakıldığında bu miktarda bir elektriğin yoksul insanlara nazaran daha varlıklı bir hayat sürdüren konut tüketicileri ile sanayi tarafındaki tüketiciler tarafından kullanıldığı açıktır. Bu durumda aslında mevzuat asıl korunması gereken yoksul tüketicilerden ziyade daha varlıklı durumda olan tüketicileri korur gibi görünmektedir.

Doğalgaz piyasası mevzuatında enerjiye erişim konusu 4646 sayılı Doğal

²⁸³ Maddede sayılan durumlar ise şunlardır: (i) Bağlantı yapılması öngörülen tarihte, bağlantı yapılmak istenen noktada şebekenin teknik özelliklerinin yetersiz olması, (ii) Bağlantı yapılması öngörülen tesisin projesinde, sisteme bağlantıyla ilgili olarak Elektrik Piyasası Şebeke Yönetmeliği, Elektrik Piyasası Dağıtım Yönetmeliği ve ilgili diğer mevzuatta yer alan standartların sağlanamaması, (iii) Yapılması istenilen bağlantı ve elektrik enerjisi nakil işleminin kamu hizmeti yükümlülüklerini engellediğinin, Türkiye Elektrik İletim A.Ş. veya dağıtım şirketi tarafından gerekçeleriyle belgelenmesi, (iv) Bağlantı yapılması öngörülen tesisin projesi için gerekli olması durumunda, gerilim düşümü, harmonik, elektromanyetik girişim, fliker seviyesi gibi değerlerin, şebekeye giriş veya çıkış noktasında ve iletim ve dağıtım kademelerinde, ilgili mevzuatta belirlenen sınırları karşılamaması durumu, (v) Bağlantı yapılması öngörülen tesisin, sistem elektrik enerjisinin kalitesini, ilgili mevzuatta yer alan standartların dışına çıkarması durumu, (vi) Rüzgar veya güneş enerjisine dayalı üretim tesisi bağlantı taleplerinde, talep edilen bağlantı noktasına oranla ekonomik açıdan daha uygun ve daha düşük sistem kaybı sağlayan bağlantı noktasının varlığı durumu. Elektrik Piyasası Kanunu'nun 8'inci maddesi uyarınca Türkiye'de elektriğin iletim faaliyeti münhasıran Türkiye Elektrik İletim A.Ş. tarafından yürütülür. İletim faaliyeti ise enerjinin gerilim seviyesi 36 kV üzerindeki hatlar üzerinden naklini ifade eder. Kabaca şehirler arasındaki elektrik enerjisi iletiminin iletim hatları üzerinden şehir içindeki elektrik enerjisi iletiminin ise dağıtım hatlarından yapıldığını söylemek mümkündür.

Gaz Piyasası Kanunu'nda²⁸⁴, Doğal Gaz Piyasası Lisans Yönetmeliği'nde²⁸⁵, Doğal Gaz Piyasası Dağıtım ve Müşteri Hizmetleri Yönetmeliği'nde²⁸⁶ düzenlenmektedir.

Doğal Gaz Piyasası Kanunu'nun 1'inci maddesinde kanunun amacı “doğalgazın kaliteli, sürekli, ucuz, rekabete dayalı esaslar çerçevesinde çevreye zarar vermeyecek şekilde tüketicilerin kullanımına sunulması...” için bir doğalgaz piyasasının oluşturulması olarak belirlenmiştir. Kanun uyarınca doğalgazın müşterilere teslim edilmek üzere mahalli doğalgaz boru hattı ile taşınması dağıtım faaliyetidir. Kanun kapsamındaki faaliyetleri düzenleyen 4'üncü maddenin dağıtım şirketlerinin faaliyetlerini düzenleyen (g) bendinde ise dağıtım şirketlerine sorumluluk alanlarında bulunan tüketicilerin talep etmesi halinde, bu tüketicileri sisteme bağlama yükümlülüğü getirilmiştir; ancak dağıtım şirketinin bağlantı yapma yükümlülüğü şirketin tasarrufu altındaki sistemin bağlantı yapmaya imkân veren kapasitede olmasına ve tüketicinin de kendi üzerine düşen ve dağıtım yönetmeliğinde öngörülen işlemleri yapmasına ve dağıtım şirketinin belirleyeceği usul ve esaslara göre, bağlantının teknik ve ekonomik olarak gerçekleşmesinin mümkün olmasına bağlı tutulmuştur. Elektrik mevzuatındaki gibi burada da teknik sebeplerle bağlantıdan imtina etme imkânı bulunmaktadır. Bu hüküm Doğal Gaz Piyasası Lisans Yönetmeliği'nin dağıtım faaliyetlerini düzenleyen 28'inci maddesinde tekrar edilmiştir.

Yukarıda belirtilen hüküm, Doğal Gaz Piyasası Dağıtım ve Müşteri Hizmetleri Yönetmeliği'nde de yer almaktadır. Söz konusu yönetmelikte hangi koşullarda müşteriye doğalgaz temininin sonlandırılabilceği de hükme bağlanmıştır. Bunlarda bir tanesi de müşterinin ödenmemiş faturalarına esas tüketim miktarının 50 m³'ü geçmesi durumudur. Bu durumda müşteriye önceden yazılı bir bildirim yapılmak ve süre verilmek kaydıyla müşteriye verilen doğalgaz temini durdurulabilir. Diğer haller ise usulsüz doğalgaz kullanımı, müşteriye ait

²⁸⁴ Bkz. 02.05.2001 tarihli ve 24390 sayılı Resmî Gazete
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/05/20010502.htm#1> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁸⁵ Bkz. 07.09.2002 tarihli ve 24869 sayılı Resmî Gazete
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/09/20020907.htm#1> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁸⁶ Bkz. 03.11.2002 tarihli ve 24925 sayılı Resmî Gazete
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/11/20021103.htm#4> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

sayacın okunamaması, iç tesisat için yaptırılması gereken kontrollerin yaptırılmamış olması ve doğalgaz kaçağı gibi durumlardır. Görüleceği üzere burada serbest tüketici ve serbest olmayan tüketiciler arasında bir ayrım bulunmamaktadır.

Sonuç olarak, Türk hukukunda hem elektrik piyasası hem de doğalgaz piyasası açısından sisteme bağlanma haklarının güvence altına alınmaya çalışıldığını; ancak enerji tedarikinin devamlılığının sağlanması açısından elektrik piyasasındaki serbest tüketici ve serbest olmayan tüketici ayrımı nedeniyle özellikle yoksul tüketicilerin haklarının muhafaza edilmediği sonucuna ulaşılmıştır.

3.2 Enerjiye Erişim Kavramının Su Hakkıyla İlişkisi

Enerjinin ve suyun, insan hayatı için taşıdıkları büyük önem sebebiyle birbirlerine çok benzer kavramlar oldukları düşünülmektedir. Bilindiği üzere, 2010 yılı itibariyle BM suya erişimi bir insan hakkı olarak tanımıştır. Bu durum sebebiyle, enerjiye erişim konusunun bir insan hakkı olarak tanınması yoluna örnek olması bakımından suya erişim konusunun nasıl bir insan hakkına doğru evrildiğine burada yer verilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

3.2.1 Enerjiye Erişim ve Suya Erişim Kavramlarının Birlikte Ele Alındığı Belgeler

Enerjiye erişim ve suya erişim kavramlarının MSHS'de, ESKHS'de, KKAOKS'de, ÇHS'de, EHS'de, IAOKS'de düzenlendiği görülmektedir.

MSHS'de suya erişim konusu aynı enerjiye erişim konusunda olduğu gibi açıkça düzenlenen bir konu değildir; ancak sözleşmenin denetim organı olan İnsan Hakları Komitesi'nin yaşam hakkıyla ilgili 36 No'lu Genel Yorumu uyarınca taraf devletlerin yaşamı koruma yükümlülüğü bireylerin onurlu bir yaşamdan faydalanmalarını engelleyen, yaşama doğrudan tehdit oluşturan, toplumdaki genel koşullarla ilgili önlem alma yükümlülüğünü de kapsamaktadır.²⁸⁷ Söz konusu genel

²⁸⁷ Bkz. Human Rights Committee, GC/36, s. 6.

yorumda elektrik ve su bireylerin onurlu bir şekilde yaşamalarını sağlayan koşulların arasında sayılmaktadır.²⁸⁸

ESKHS açısından; sözleşmenin denetim organı olan ESKHK'nin yaşamaya elverişli konut hakkı ile ilgili yaptığı 4 No'lu Genel Yorum'da ESKHS'nin 11'inci maddesinin 1'inci fıkrasında yer alan yaşamaya elverişli konut hakkının yeterli yaşam standartlarından yararlanma hakkıyla ilgili olduğu ifade edilmiştir.²⁸⁹ ESKHK'ye göre konut hakkı ESKHS'nin temel prensiplerinden biri olan insan onuruna yakışır şekilde yaşama ilkesiyle de ilgilidir ve bu nedenle yaşamaya elverişli konut hakkı olarak anlaşılmalıdır.²⁹⁰ Bir konutun yaşamaya elverişli olarak kabul edilebilmesi için konutta hizmetlerin, ekipmanın, tesislerin ve altyapının hazır olması gerekmektedir. Hane halkının doğal kaynaklara, güvenli içme suyuna, yemek pişirme, ısınma, aydınlatma için enerjiye, temizlenme ve sıhhi tesisata, gıda depolama ve çöp atma imkânlarına, kanalizasyon ve acil hizmetlere sürdürülebilir bir şekilde erişimi olmalıdır.²⁹¹ Görüldüğü üzere su ve elektriğe erişim yaşamaya elverişli konut hakkıyla ilgili görülmekte ve birlikte ele alınmaktadır.

KKAOKS'nin 14'üncü maddesi taraf devletlere kırsal kesimde yaşayan kadınlar açısından özellikle konut, elektrik, su, ulaşım ve iletişim hizmetleriyle ilgili yeterli yaşam standartlarını sağlama yükümlülüğü getirmiştir. Sözleşmenin denetim organı olan KKAOKK'nin kırsal kesimde yaşayan kadınların haklarına ilişkin 34 No'lu Genel Yorumu'nda da enerji ve su konusu bir arada ele alınmıştır.²⁹²

ÇHS'nin denetim organı olan ÇHK'nin yaptığı değerlendirmelerde enerjiye erişim konusunu ilişkilendirdiği sağlık hakkını düzenleyen 24'üncü maddesinde devletlerin çocuklara temiz içme suyu sunulması konusundaki yükümlülüğü de yer almaktadır.

EHS'nin denetim organı olan EHK'nin enerjiye erişim konusuyla ilişkilendirdiği yaşam standardını düzenleyen 28'inci maddesinin ikinci fıkrasının

²⁸⁸ Age.

²⁸⁹ Bkz. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 1992/23, s. 2.

²⁹⁰ Age.

²⁹¹ Age.

²⁹² Committee on the Elimination of Discrimination Against Women GC/34, s. 23.

a bendinde taraf devletlere engellilerin temiz su hizmetlerine eşit erişimini sağlama yükümlülüğü getirilmiştir.

IAOKS'de enerjiye erişim ve suya erişim konusuyla ilgili açık bir düzenleme olmasa da sözleşmenin denetleme organı olan IAOKK'nin ülke raporlarında elektrik konusuyla suya erişim konusu birlikte ele alınmıştır. Bu kapsamda İtalya'da Doğu Avrupa, Asya ve Afrika'dan gelen işçilerin yaşadıkları kötü çalışma koşulları, su ve elektriği olmayan lojmanlarda kalıyor olmaları çalışma hakkıyla bağlantılı olarak 5'inci madde kapsamında değerlendirilmiştir.²⁹³

3.2.2 Suya Erişim Konusunu Açıkça Düzenleyen Sözleşmeler

Suya erişim konusunun açıkça Cenevre Sözleşmeleri'nde, KKAOKS'de, CHS'de, EHS'de düzenlendiği görülmektedir.

Suya erişim konusunun öncelikle insancıl hukuk kapsamında Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri'nde gündeme geldiği görülmektedir.²⁹⁴ Bu çerçevede, devletlere 1949 yılında kabul edilen Harp Esirlerine Yapılacak Muamele ile ilgili Cenevre Sözleşmesi'nin 20'inci, 26'ıncı, 29'uncu ve 46'ıncı maddeleri ile savaş esirlerinin suya erişiminin sağlanması, aynı yıl kabul edilen Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin 85'inci, 89'uncu, 127'inci maddelerinde himaye altında tutulan sivillere içme suyuna ve kişisel temizlikleri için suya erişimlerinin sağlanması, Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Mağdurların Korunmasına İlişkin 1977 Tarihli 1 No'lu Ek Protokol'ün 54'üncü maddesinde sivillerin su kaynaklarına, sulama kanallarına saldırılmaması, bir savaş yöntemi olarak sivillerin susuz bırakılmaması yükümlülükleri getirilmiştir.

KKAOKS'nin 14'üncü maddesinde devletlere kırsal kesimde yaşayan kadınların suya erişimini sağlama yükümlülüğü getirilmiştir. KKAOKS'nin kırsal kesimde yaşayan kadınların haklarına ilişkin 34 No'lu Genel Yorumu'nda, kırsal kesimde yaşayan kadınların su haklarının sadece çok önemli bir hak olmakla

²⁹³ Bkz. Committee on Elimination of Racial Discrimination ITA/CO/15. s. 2.

²⁹⁴ Bkz. 30.01.1953 tarihli ve 8322 sayılı Resmî Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8322.pdf> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

kalmayıp aynı zamanda sağlık, yiyeceğe erişim ve eğitim hakkı gibi diğer hakların gerçekleşmesi için de önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Suya erişimin olmadığı durumda haneye su taşıma görevinin geleneksel olarak kadının üzerinde olduğundan yola çıkılarak, bunun kadınları saldırılara açık hale getirdiğinden, su taşımak için uzun saatler harcamak zorunda kaldıklarından, taşıdıkları kapların ağır olması nedeniyle fiziksel olarak sağlık problemleri yaşadıklarından, bunun dışında güvenli olmayan su tükettikleri için de bu durumun sağlık problemleri yarattığından söz edilmektedir.²⁹⁵

ÇHS’de ise sağlık hakkının düzenlendiği 24’üncü madde uyarınca devletlerin sağlık hakkının tam olarak uygulanabilmesi için çocuklara temiz içme suyu sağlanması amacıyla uygun önlemleri alma yükümlülükleri bulunmaktadır. Sözleşmenin denetim organı olan ÇHK’nin 24’üncü maddeyle ilgili 15 No’lu Genel Yorumu’nda güvenli içme suyunun ve sıhhi tesisatın diğer tüm insan hakları ve hayattan tamamen keyif almak için önemli olduğuna değinilmiştir. Söz konusu genel yorumda su ve sıhhi tesisat işlerinden sorumlu yerel yönetim ve hükümet birimlerinin çocukların sağlık haklarını gerçekleştirmek konusundaki yükümlülüklerini tanımaları gerektiği, çocukların kötü beslenmeleri ve su kaynaklı hastalık belirtilerini aktif bir şekilde takip etmeleri, altyapı genişletme planlamaları ve faaliyetleri için hane sayısını dikkate almaları, su tesislerinin bakımını yapmaları gerektiği ve su ve sıhhi tesisat hizmetleri özelleştirilmiş olsa bile devletlerin bu konudaki yükümlülüklerinin devam ettiği belirtilmektedir.²⁹⁶

EHS’de ise yeterli yaşam standardını düzenleyen 28’inci maddede taraf devletlere engellilerin ayrımcılığa uğramadan bu haktan faydalanmaları hakkını tanıma ve bu konuda tedbirler alma yükümlülüğü getirilmiştir. Engellilerin temiz su hizmetlerine erişiminin sağlanması da atılması gereken adımlardan biri olarak sayılmıştır.

²⁹⁵ Committee on the Elimination of Discrimination Against Women GC/34, s. 22.

²⁹⁶ Bkz. Committee on the Rights of the Child GC/15. General comment No. 15 (2013) on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health (art. 24),

ÇHS/C/GC/15, (17.04.2013),

<http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhsqIki rKQZLK2M58RF%2f5F0vHCIs1B9k1r3x0aA7FYrehlNUfw4dHmlOxmFtmhaiMOKH80yws3uq 6Q3bqZ3A3yQ0%2b4u6214CSatnrBIZT8nZmj> [Erişim Tarihi: 24.05.2020]

3.2.3 Suyun Bir İnsan Hakkı Olarak Tanınması Süreci

3.2.3.1 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 15 No'lu Genel Yorumu

ESKHK'nin 15 No'lu Genel Yorumu suyun bir insan hakkı olarak ifade edilmesi açısından önemlidir. Söz konusu genel yorumda, ESKHK, ESKHS'nin 11'inci maddesi ve 12'inci maddesinin birinci fıkrası kapsamında sırasıyla yaşamaya elverişli konut hakkından ve sağlık hakkından yaptığı çıkarımlar ile, suyun diğer hakların gerçekleşmesi yönündeki merkezi rolüne dayanarak, bu hakkın varlığını ortaya koymuştur.²⁹⁷

Genel yorumda öncelikle su hakkının BM sisteminde tanınan haklarla ilişkisine değinilmiştir, daha sonra hakkın normatif içeriği belirlenerek hakkın muhatabının ve sorumlularının kimler olduğu açıklanmıştır.²⁹⁸

15 No'lu Genel Yorum'da suyun insan hayatı için öneminden bahsedilerek, genel bir kabul olarak suyun yaşamaya elverişli konut hakkı kapsamında insan hakkı olduğu ifade edilmiştir. Buna ek olarak, suyun yüksek sağlık standardına sahip olma hakkı (ESKHS 12'inci madde) ve yaşamaya elverişli konut ve yeterli beslenme (ESKHS 11'inci madde) haklarının da ayrılmaz bir parçası olduğu belirtilmiştir. Su hakkı ayrıca Bildirge'de düzenlenen yaşam hakkıyla da ilgili görülmektedir. Su ayrıca gıdanın üretilmesi ile ilgisi nedeniyle yeterli beslenme hakkı, çevresel sağlık koşullarının takip edilmesi, güvenli olmayan, zehirli olan sulardan kaynaklanan sağlık problemleri ile ilgili önlem alınması kapsamında sağlık hakkı, suyun geçimlik tarım ve yerli halkların geçim kaynakları açısından önemi nedeniyle ESKHS'nin 1'inci maddesindeki bir halkın "kendi varlığını

²⁹⁷ Bkz. Salman, Salman M.A.; McInerney-Lankford, Siobhan. [2004]. The human right to water : legal and policy dimensions (English). Law, justice, and development series. Washington, DC: World Bank, s. 64, <http://documents.worldbank.org/curated/en/219811468157522364/The-human-right-to-water-legal-and-policy-dimensions> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

²⁹⁸ Bkz. Committee on Economic, Social and Cultural Rights 2002/11. General comment No. 15 (2012) The right to water (arts. 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), E/C.12/2002/11, (20.01.2003), s. 2, <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmIBEDzFEovLCuW1AVC1NkPsgUedPIF1vfPMJGPrCK5aXxG4bAqt2RQ8OBgsAGw8XJOuajoG9jmUjYRQ5MFTYfmhvQ3AV3OHC0EpYsH2tVRbnt70368ltdOVYd> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

sürdürmek için gerekli olan olanaklardan yoksun bırakılmaması” yükümlülüğü ile, belirli kültürel adetlerin yapılması için gerekli olması nedeniyle kültürel hayatta yer alma hakkı ile ilgili görülmektedir.²⁹⁹

Su hakkının normatif içeriği ilgili genel yorumda şu açıklamalar yapılmıştır. Su hakkı hem hakları hem de özgürlükleri içermektedir. Özgürlükler mevcut su sistemine erişimi sağlama, keyfi su kesintilerinin ve su kaynaklarının kirletilmesi gibi müdahalelerin olmamasıdır. Haklar ise su tedarik sistemi ve su hakkından eşit şekilde faydalanılmasını sağlayacak idareyi içerir. Su hakkı ile ilgili üç unsur belirlenmiştir.³⁰⁰ Bunlardan ilki yeterliliklerdir. Yeterlilik sağlanan suyun bir hanede kişisel ihtiyaçlar ve ev içi ihtiyaçlar için yeterli ve sürekli olmasıdır. Kişisel ihtiyaçlar için su içme suyu, kişisel temizlik için kullanılabilir. Ev içi ihtiyaçlar için su yemek hazırlama ve ev temizliği için kullanılabilir. İkinci unsur kalitedir. Bu unsur kişisel ihtiyaçlar ve ev içi ihtiyaçları için kullanılacak suyun insan sağlığını tehdit edecek maddeler içermemesi anlamına gelir. Üçüncü unsur ise erişebilir olmaktır. Bu unsur, su ve suyla ilgili olan hizmetlere herkesin erişebilmesini ifade eder. Erişebilir olma birkaç türlü olabilir. Öncelikli olarak, su ve suyla ilgili hizmetlere herkesin fiziksel olarak erişebilmesi gerekmektedir. Bu erişimin karşılığını oluşturan bedel ekonomik olarak herkes tarafından karşılanabilir olmalıdır. Su ve suyla ilgili hizmetlere herkes bir ayrımcılığa maruz kalmadan erişmelidir. Su ve suyla ilgili hizmetlerle ilgili bilgiler de herkese açık olmalıdır.

ESKHK taraf devletlerin ESKHS kapsamındaki yükümlülüklerinin aşamalı olduğunu; ancak taraf devletlerin su hakkının hiçbir ayrımcılık olmaksızın güvence altına alınması (Madde 2/2) ve yaşamaya elverişli konut hakkının (Madde 11/1) ve sağlık hakkının (Madde 12) gerçekleşmesi için gerekli tedbirleri alma yükümlülüklerinin derhal gerçekleştirmeleri gereken yükümlülükler olduğunu ifade etmektedir.³⁰¹

Su hakkı taraf devletlere üç yükümlülük yüklemektedir. Birincisi saygı duyma yükümlülüğüdür. Bu yükümlülük su hakkının kullanılmasını doğrudan veya

²⁹⁹ Age, s. 3-4.

³⁰⁰ Age, s. 5-6.

³⁰¹ Age, s. 8.

dolaylı olarak engelleyecek hareketlerin olmamasını içerir. Bunlar, su hizmetlerine erişimi engelleyecek veya kısıtlayacak uygulama veya eylem, devlet kaynaklı faaliyetlerle suya atık bırakma olabilir. İkincisi, koruma yükümlülüğüdür. Koruma yükümlülüğü taraf devletlerin su hakkından faydalanılmasını engelleyen üçüncü kişi müdahalelerini engellemesi yükümlülüğüdür. Bu tür müdahaleler, su hizmetlerine erişimin engellenmesi, su kaynaklarından adil olmayan şekilde su çıkarılması, su hizmetlerinin üçüncü kişilere verildiği durumlarda su ve ilgili hizmetlerinin erişilebilir, güvenilebilir ve maddi olarak karşılanabilir olmaktan çıkması şeklinde olabilir. Devletlerin bir diğer yükümlülükleri de yerine getirme yükümlülüğüdür. Yerine getirme yükümlülüğü taraf devletlerin su hakkından faydalanılmasını amaçlayan yardımcı olma amaçlı olumlu tedbirler alması, taraf devletlerin su israfının azaltılması konusunda eğitim verilmesi, su kaynaklarının korunması, bireylerin kendi imkânlarıyla haktan faydalanamadıkları durumda hakkı sağlama yükümlülüklerini içerir.

ESKHK'ye göre su hakkıyla ilgili hemen etki doğuracak temel yükümlülükler şu şekilde özetlenebilir: hastalıkların önlenmesi için kişisel kullanım ve ev içi kullanım için gerekli miktarda güvenli suya ve suyla ilgili hizmetlere erişimin ayırım gözetmeksizin güvence altına alınması, hanelerden makul bir uzaklıkta olan ve uzun bekleme sürelerini engelleyecek kadar su çıkış noktası içeren su tesislerine fiziksel erişimin sağlanması, suya fiziksel olarak erişim sırasında kişisel güvenliğin tehdit edilmemesinin sağlanması, mevcut su kaynak ve tesislerinin adilane bir şekilde dağıtılmasının sağlanması, toplumun tamamına yönelik bir su stratejisi ve eylem planının kabul edilmesi ve uygulanması, korunmaya muhtaç gruplar için düşük masraf hedefleyen su programlarının kabulü, suyla ilgili hastalıkların önlenmesi, tedavi edilmesi için önlem alınması.³⁰²

Hakkın normatif içeriği belirlendikten sonra hangi fiillerin bu hakkın ihlalini teşkil edebileceği açıklanmıştır. Devletlerin keyfi olarak suları kesmeleri, su bedelinde maddi olarak karşılamayacak ölçüde artışlar, su ve su kaynaklarının adaletsiz bir şekilde dağıtımının önlenememesi bu tür ihlal durumlarına örnek

³⁰² Age, s. 12-13.

olarak verilmiştir. Devletlere ülke raporlarında kullanılmak üzere hangi göstergelerin ve hedeflerin kullanılacağı ile ilgili de tavsiyede bulunulmuştur.

Bu noktada ESKHK genel yorumlarının hukuki niteliğine değinmek konusunda fayda görülmektedir. ESKHS'nin denetleme organı olan ESKHK sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihten on yıl sonra çalışma grubundan komiteye dönüşmüş ve daha sonra da genel yorum verme hakkına kavuşmuştur.³⁰³ ESKHK'ye göre, genel yorumların amacı, ESKHS'nin daha fazla uygulanmasını yardım ve teşvik etmek için genel yorumlar aracılığıyla şimdiye kadar mevcut raporların gözden geçirilmesi yoluyla deneyim kazanmak, taraf devletlerin raporlarının yetersizliklerine dikkat çekmek, raporlama sürecini iyileştirmek, sözleşmede tanınan hakların artan ve etkili bir şekilde tam olarak gerçekleştirilmesi için taraf devletlerin ve uluslararası kuruluşların faaliyetlerini teşvik etmektir.³⁰⁴ Bir başka ifadeyle, ESKHK'nin genel yorumlar aracılığıyla yeni bir hak yaratma yetkisi yoktur; ancak ESKHS kapsamındaki hakları yorumlayabilir.³⁰⁵ Her ne kadar ESKHK'nin genel yorumlarının kendi başlarına bağlayıcılıkları tartışmalı olsa da öğretilerde çeşitli yazarların dile getirdiği gibi ESKHK'nin ESKHS'yi yorumlama konusunda tek yetkili organ olması, yorumların taraf devletler açısından genel kabul görmeleri, komitenin sosyo-ekonomik haklar konusunda alanlarında yetkin uzmanlardan oluşması ve genel yorumların tüm paydaşların görüşlerini almaya çalışmaları gibi nedenlerle yorumların hukuki bir ağırlığı olduğunu söylemek mümkündür.³⁰⁶

3.2.3.2 64/292 Sayılı BM Genel Kurul Kararı

ESKHK'nin 15 No'lu Genel Yorumu'ndan sonra suyun bir insan hakkı olarak tanınması sürecindeki en önemli gelişme BM Genel Kurulu'nun 64/292

³⁰³ Bkz. Salman; McInerney-Lankford [2004]. s. 46.

³⁰⁴ Age.

³⁰⁵ Bkz. Winkler, Inga [2012]. The Human Right to Water: Significance, Legal Status and Implications for Water Allocation. Oxford: Hart Publishing, (2012). ISBN 9781849462839, s. 40.

³⁰⁶ Bkz. Salman McInerney-Lankford [2004]. s. 49, Age, s. 40-41.

sayılı ve 3 Ağustos 2010 tarihli kararı ile suyu bir insan hakkı olarak tanımasıdır.³⁰⁷ Söz konusu kararın alınması sürecinde 122 olumlu³⁰⁸, 41 çekimser³⁰⁹ oy kullanılmıştır. Bu durum suyun bir hak olarak tanınmasının yüksek oranda kabul gördüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

Söz konusu kararda BM Genel Kurulu 2010 yılına kadar su konusuyula ilgili yapılan çalışmalara, Bildirge'ye, uluslararası sözleşmelere ve ESKHK'nin 15 No'lu Genel Yorumu'na ve Binyıl Kalkınma Hedefleri'nde ifade edilen 2015 yılına kadar temiz içme suyuna erişimi olmayan insan sayısını yarıya indirme hedefine atıf yaparak temiz içme suyu ve sıhhi tesisat hakkını tanıdığını ifade etmiştir. Burada dikkat çeken konu BM Genel Kurulu'nun "beyan etmek (declare)" kelimesi yerine "tanımak (recognize)" fiilini kullanmasıdır. Bu durum BM Genel Kurulu'nun bu hakkı zaten tanıdığının bir göstergesidir. Bu haliyle karar yeni bir hak yaratmayıp var olan bir hakkı ifade etmektedir.³¹⁰ Nitekim yukarıda ESKHK'nin 15 No'lu Genel Yorumu'nda da ifade edildiği üzere bu hak yaşamaya elverişli konut hakkı sağlık hakkı ve eğitim hakkı ile bağlantılı görülmektedir. Yapılan oylamada bazı

³⁰⁷ Bkz. UN General Assembly 64/292, Human Right to Water and Sanitation, A/RES/64/292, (03.08.2010), <https://undocs.org/en/A/RES/64/292> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

³⁰⁸ Olumlu oy kullanan ülkeler: Afganistan, Cezayir, Andorra, Angola, Antigua ve Barbuda, Arjantin, Azerbaycan, Bahamalar, Bahreyn, Bangladeş, Barbados, Belarus, Belçika, Benin, Butan, Bolivya, Brezilya, Brunei Darüsselam, Burkina Faso, Burundi, Kamboçya, Yeşil Burun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Şili, Çin, Kolombiya, Komor, Kongo, Kosta Rika, Fildişi Sahili, Küba, Kuzey Kore, Kongo Cumhuriyeti, Cibuti, Dominika, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, Mısır, El Salvador, Ekvator Ginesi, Eritre, Finlandiya, Fransa, Gabon, Gürcistan, Almanya, Gana, Grenada, Guatemala, Haiti, Honduras, Macaristan, Hindistan, Endonezya, İran, Irak, İtalya, Jamaika, Ürdün, Kuveyt, Kırgızistan, Laos, Lübnan, Liberya, Libya, Lihtenştayn, Madagaskar, Malezya, Maldivler, Mali, Mauritius, Meksika, Monako, Moğolistan, Karadağ, Fas, Myanmar, Nepal, Nikaragua, Nijer, Nijerya, Norveç, Umman, Pakistan, Panama, Paraguay, Peru, Portekiz, Katar, Rusya, Saint Lucia, Saint Vincent ve Grenadinler, Samoa, San Marino, Suudi Arabistan, Senegal, Sırbistan, Seyşeller, Singapur, Slovenya, Solomon Adaları, Somali, Güney Afrika, İspanya, Sri Lanka, Sudan, İsviçre, Suriye, Tacikistan, Tayland, Makedonya, Doğu Timor, Togo, Tunus, Tuvalu, Birleşik Arap Emirlikleri, Uruguay, Vanuatu, Venezuela, Vietnam, Yemen, Zimbabve. Bkz. UN General Assembly Sixty-fourth session 108th plenary meeting, A/64/PV.108 (28.07.2010), s. 9, <https://undocs.org/en/A/64/PV.108> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

³⁰⁹ Çekimser kalan ülkeler: Avustralya, Avusturya, Bosna Hersek, Botswana, Bulgaristan, Ermenistan, Hırvatistan, Kanada, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Etiyopya Yunanistan, Guyana, İzlanda, İrlanda, İsrail, Japonya, Kazakistan, Kenya, Letonya, Lesotho, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Yeni Zelanda, Polonya, Güney Kore, Moldova, Romanya, Slovakya, İsveç, Trinidad Tobago, Türkiye, Ukrayna, İngiltere, Tanzanya, ABD ve Zambiya. Bkz. Age.

³¹⁰ Winkler [2012]. s. 78.

lkeler de bu hakkın zaten uluslararası sözleşmelerde ngrldgn³¹¹, su hakkını ayrı bir hak olarak görmediklerini, su hakkını yaşamaya elverişli konut hakkı ile ilgili grdklerini³¹² beyan etmişlerdir.

3.2.3.3 15/9 Sayılı İnsan Hakları Konseyi Kararı

İnsan Hakları Konseyi BM Genel Kurulu'nun 60/251 sayılı kararıyla³¹³ İnsan Hakları Komisyonu'nun³¹⁴ yerine geçmek üzere kurulmuştur. İnsan Hakları Konseyi'nin yetkileri arasında insan haklarının korunması ve teşvik edilmesi amacıyla devletlere tavsiye verme yetkisi bulunmaktadır. İnsan Hakları Konseyi 15/9 sayılı kararı³¹⁵ BM Genel Kurulu'nun yukarıda belirtilen 64/292 sayılı kararına atıf yaparak su hakkının yaşamaya elverişli konut hakkından kaynaklandığını, sağlık hakkıyla ve yaşam hakkıyla bağlantılı olduğunu açıkça ifade etmesi açısından önemlidir. Bir başka ifadeyle karar BM Genel Kurulu'nun 64/292 sayılı kararını destekler niteliktedir.

3.2.4 Değerlendirme

Suya erişimin bir insan hakkı olarak tanınması konusunda genel bir kanı olmakla birlikte, bunun ESKHS ile bağlantılı bir hak mı yoksa bir yapılageli kuralı mı olduğu konusunda öğretide farklı görüşler mevcuttur.³¹⁶ İlk gr savunanlar argümanlarını yukarıda belirtilen ESKHK'nin 15 No'lu Genel Yorumu ile sonrasında alınan BM Genel Kurulu ve İnsan Hakları Konseyi kararlarına

³¹¹ Bkz. Arjantin, Mısır, Kolombiya açıklamaları. BM A/64/PV.108, s. 9-10, 13.

³¹² Bkz. Almanya, İspanya, Macaristan, Birleşik Krallık devletlerinin açıklamaları. Age s. 6-7, 12.

³¹³ Bkz. UN General Assembly 60/251, Human Rights Council, A/RES/60/251, (03.04.2006), <https://undocs.org/en/A/RES/60/251> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

³¹⁴ İnsan Hakları Komisyonu 1946 yılında Ekonomik ve Sosyal Konsey'in kararıyla insan hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla kurulmuştur. Bkz. Aybay [2017]. s. 59, dipnot 80.

³¹⁵ Bkz. Human Rights Council 15/9, Human rights and access to safe drinking water and sanitation, A/HRC/RES/15/9, (06.10.2010), <https://digitallibrary.un.org/record/691661?ln=en> [Erişim Tarihi:24.05.2020].

³¹⁶ Bkz. Thielborger, P. [2015]. Re-conceptualizing the human right to water: pledge for hybrid approach. Human Rights Law Review, 15(2), s. 225-226.

dayandırmaktayken, ikinci görüşü savunanlar bu kararların sadece bu sözleşmelere taraf olan ülkeler açısından etkili olacağını, bunun bir yapılageliş kuralı olduğunu ifade etmektedirler.³¹⁷ Birinci görüşü savunanların da ifade ettiği üzere, su hakkıyla ilgili bir yapılageliş kuralının olduğunu söyleyebilmek için yapılageliş kuralının bir unsuru olan uygulama unsuru³¹⁸ ile ilgili olarak devletler arasında ortak bir uygulamanın olmayışının bu görüşü çürüttüğü düşünülmektedir.

Su ve enerji insan yaşamındaki önemli rolleri nedeniyle birbirlerine birçok açıdan bağlıdır. İkisi de yemek pişirme, ortamın ısıtılması ve soğutulması, temizlenme gibi insan hayatının devamlılığını sağlamak açısından hayati öneme sahip alanlarda kullanılmaktadır. Bunun dışında, iki kaynağın arasında suyun arıtılması ve taşınması için enerjinin kullanılması, enerji üretimi için suyun kullanılması gibi girift bir ilişki de bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında suya erişimin bir insan hakkı olarak tanınması süreci ve bu konunun insan hakları tartışmalarında edindiği yerin huzurdaki tezin konusu açısından örnek teşkil edebileceği düşünülmektedir.

3.3 Enerjiye Erişim Hakkının Konusu ve Unsurları

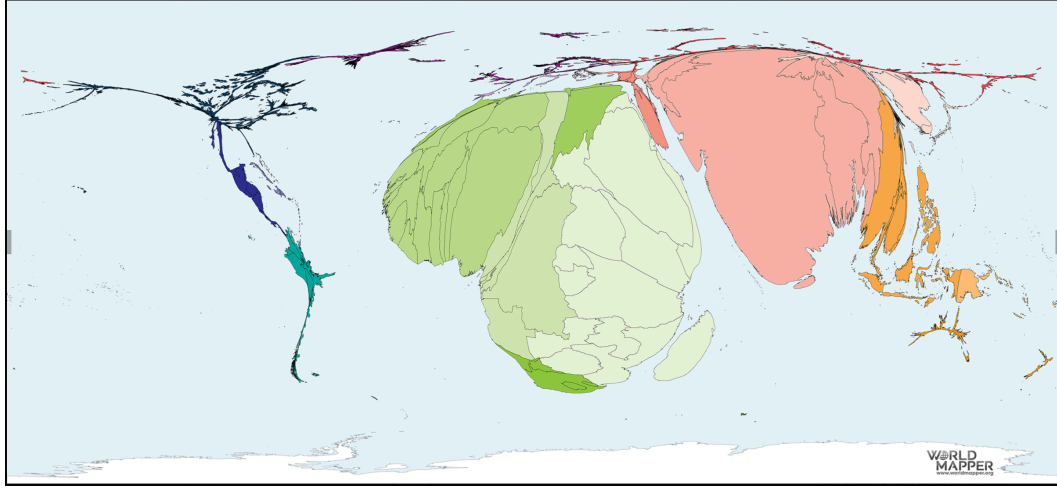
Bundan önceki bölümlerde öncelikle enerjiye erişim konusunun özellikle BM bünyesinde nasıl gündeme geldiği, daha sonra da enerjiye erişim kavramının teknik olarak içeriği ve insan hayatı için önemi açıklanmaya çalışılmıştır. Huzurdaki tezin ikinci bölümünden de anlaşılacağı üzere enerjiye erişim genel düzeyde ekonomik kalkınma, yeni iş olanakları yaratmakta, bireysel düzlemde ise insan sağlığından, çalışma hayatına, eğitime, insanların onurlu bir yaşam sürdürmelerine kadar ve genel olarak bireylerin kendilerini iyi hissetmelerini sağlayan birçok alana etki etmektedir. Bu anlamda insan hayatı için yaşamsal bir öneme sahip olduğunu söylemek abartılı olmaz. Ancak elektriğe erişimi olmayan bölgeleri büyütülmüş bir şekilde gösteren aşağıdaki haritanın da ortaya koyduğu üzere dünyanın önemli bir kısmının hâlâ elektriğe erişimi bulunmamaktadır. Bu

³¹⁷ Age.

³¹⁸ Bkz. Aybay, Oral [2016]. s. 122.

nedenle gelinen nokta itibariyle enerjiye erişim konusunun daha net bir şekilde ele alındığı bir normatif düzen ihtiyacının bulunduğu düşünülmektedir. Böyle bir kabul durumunda hakkın içeriği, sorumluları belli olacak ve bu şekilde hakka bir icra edilebilirlik de kazandırılacaktır.

Tablo 4³¹⁹

Bir kavramın evrensel bir insan hakkına dönüşmesi için üç yol bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yeni bir uluslararası sözleşmede kavrama yer verilmesidir. Enerjiye erişim kavramı mevcut uluslararası sözleşmelerde korunan yaşam hakkı, yeterli yaşam seviyesi hakkı, yaşamaya elverişli konut hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı gibi hakların gerekliliklerinden biri olduğu için bu kavramın ayrı bir uluslararası sözleşme ile düzenlenmesine gerek olmadığı düşünülmektedir. Buna ek olarak, enerjiye erişim konusu hiçbir bağlantıya sahip olmayan bölgeler için yeni enerji nakil hatlarının kurulması veya nakil hattı harici bağlantı sağlanması gibi devletlerin yüklüce yatırım yapmalarını gerektiren bir alan olduğu için uzun süre bu konudaki ihtiyaç ayrıca ve açıkça ileri sürülemediği için bu konudaki ihtiyacın bile kolaylıkla dile getirilemediği bir ortamda devletlerin bir araya gelip bu konuya ayrı bir insan hakkı statüsü verecek bir belgeye taraf olmalarının zor oldukları düşünülmektedir. Nitekim su hakkında da devletler ayrı bir sözleşmeye

³¹⁹ Bkz. <https://worldmapper.org/maps/housing-noelectricityaccess-2014/#&gid=1&pid=1> [Erişim Tarihi: 24.05.2020]

taraf olmaktansa su hakkını mevcut bir düzenleme kapsamında ele almışlardır. İkinci yol, su hakkında olduğu gibi kavramın mevcut bir uluslararası düzenlemede korunan bir hakkın unsuru olarak ele alınmasıdır. Bu yolun olumsuz özelliği; mevcut düzenlemenin, dâhil edilmek istenen kavramın normatif içeriği, yararlanıcısı ve yükümlülerine ilişkin net ve açık hükümler içermemesidir; ancak bu olumsuzluğun su hakkında yapıldığı gibi ilgili hukuki düzenlemeyi yorumlama yetkisine sahip bir organın yorumuyla giderilebileceği düşünülmektedir. Nitekim su hakkında bu yorum ESKHK'nin 15 No'lu Genel Yorumu ile yapılarak hakkın normatif içeriği, diğer haklarla ilişkisi, yararlanıcısı ve yükümlüleri belirlenmiştir. Yukarıda yapılan açıklamalardan da görülmektedir ki, enerjiye erişim kavramı ESKHK'nin 4 No'lu Genel Yorumu nedeniyle ağırlıklı olarak ESKHS'nin 11'inci maddesi kapsamında değerlendirilmektedir. Bu çerçevede yine ESKHK'nin bir genel yorumu ile hakka bir netlik kazandırılabilirliği düşünülmektedir. Üçüncü yol ise, kavram ile ilgili bir yapılageliş kuralının varlığıdır. Bir kavramın yapılageliş kuralı haline gelebilmesi için iki öğeye sahip olması gerekmektedir.³²⁰ Birincisi bir davranışın düzenli ve sürekli biçimde yinelenmesidir. Burada yinelenmenin tüm devletler tarafından mı yapılması gerektiği öğretilen tartışılan konulardan biri olmuştur. BM'nin başlıca yargılama organı olan Uluslararası Adalet Divanı Kuzey Deniz Kıta Sahaneliği Davası'nda genel uygulamayı temsil edici çoğunlukta devlet tarafından benimsenen bir uygulamanın yapılageliş kuralı niteliği kazanabileceğini belirtmiştir.³²¹ Bu konuda belirtilen diğer bir görüş de BM Güvenlik Konseyi'nin sürekli üyesi olan devletlerin³²² yapılageliş kurallarının oluşmasında önde gelen bir etkisinin olduğu yönündedir.³²³ Enerjiye erişim kavramı ile ilgili dünya genelindeki uygulamaya bakıldığında yukarıdaki bölümlerde ele alınan periyodik ülke raporlarından da anlaşılacağı üzere bu konuda ortak bir uygulamanın olduğundan söz etmek mümkün değildir. Yapılageliş kuralının bir diğer unsuru da uygulamanın

³²⁰ Aybay R., Oral E. [2016]. s. 122.

³²¹ Aktaran, age.

³²² Söz konusu ülkeler şunlardır: Çin, Fransa, Rusya Federasyonu, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri.

³²³ Aktaran, Aybay R., Oral E. [2016]. s. 124.

zorunlu hale geldiğine yönelik inancın yerleşik olmasıdır (opinio juris).³²⁴ Devletler arasında ortak bir uygulamanın olmadığı bir kavramla ilgili böyle bir inancın olduğundan da söz etmenin zor olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak, huzurdaki tezin iddiası enerjiye erişimin su hakkında olduğu gibi ESKHS’de hâlihazırda kabul edilmiş olan yaşamaya elverişli konut hakkı kapsamında bir hak olduğu yönündedir.

Bu bölümde enerjiye erişim kavramı su hakkı gibi bir insan hakkı olarak tanınırsa unsurlarının neler olabileceği değerlendirilecektir. Bazı bölgesel uygulamalar haricinde BM seviyesinde ya da bir başka uluslararası insan hakları kuruluşu bünyesinde bu konuda bir çalışma yürütülmediği için tezin bu bölümünün sürdürülebilir kalkınma amaçlarının yol göstericiliği ile özellikle Türkiye uygulaması başta olmak üzere uygun olduğu ölçüde diğer bölgesel ve uluslararası uygulamalardan çıkarımlar yapılarak oluşturulduğunun altının çizilmesi gerekmektedir.

3.3.1 Hakkın Konusu

Yedinci sürdürülebilir kalkınma amacının birinci maddesi 2030’a kadar uygun fiyatlı, güvenilir ve modern enerji hizmetlerine evrensel erişimin sağlanmasını içermektedir. Bu madde dikkate alındığında hakkın konusunun enerjiye erişim olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Enerji, elektrik enerjisi, nükleer enerji, jeotermal enerji gibi çeşitli şekillerde olabilir. Sürdürülebilir kalkınma amacının 7.1.1 No’lu göstergesine bakıldığında elektriğe erişebilen nüfusun oranının bir gösterge olarak seçildiği görülmektedir. Bu durumda her ne kadar sürdürülebilir kalkınma amacında açıkça belirtilmemiş olsa da hakkın konusu elektrik enerjisine erişimdir. 7.2 No’lu sürdürülebilir kalkınma amacı yenilenebilir enerjinin küresel enerji kaynakları içindeki payının artırılmasını içermektedir. Bu durumda aslında hak yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen elektrik enerjisine erişim olarak yorumlanabilir. 7.1 No’lu sürdürülebilir kalkınma amacının 7.1.2 No’lu göstergesi “ısıtma, aydınlatma ve yemek yapmada çevreye duyarlı yakıt ve

³²⁴ Age

teknoloji kullanan nüfus oranı” ifadesini içermektedir. Bu durumdan aslında hakkın konusunun elektrik enerjisine erişim ile birlikte çevreye duyarlı yakıtlara erişimi de içerdiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Çevreye duyarlı yakıtlar elektrik enerjisini içermekle birlikte, buna ek olarak çevreye zarar vermeyen doğalgaz, LPG gibi yakıtları da içermektedir.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında hakkın konusunun elektrik enerjisine ve çevreye duyarlı yakıtlara erişim olduğunu söylemek mümkündür.

3.3.2 Hakkın Unsurları

Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere hakkın unsurlarının; modern enerjiye erişim, enerji hizmetlerine erişim, erişimin maddi olarak karşılanabilir olması, güvenilir erişim olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5

3.3.2.1 Erişim

Her ne kadar enerjiye erişim ile ilgili tek bir tanım olmasa da huzurdaki tez yedinci sürdürülebilir kalkınma amacı göstergelerini yol gösterici olarak kullandığı için UEA Enerjiye Erişim 2017 Görünümü Raporu’nda verilen tanım dikkate

alınacaktır. Bu çerçevede, bir hanenin temel enerji hizmetlerini sağlamaya yetecek kadar elektriğe güvenilir ve maddi olarak karşılanabilir şekilde erişimi olması ve çevreye duyarlı yemek yapma olanaklarına sahip olması enerjiye erişim olarak nitelendirilebilir.³²⁵ Rapora göre; temel enerji hizmetleri minimum olarak birkaç elektrik lambası, fener, telefon şarj etme ve radyodur. UEA'nın yaptığı projeksiyonlarda yeterli miktarda elektriğe sahip ortalama bir hanenin günde beş saat çalışan dört lambasının, bir buzdolabının, günde altı saat çalışan bir fanının, cep telefonu şarj cihazının, günde dört saat çalışan bir televizyonun ve yıllık toplamda 1250 kWh'lik bir elektrik tüketiminin olduğu tespit edilmiştir.³²⁶ Çevreye duyarlı yemek yapma imkânlarına erişim ise doğalgaz, LPG, elektrik, biyogaz veya geliştirilmiş biyolojik yakıt kullanan ocaklar dâhil olmak üzere modern yakıt ve teknolojilere erişim ve bunların öncelikli olarak kullanılması olarak tanımlanmıştır.

3.3.2.2 Enerji Hizmetleri

7.1 No'lu sürdürülebilir kalkınma amacı 2030 yılına kadar uygun fiyatlı, güvenilir ve modern enerji hizmetlerine erişimin sağlanması amacını ortaya koymaktadır. Söz konusu sürdürülebilir kalkınma amacının göstergelerinden biri de ısıtma, aydınlatma ve yemek yapmada çevreye duyarlı yakıt ve teknoloji kullanan nüfusun oranını dikkate almaktadır.

Enerji bir hizmete dönüştürülmediği zaman tek başına insan hayatında bir önem arz etmemektedir. Bu anlamda, enerjinin bir hizmete dönüştürülmesi önemlidir. Bağlantıların Ötesinde Yeniden Tanımlanan Enerjiye Erişim Raporu'na bakıldığında, enerji hizmetleri ışığa, sese, ısıya veya soğuğa çevrildiğinde enerjinin kullanımını aracılığıyla verilen olanaklar olarak tanımlanmıştır. Bu hizmetlerin aydınlatmayı, yemek pişirmeyi, hava dolaşımını, gıda soğutmayı, ortamın soğutulmasını, iletişimi, eğlenceyi içerdiği belirtilmiştir.³²⁷ Bu noktada enerji hizmetlerine erişim ile enerji tedarikine erişimin farklı kavramlar olduğunun altının

³²⁵ Bkz. International Energy Agency [2017]. s. 21.

³²⁶ Bkz. Age, s. 3.

³²⁷ Bkz. Bhatia; Angelou [2015]. s. ix.

çizilmesi gerekmektedir. 7.1 No'lu sürdürülebilir kalkınma amacıyla ifade edildiği üzere enerji hizmetlerine erişim tüketici açısından enerjiyi aydınlatma veya gıda pişirme hizmetlerine dönüştüren araçlara da sahip olmayı gerektirir. Enerji tedarikine erişim ise tüketicinin bu araçlara sahip olup olmamasını dikkate almamaktadır. Bu açıdan 7.1 No'lu sürdürülebilir kalkınma amacıyla kullanılan enerji hizmetlerine erişim ifadesinin oldukça geniş kapsamlı olduğunu söylemek mümkündür.

UEA'nın Enerjiye Erişim 2017 Görünümü Raporu'nda temel enerji hizmetleri birkaç lamba, fener, telefon şarj etme ve radyo, yemek pişirme açısından ise doğalgaz, LPG, biyogaz, elektrik gibi yakıtları kullanan yemek pişirme aletleri olarak tanımlanmıştır.³²⁸ 7.1 No'lu sürdürülebilir kalkınma amacı ve bu amaca yönelik göstergeler dikkate alındığında, UEA'nın Enerjiye Erişim 2017 Görünümü Raporu'nda belirtilen temel enerji hizmetleri tanımının bu amaçla daha uyumlu olduğu düşünülmektedir.

3.3.2.3 Maddi Olarak Karşılanabilir Enerji Hizmetleri

Enerjiye erişim konusuyla ilgili karşılaşılan en önemli engellerden biri kimi zaman enerjiye erişim teknik olarak sağlanmış olsa bile bir abonelik oluşturulması için peşin alınan abone bağlantı bedeli gibi bedeller ile genel olarak enerji bedellerinin belirli bir gelir seviyesinin altındaki insanlar için maddi olarak karşılanabilir olmamasıdır. Enerji ve İklim Değişikliği Danışma Grubu'nun 28 Nisan 2010 tarihli Rapor ve Tavsiyesi'nde enerjinin uygun fiyatlı veya maddi olarak karşılanabilir olması ile kastedilenin; son kullanıcı açısından enerjiye erişim maliyetinin son kullanıcının gelir düzeyi ile uyumlu olması ve geleneksel yakıt maliyetinden fazla olmaması olduğu belirtilmiştir.³²⁹ SE4ALL tarafından hazırlanan Bağlantıların Ötesinde Yeniden Tanımlanan Erişim Kavramı Raporu'nda ise enerjinin uygun fiyatlı olmasının enerji hizmetine ilişkin fiyat (buna

³²⁸ Bkz. International Energy Agency [2017]. s. 21.

³²⁹ Bkz. The Secretary General's Advisory Group on Energy and Climate Change (AGECC) [2010]. s. 13.

ekipman, bağlantı, periyodik bakım maliyetleri ve işletme maliyetleri dâhildir) ve son kullanıcının gelir düzeyi olmak üzere iki unsuru olduğu belirtilmiştir.³³⁰ Rapora göre; belirli bir miktar enerji tüketimi için enerji maliyeti hane gelirinin belirli bir yüzdesini geçmediğinde enerjinin uygun fiyatlı olduğundan söz etmek mümkündür.³³¹ Enerji ve İklim Değişikliği Danışma Grubu'nun raporunda minimum enerji paketi için son kullanıcı açısından makul masrafin gelirinin %10-%20'si olduğu belirtilmiştir.³³² Bir başka ifadeyle, minimum düzeyde enerji hizmetleri için ödenen bedel bir hanenin gelirinin %10-%20'sini aşarsa bu durumda enerjinin makul maliyetli olduğundan söz etmek mümkün değildir. Dünya Bankası'nın Elektrige Erişimin Durumu Raporu'nda elektrik hizmetlerinin uygun maliyetli olmasının üç boyutu olduğu belirtilmektedir. Bunlar tüketici açısından bağlantı ücretlerinin ve tüketim bedellerinin ödenebilmesi, elektrik sağlayıcılar açısından vergisel ve operasyonlarla ilgili maliyetlerin karşılanabilmesi ve elektrige erişimin geliştirilmesi için yerel yönetim veya hükümet tarafından sağlanacak teşviklerin karşılanabilmesidir. Bu bağlamda, Peru ve Kolombiya gibi ülkeler kırsal kesime elektrik sağlayabilmek için şehirlerdeki dağıtım ağlarından bu bölgelere kaynak aktarmaktadır.³³³ Dünya Bankası tarafından hazırlanan Sürdürülebilir Enerji İçin Yasal Göstergeler (Politika Yapıcılar İçin Küresel Sonuç Kartı) raporunda enerjinin maddi olarak karşılanabilir olması için herkesçe kabul edilebilir bir tanım olmadığı belirtilerek, gelişmekte olan ülkelerde hane gelirinin yaklaşık %3 ile %10'unun elektrige harcandığı, Doğu Avrupa ve Asya'da ısınmanın da elektrikle yapılması sebebiyle bu oranların %20'lere çıktığı, sonuç olarak maddi olarak karşılanabilir olmanın ülkeden ülkeye değişiklik gösterebileceği belirtilmektedir.³³⁴ Rapor toplumun en altındaki %20'lik kesimin

³³⁰ Bkz. Bhatia; Angelou [2015]. s. viii.

³³¹ Age.

³³² The UN Secretary General's Advisory Group on Energy and Climate Change (AGECC) [2010]. s. 15-16.

³³³ Bkz. World Bank [2017]. s. 35.

³³⁴ Bkz. Banerjee; Moreno; Sinton; Primiani; Seong [2017]. Regulatory Indicators for Sustainable Energy: A Global Scorecard for Policy Makers. World Bank, Washington, DC. © World Bank. s. 36, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/26099> License: CC BY 3.0 IGO. [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

30 kWh'lik³³⁵ elektrik için hane gelirinin %5'ini harcaması durumunda enerjinin uygun maliyetli olduğu değerlendirilmesini dikkate almaktadır.

Sonuç olarak, ülkeden ülkeye değişiklik gösterecek olmakla birlikte, temel ihtiyaçların giderilmesi için gerekli olan enerji için harcanacak bedelin hane geliri ile orantılı olması ve bu miktarın hane gelirinin önemli bir bölümünü oluşturmaması enerjinin uygun fiyatlı olması olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Enerji ve İklim Değişikliği Danışma Grubu'nun raporunda belirtilen %10-%20'lik sınırın çok yüksek olduğu düşünülmektedir.

3.3.2.4 Güvenilir Enerji Hizmetleri

Bağlantıların Ötesinde Yeniden Tanımlanan Enerjiye Erişim Raporu'nda enerji tedarikinin güvenilirliği önceden öngörülemeyen kesintilerin olmaması olarak tanımlanmıştır.³³⁶ Rapora göre; elektrik tedarik güvenilirliğinin elektrik kesintilerindeki sıklık ve elektrik kesintilerinin süresi olmak üzere iki unsuru bulunmaktadır.³³⁷ Benzer şekilde, Yoksulların Enerji Manzarası Raporu'nda güvenilirlik ile ilgili olarak dikkate alınan unsurların elektrik açısından bir gün içinde mevcut olduğu saat ve kesintilerin öngörülebilirliği, sıvı yakıtlar açısından ise bir yıl içinde mevcut olduğu süre olduğu görülmektedir.³³⁸

Dünya Bankası tarafından hazırlanan Elektrik Edinmek: Elektrik Tedarikinin Güvenilirliğini Etkileyen Faktörler isimli raporda güvenilirliği etkileyen faktörler şu şekilde sıralanmıştır: elektrik üretiminin yeterliliği, enerji piyasası altyapısı, santrallerin finansal açıdan ve operasyonlar açısından verimliliği ve enerji sektörüne ilişkin hukuki düzenlemeler.³³⁹ Elektriğin düzenli olarak temini

³³⁵ Raporda bu enerji miktarı temel ihtiyaçların giderilmesi için gereken enerji miktarı olarak ele alınmıştır. Bkz. Age.

³³⁶ Bkz. Bhatia; Angelou [2015]. s. x.

³³⁷ Age s. 74.

³³⁸ Bkz. Practical Action [2012]. s. x.

³³⁹ Bkz. World Bank [2017]. Getting Electricity: Factors Affecting the Reliability of Electricity Supply, Doing Business 2017, World Bank, Washington, DC. s. 45, <http://documents.worldbank.org/curated/en/546831513855840819/pdf/122197-WP-DB17-CS-Getting-electricity.pdf> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

kontrol edilemeyen bazı hava olaylarına bağılı olsa da düzenli temini sağlayacak kontrol edilebilir unsurlar da bulunmaktadır. Bunlardan ilki elektrik üretimini sağlayacak üretim tesislerinin yeterli olmasıdır. Elektrik üretim tesislerinin yeterli olmaması durumunda yeterli elektrik de üretilemeyecek ve tedarik edilemeyecektir. İkincisi mevcut enerji altyapısının yeterli olmasıdır. Bu yeterlilik enerji nakil hatlarının her yere ulaşması veya bu hatların dayanıklı olması ile sağlanır. Üçüncüsü mevcut üretim tesislerinin etkin bir şekilde üretim yapmasıdır. Dördüncüsü ise tüm bu enerji sisteminin hukuki altyapısının düzenlenmiş olmasıdır.

Sonuç olarak, görülmektedir ki enerji hizmetlerine güvenilir erişim kesinti olmaksızın veya öngörülebilir ve makul süreli kesintilerle enerji hizmetlerine erişimdir. Bu da devletlere ve enerji üreten şirketlere olağanüstü durumlar haricinde enerjiyi kesintisiz sunma veya öngörülen kesintilerle sunma yükümlülüğü getirmektedir.

3.3.2.5 Modern Enerji Hizmetleri

Her ne kadar sürdürülebilir kalkınma amacıyla modern enerji hizmetleri ifadesi kullanılıyor olsa da burada esasen modern enerji biçimlerinin kastedildiği düşünülmektedir. Nitekim 7.1 No'lu sürdürülebilir kalkınma amacına ilişkin göstergelere bakıldığında 7.1.2 No'lu göstergenin "ısıtma, aydınlatma ve yemek yapmada çevreye duyarlı yakıt ve teknoloji kullanan nüfus oranı" ifadesini içermesi de bu düşünceyi desteklemektedir.

Modern enerji biçimlerinin neler olduğu incelendiğindeyse, literatürde karşılaşılan kaynaklar genel olarak bu enerji biçimlerinin işlenmemiş katı yakıt içermediğini, daha çok çevreye duyarlı yenilenebilir enerji kaynaklarını veya gaz veya sıvı yakıtları içerdiğini ortaya koymaktadır.³⁴⁰ Yemek pişirme için çevreye

³⁴⁰ Bkz. United Nations Development Program; United Nations Department of Economic and Social Affairs; World Energy Council [2000]. World energy assessment: Overview, New York, s. 38, 46, <https://digitallibrary.un.org/record/429682?ln=en> [Erişim Tarihi: 24.05.2020]. Goldemberg; Johansson [2004]. s. 60.

duyarlı sıvı veya gaz yakıtların kullanımı, aydınlanma veya diğer hane içi ihtiyaçlar için elektriğin kullanımı modern enerji yakıtlarına geçiş olarak yorumlanabilir.

UEA'nın hazırladığı Enerjiye Erişim 2017 Görünümü Raporu'nda modern enerjiye erişim bir hanenin asgari düzeyde elektrik enerjisine, geleneksel katı yakıtta nazaran daha güvenli, sürdürülebilir yemek pişirme ve ısınma kaynaklarına erişimi olarak tanımlanmıştır.³⁴¹ Bu tanımdan yola çıkılarak modern ifadesinin geleneksel kaynaklara karşıt olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

2009 yılında BM Kalkınma Programı ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından ortaklaşa hazırlanan Gelişmekte Olan Ülkelerde Enerjiye Erişim Durumu Raporu'nda modern enerji kaynaklarına erişim, kömür, hayvan dışkısı gibi geleneksel katı yakıt haricinde elektrik enerjisi, LPG, doğalgaz gibi likit ve gaz halinde enerji kaynaklarının kullanılması olarak tanımlanmıştır.³⁴²

Bu noktada çevreye duyarlı yakıt ifadesine de değinilmesinde fayda görülmektedir. Bağlantıların Ötesinde Yeniden Tanımlanan Enerjiye Erişim Kavramı Raporu'na göre çevreye duyarlı yakıt ile modern enerji esasen aynı konuları ifade etmektedirler. Bu çerçevede, çevreye duyarlı yakıt düşük düzeyde kirletici emisyon düzeyine sahip olan LPG, elektrik, etanol, doğalgaz, güneş enerjisinden kaynaklanan enerjidir.³⁴³

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, modern enerji geleneksel olarak kullanılan katı yakıtlar hariç olmak üzere, elektrik enerjisi, LPG, doğalgaz gibi enerji kaynaklarını içermektedir. Nihai aşamada, modern enerji aynı zamanda çevreye dost enerjiyi de ifade ettiği için özellikle elektrik enerjisinin güneş, rüzgâr, jeotermal gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilmesi beklenmektedir.

³⁴¹ Bkz. International Energy Agency [2017]. s. 130.

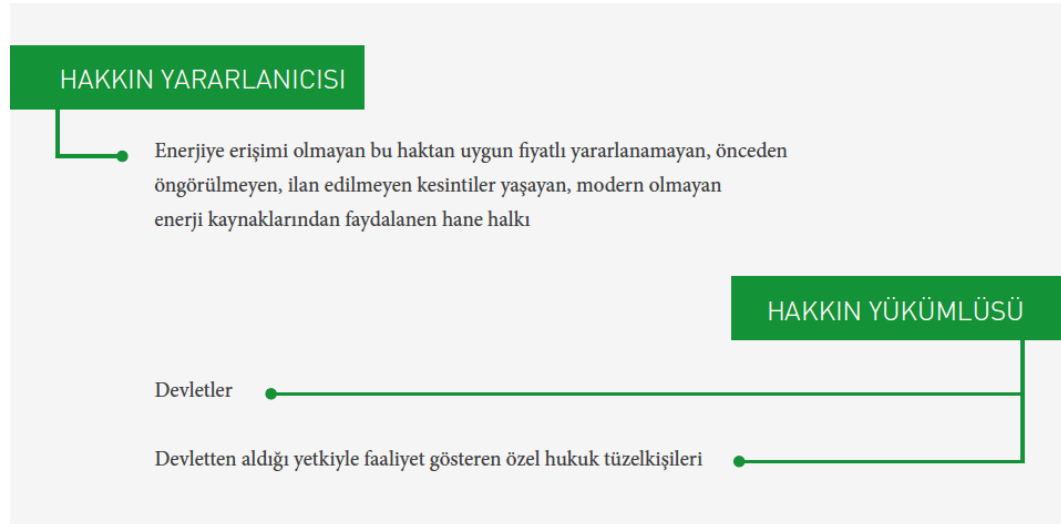
³⁴² Bkz. United Nations Development Program, World Health Organisation [2009]. The Energy Access Situation in Developing Countries: A Review Focusing on the Least Developed Countries and Sub-Saharan Africa. New York: UNDP and WHO. s. 5-6
<https://www.undp.org/content/dam/undp/library/Environment%20and%20Energy/Sustainable%20Energy/energy-access-situation-in-developing-countries.pdf> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

³⁴³ Bkz. Bhatia; Angelou [2015]. s. 104.

3.4 Hakkın Yararlanıcısı, Yükümlüsü ve Güvenceleri

Aşağıda yer alan tablodan da görüleceği üzere hakkın yararlanıcısı hane halkıdır. Hakkın yükümlüsü ise devletler ve özel hukuka tabi tüzelkişilerdir.

Tablo 6

3.4.1 Hakkın Yararlanıcısı

70/1 sayılı BM Genel Kurul Kararı “Herkes için maddi olarak karşılanabilir,...” enerjiye erişimden söz etmektedir. Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde “herkes” kelimesi “insanların bütünü” olarak tanımlanmıştır.³⁴⁴ Sürdürülebilir kalkınma amaçları için dikkate alınacak göstergelerin kabul edildiği 71/313 sayılı BM Genel Kurulu kararında ise “evrensel erişim” ifadesi kullanılmıştır. “Evrensel” kelimesi Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde “bütün insanlığı ilgilendiren” olarak tanımlanmıştır. Bu ifadelerden yola çıkarak hakkın yararlanıcısının genel olarak bütün insanlar olduğunu söylemek mümkündür.

Bu yararlanıcı grubunu biraz daha özelleştirmek gerekirse, hak enerjiye erişiminin sağlanması ile ilgili olduğu için haktan esasen;

- (i) hâlihazırda hiç enerjiye erişimi olmayan,

³⁴⁴ Türk Dil Kurumu Sözlüğü için bkz. <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

- (ii) enerjiye erişimi olmakla birlikte, uygun fiyatlı olarak bu haktan yararlanamayan,
- (iii) enerjiye erişimi olmakla birlikte, enerji tedarikinin güvenilir olmaması nedeniyle, önceden öngörülmeven, ilan edilmeyen kesintiler yaşayan,
- (iv) enerjiye erişimi olmakla birlikte, modern olmayan enerji kaynaklarından faydalanan

insanlar hakkın yararlanıcılarıdır. Huzurdaki tez enerjiye erişimi yaşamaya elverişli konut hakkı kapsamında bir hak olarak değerlendirdiği için bu insanların hane halkı olması beklenmektedir. Bu durumda üretim amacıyla enerjiye erişimi olmayan topluluklar bu hakkın kapsamı dışında kalmaktadır.

3.4.2 Hakkın Yükümlüsü

3.4.2.1 Devletler

Yukarıdaki bölümlerden de anlaşılacağı üzere “Herkes için maddi olarak karşılanabilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişim” hem enerji bağlantı altyapısını hem de hukuki düzenleme altyapısını gerektirmektedir.

Enerjinin, enerjiye bağlantısı olmayan alanlara sağlanabilmesi için öncelikle enerji nakil hatlarına veya enerji bağlantısı olmaksızın enerji üretme olanaklarına (bireysel güneş panelleri veya rüzgâr türbinleri gibi) ihtiyaç vardır. Yeni enerji nakil hatlarının yapılarak yeni abonelerin şebekeye bağlanması veya şebeke harici enerji üretim olanaklarının oluşturulması konuları devletlerin yetki ve sorumluluk alanındadır. Devletler öncelikle bu alanlarda politikalar oluştururlar, bağımsız bir düzenleyici otorite³⁴⁵ ile enerji sektörüne ilişkin tüm hususları düzenlerler. Bu çerçevede nakil hatlarının ne zaman yapılacağı, yeni abonelerin sisteme nasıl bağlanacağı gibi konular enerji sektörünü düzenleyen hukuki

³⁴⁵ Hemen hemen her ülkede enerji sektörünü düzenleyen ve bu sektöre özel hukuki düzenlemeleri yapan bağımsız idari otoriteler bulunmaktadır. Türkiye için bu kurum Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu’dur. Güney Afrika’da bu kurum National Energy Regulator (Ulusal Enerji Düzenleyicisi)’dir. Fransa için Commission de Regulation de l’Energie (Enerjiyi Düzenleyen Komisyon)’dur.

düzenlemelerin konularıdır. Devletler ikincil olarak bu alanlarla ilgili yatırım yapmakla yükümlüdür. Devletler bazen bu yatırımları kendileri yapabileceği gibi³⁴⁶ bu yatırımlar için özel hukuka tabi şirketlerden³⁴⁷ yardım alabilirler.

Bunun dışında enerjinin uygun fiyatlı, güvenilir ve modern bir şekilde sunulması konuları da bulunmaktadır. Enerjinin uygun fiyatlı sunulması enerji sektöründe uygulanacak tarifelerle ilgili bir konudur. Her ne kadar birçok ülkede enerji sektörü özelleştirilmiş olsa ve enerji tedariki de özel hukuka tabi tüzelkişiler tarafından sunuluyor olsa da tarife konusu enerji sektörünü düzenleyen bağımsız idari otoriteler tarafından düzenlenen bir konudur.³⁴⁸ Enerjinin güvenilir bir şekilde sunulması enerji sisteminin düzgün bir şekilde işletilmesi ile ilgili bir konudur. Enerji sektörünün düzgün bir şekilde işletilmesinin ise birkaç ayağı bulunmaktadır. Bunlardan ilki enerji sistemine enerji girdisi sağlayan üretim tesisleridir. Bir ülkede tüketimi karşılamaya yetecek kadar enerji üreten tesis olmazsa bu enerji arzında düzensizlikler yaratır. İkincisi enerji sisteminin altyapısının iyi işletilmesidir. Bir başka ifadeyle, sisteme giren enerji ile sistemden çekilen enerji arasında bir denge olması enerji arzında düzensizliklerin olmasını engeller. Bu denge genel olarak bağımsız düzenleyici otorite tarafından yapılan hukuki düzenlemelerle sağlanır.³⁴⁹

³⁴⁶ Örneğin 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu'nun 8'inci maddesi uyarınca hâlihazırda bir devlet teşekkülü olarak faaliyet gösteren Türkiye Elektrik İletim A.Ş.'nin görevlerinden biri "Kurulması öngörülen yeni iletim tesisleri için iletim yatırım planı yapmak, yeni iletim tesislerini kurmak ve iletim sistemini elektrik enerjisi üretimi ve tedarikinde rekabet ortamına uygun şekilde işletmek ve gerektiğinde iletim sisteminde ikame ve kapasite artırımı yatırımı yapmak" olarak belirlenmiştir.

³⁴⁷ Örneğin Elektrik Piyasası Kanunu'nun özel hukuka tabi dağıtım şirketlerinin faaliyetlerini düzenleyen 9'uncu maddesi uyarınca dağıtım şirketlerinin "Kurul tarafından onaylanan talep tahminleri doğrultusunda yatırım planlarının hazırlanması ve Kurul onayına sunulması, onaylanan yatırım planı uyarınca yatırım programına alınan dağıtım tesislerinin projelerinin hazırlanması ile gerekli iyileştirme ve kapasite artırımı yatırımlarının yapılması ve/veya yeni dağıtım tesislerinin inşa edilmesi görevi" bulunmaktadır.

³⁴⁸ Örneğin Elektrik Piyasası Kanunu'nun tarifeleri düzenleyen 17'inci maddesi uyarınca "...Kanun kapsamında düzenlenen ve bir sonraki dönem uygulanması önerilen tarifeler, ilgili tüzel kişi tarafından Kurulca belirlenen usul ve esaslara göre, tarife konusu faaliyete ilişkin tüm maliyet ve hizmet bedellerini içerecek şekilde hazırlanır ve onaylanmak üzere Kuruma sunulur. Kurul, mevzuat çerçevesinde uygun bulmadığı tarife tekliflerinin revize edilmesini ister veya gerekmesi hâlinde resen revize ederek onaylar. İlgili tüzel kişiler Kurul tarafından onaylanan tarifeleri uygulamakla yükümlüdür."

³⁴⁹ Türkiye'deki enerji piyasası açısından bu dengenin nasıl sağlanacağı 14.04.2009 tarihli ve 27200 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Dengeleme ve Uzlaştırma Yönetmeliği ile düzenlenir. Söz konusu Dengeleme ve Uzlaştırma Yönetmeliği'nin 1'inci maddesi uyarınca "Yönetmeliğin

Üçüncüsü ise enerji nakil altyapısının kaliteli bir şekilde kurulması ve dışarıdan yapılabilecek doğal veya doğal olmayan müdahalelere karşı korunmasıdır. Enerji nakil hatlarının doğa olaylarına dirençli bir şekilde kurulması, çalıntı gibi durumlara karşı korunması bu yükümlülüğe örnek olarak verilebilir.

3.4.2.2 Özel Hukuka Tabi Tüzelkişiler

Enerji sektöründeki faaliyetlerin bazıları özel hukuka tabi tüzelkişiler tarafından yerine getirilebilir. Örneğin, Elektrik Piyasası Kanunu uyarınca elektrik enerjisinin üretimi³⁵⁰, perakende satışı³⁵¹ ve dağıtımı³⁵² özel hukuk tüzelkişileri tarafından yerine getirilebilir. Bu bakış açısıyla elektriğin temini ve tüketici talebi kadar elektrik üretimi konularında özel sektöre tabi faaliyet gösteren bu tüzelkişilerin sorumlu olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Doğalgaz sektörü için de benzer bir durum söz konusudur. 02.05.2001 tarihli ve 24390 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Doğal Gaz Piyasası Kanunu’nun 4’üncü maddesinin (g) bendi uyarınca şehir içi doğalgaz dağıtım hizmeti Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu tarafından ihaleyi kazanan şirketçe verilir.

Bu noktada Danıştay 13. Dairesi’nin 2006/4009 E. ve 2018/1847 K. sayılı kararına değinmekte fayda görülmektedir. Davaya konu uyuşmazlık Denizli’de bulunan güneş enerjisine dayalı elektrik üretim tesisine bölgenin dağıtımdan sorumlu dağıtım şirketi tarafından kapasitenin aşıldığı gerekçesiyle bağlantı izni verilmemesinden kaynaklanmaktadır. Güneş enerjisi üretim tesisi kurmak isteyen şirket söz konusu karara karşı idare mahkemesinde iptal davası açmıştır. İdare mahkemesi de dağıtım şirketinin özel hukuk tüzelkişisi olduğu gerekçesiyle davayı

amacı; aktif elektrik enerjisi arz ve talebinin dengelenmesine ve uzlaştırmanın gerçekleştirilmesine ilişkin usul ve esaslarını belirlemek”tir. Bkz. 14.04.2009 tarihli ve 27200 sayılı Resmî Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/04/20090414-48.htm> [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

³⁵⁰ Bkz. Elektrik Piyasası Kanunu Madde 7/1.

³⁵¹ Bkz. Elektrik Piyasası Kanunu Madde 10/1.

³⁵² Dağıtım faaliyetleri konusunda Elektrik Piyasası Kanunu’nda ayrıca ve açıkça özel hukuk tüzelkişileri tarafından yerine getirilir ifadesi yer almasa da bunu engeller bir düzenleme de yoktur. Uygulamada bölgeler bazında dağıtım faaliyetlerinin özel hukuka tabi dağıtım şirketleri tarafından yerine getirdikleri görülmektedir. Örneğin CK Boğaziçi Elektrik Perakende Satış A.Ş. İstanbul Avrupa yakasında elektrik dağıtım işlerini gerçekleştirmektedir. Gediz Elektrik Perakende Satış AŞ ise Manisa ve İzmir illerine elektrik dağıtım gerçekleştirmektedir.

görev yönünde reddetmiştir. Danıştay temyiz incelemesinde dağıtım sektörünün geçirdiği özelleştirme faaliyetlerini özetledikten sonra dağıtım şirketlerinin faaliyetlerinin kamu otoriteleri tarafından denetlendiğini, bu faaliyetlerin özel hukuk faaliyetleri için söz konusu olamayacak ayrıcalıklara ve yükümlülüklerle sahip olduğunu belirterek bu hizmetin kamu hizmeti niteliğinde olduğunu ifade etmiştir. Sonuç olarak, iki taraf arasındaki ilişkiyi özel hukuk ilişkisi değil de kamu hukukuna tabi bir ilişki olarak nitelendirmiştir. Yerel mahkeme kararını da bu bakış açısıyla bozmuştur.

Dağıtım şirketlerinin yürütmekte oldukları faaliyetin hukuki niteliği düşünüldüğünde bu karar beklenmedik bir karar olarak görülmemelidir. Dağıtım şirketlerinin Türkiye’de faaliyete başlamaları ile ilgili tarihe bakıldığında, elektrik piyasasında dağıtım faaliyetiyle iştigal eden ve bir kamu iktisadi teşebbüsü olan Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş.’nin Özelleştirme Yüksek Kurulu’nun 2004/22 karar No’lu ve 02.04.2004 tarihli kararıyla özelleştirme kapsamına alınmasının ardından Türkiye yirmi bir dağıtım bölgesine ayrılarak şirketlerle hisse devri sözleşmeleri imzalamıştır.³⁵³ Danıştay kararında da haklı olarak tespit edildiği üzere dağıtım şirketleri imtiyaz yoluyla aldıkları kamu hizmetini yerine getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında söz konusu şirketlerle bireyler arasındaki ilişkinin de kamu hukukuna tabi olacağı açıktır.

3.4.3 Hakkın Güvenceleri

3.4.3.1 Enerji Bağlantısının Sağlanması

Enerjiye erişim hakkı enerjiye bağlantısı olmayan haneler için enerjiye bağlantı sağlanmasını talep hakkı verir. Bu enerji türü olarak elektrik enerjisi, doğalgaz veya LPG olabilir. Elektrik enerjisi açısından, belirli bir gelir seviyesinin altındaki insanlar için sembolik bir ücret karşılığında insanların mevcut şebekeye bağlantısı sağlanabilir veya özel sektöre teşvikler verilerek veya özel sektör kamu

³⁵³ Detaylı tarihçe için bkz. https://www.tedas.gov.tr/#!tedas_hakkimizda [Erişim Tarihi: 24.05.2020].

iş birliği ile hiç bağlantı olmayan alanlara bağlantı götürülmesi sağlanabilir. Aynı durum doğalgaz için de uygulanabilir.

70/1 sayılı BM Genel Kurul kararı enerji hizmetleri ifadesini kullandığı için sadece enerjiye erişim yeterli değildir. Zira enerji ısıya, aydınlatmaya, soğutmaya, gıda pişirme veya gıda soğutma hizmetlerine dönüştürülemediğinde tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Bu nedenle enerjiye erişimi talep etme hakkı hak sahibine aynı zamanda enerjiyi ısı, aydınlatma, soğutma, gıda pişirme veya gıda soğutma hizmetlerine dönüştürecek aletlere de sahip olmayı talep etme hakkı verir. Bu bağlamda belirli bir gelir seviyesinin altındaki insanlar için sembolik ücretler karşılığında veya özel sektöre verilecek teşviklerle insanların bu aletlere erişimi sağlanabilir.

3.4.3.2 Enerji Bağlantısının Güvenilir Olması

Enerjiye erişim hakkı hak sahiplerine enerji tedarikinin güvenilir olmasını talep etme hakkı verir. Güvenilirlik tedarikin kesintisiz olması, kesinti olacaksa bunun önceden ilan edilen bir program dâhilinde yapılmasıdır. Kesinti konusu ile ilgili bir diğer husus kesintinin süresidir. Önceden ilan edilmiş olsa dahi, neredeyse günlerce sürecektir bir kesintinin enerjiye erişim hakkından faydalanmayı tamamen ortadan kaldıracak şüphesizdir. Böyle bir ortamda da enerji tedarikinin güvenilir olmayacağı açıktır.

Bunun yanı sıra, enerji bağlantısının kaliteli olmasının da güvenilirlik kapsamında değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Enerji bağlantısının kalitesi enerjinin enerjiyi enerji hizmetlerine dönüştürecek aletleri çalıştırmaya yetecek voltaj veya miktar ile sunulmasıdır. Bu bağlamda düşük voltajlı elektrik tedariki aydınlatma aletlerini veya yemek pişirme veya soğutma aletlerini hiç çalıştırmayacağı için aslında enerjiye erişimden söz etmek mümkün değildir.

3.4.3.3 Enerjinin Uygun Fiyatlı Olması

Enerjiye erişimin sağlanması tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda

enerjiye geniş kitlelerin erişimini sağlamak için bu hizmetin uygun fiyatlı sunulması gerekmektedir. Aksi takdirde, hizmet sadece belirli bir grup insanın yararlanacağı bir hizmet haline gelir.

Enerjiye erişim hak sahibine kendisine sunulan enerji hizmetinin uygun fiyatlı olmasını talep etme hakkı verir. Enerji bedelinin bağımsız düzenleyici bir otoritenin oluşturduğu tarifelerle belirlendiği bir ortamda bu uygun fiyatlı olma durumu kademeli tarife uygulaması ile sağlanabilir. Örneğin, düşük gelir grubu için gelir düzeyi ile orantılı bir tarife uygulanabilir, daha yüksek tüketimi olan tüketiciler için daha farklı bir tarife uygulanabilir. Bir başka uygulama örneği de düşük gelirli tüketici grubunun temel ihtiyaçlarını düzenleyecek miktarda enerjinin ücretsiz temin edilmesi de olabilir; ancak bu uygulamanın söz konusu enerji bedelini yüksek fatura ödeyen tüketicilere yansıtma gibi bir sonuç ortaya çıkarma riski bulunmaktadır.

SONUÇ

Enerji bir haneyi aydınlatmak, iklim koşullarına göre bir haneyi ısıtmak veya soğutmak, yiyecekleri soğutmak, yemek yapmak, insanlar ile ve dünya ile iletişim kurmak, haber almak veya haber vermek, üretim yerlerindeki üretim faaliyetlerini ve tarımsal faaliyetleri yerine getirmek, sokak aydınlatması sağlamak, kamu hizmeti sunan binalarda aydınlatma sunmak amaçlarıyla kullanılmaktadır. Bu özellikleri sebebiyle enerjiye erişim esasen hayatın her alanına dokunmaktadır. Enerji olmaksızın ekonomik kalkınma ve yeni istihdam olanaklarının yaratılmasının, sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanmasının ve nihai olarak yoksulluğun ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığı düşünülmektedir.

İnsan hayatında ifade ettiği önem sebebiyle enerjiye erişim konusu BM bünyesinde sürdürülebilir kalkınma çalışmaları kapsamında hazırlanan raporlarda gündeme gelmiştir. Önceleri odak noktası çevre dostu enerji üretimindeyken daha sonra ilk kez Gündem 21 Belgesi'nin İleriye Dönük Uygulanması İçin Program'da, daha sonra Dokuzuncu Oturum Raporu'nda, sonrasında Johannesburg Beyanı ve Uygulama Planı'nda enerji ile yoksulluğun azaltılması arasındaki ilişkinin ifade edilmesi ile birlikte herkese uygun maliyetli enerji tedarikinin sağlanması, bu konuda devletlerin ve özel sektörün iş birliği içinde hareket etmesi konuları gündeme gelmeye başlamıştır. 2015 Yılı BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nın ardından alınan BM Genel Kurulu'nun A/RES/70/1 sayılı ve 21 Ekim 2015 tarihli kararı bu anlamda bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Söz konusu karar ile ilk kez "Herkes için maddi olarak karşılanabilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimi sağlamak" yedinci sürdürülebilir kalkınma amacı olarak ifade edilmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma amaçlarıyla ilgili ilerlemeleri takip eden çalışmalara bakıldığında 2017 yılı itibarıyla 840 milyon kişinin enerjiye erişimi, 2,9 milyar kişinin ise çevreye duyarlı yemek yapma olanaklarına erişimi bulunmamaktadır.³⁵⁴ Dünya nüfusu ile oranlandığında enerjiye erişimi olmayanlar

³⁵⁴ International Energy Agency, International Renewable Energy Agency, United Nations Statistic Division, World Bank Group, World Health Organisation [2019]. s. 8.

açısından bu rakam dünya nüfusunun neredeyse sekizde birine, çevreye duyarlı yemek yapma olanaklarına sahip olmayanlar açısından ise dünya nüfusunun yarısına denk gelmektedir. Her ne kadar enerjiye erişim konusuyla ilgili olarak BM nezdinde yürütülen çalışmalar olsa da ve enerjiye erişim konusu mevcut hukuki düzenlemelerde korunan hakların bir gerekliliği olarak kendini gösterse de bu durum enerjiye erişimi ve çevreye duyarlı enerji kaynaklarına erişimi olmayan insan sayısında ciddi bir düşüş yaratmamıştır. Bu nedenle enerjiye erişim konusuna daha net bir normatif içerik belirlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu çerçevede, su hakkında olduğu gibi enerjiye erişim konusunun hakkın içeriği ve sorumluları belirlenerek bir insan hakkı olarak tanınabileceği fikri ortaya çıkmıştır.

Enerjiye erişim mevcut uluslararası hukuki düzenlemelerde korunan ve aşağıda detayları verilen hakların bir gerekliliği olarak kendini göstermektedir. Enerjiye erişim konusunun; BM Şartı'nın 55'inci maddesinin (a) bendindeki "Hayat seviyelerinin yükselmesini, tam çalıştırmayı ve ekonomik ve sosyal alanda ilerleme ve gelişme şartlarını;" ifadesinin; Bildirge'nin 25'inci maddesinin 1'inci fıkrasında yer alan yeterli bir yaşam seviyesi hakkının; İnsan Hakları Komitesi'nin 36 No'lu Genel Yorumu sebebiyle MSHS'nin 6'ıncı maddesi kapsamında yaşam hakkının; ESKHK'nin 4 No'lu Genel Yorumu uyarınca ESKHS'nin 11'inci maddesindeki yaşamaya elverişli konut hakkının, ayrıca 7'inci (adil ve uygun işte çalışma hakkı), 12'inci (sağlık hakkı) ve 13'üncü (eğitim hakkı) maddelerinin; ÇHS'nin 27'inci maddesinde yer alan çocukların bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ve toplumsal gelişmesini sağlayacak yeterli bir yaşam seviyesi hakkının, ÇHS'nin 28'inci maddesinde yer alan eğitim hakkının, ÇHS'nin 24'üncü maddesinde yer alan sağlık hakkının; EHS'nin yeterli yaşam standardını düzenleyen 28'inci maddesinin; IAOKS'nin ırk ayrımcılığın ortadan kaldırılması için alınması gereken tedbirleri düzenleyen 2'inci, ırksal ayrımcılığı yasaklayan 3'üncü maddeleri ile 5'inci maddesinde yer alan barınma hakkı ve çalışma hakkı bağlamında eşit muamele hakkının bir gerekliliği olduğu düşünülmektedir. Enerjiye erişim konusunun açıkça ifade edildiği tek sözleşme KKAOKS'dir. Söz konusu sözleşmenin 14'üncü maddesi taraf devletlere kırsal kesimde yaşayan kadınlar için özellikle konut, sağlık, elektrik, su, ulaşım ve iletişim hizmetleriyle

ilgili yeterli yaşam standartlarından yararlanma hakkını sağlama yükümlülüğü getirmiştir; ancak bu yükümlülük sadece kırsal kesimde yaşayan kadınları kapsadığı için genel bir yükümlülük olduğundan söz etmek mümkün değildir. Bu düzenlemeler BM kapsamındaki hukuki düzenlemeler olmakla birlikte enerjiye erişim konusunun Amerikan Devletleri Örgütü, Afrika Birliği, AB ve Avrupa Konseyi gibi çeşitli bölgesel örgütler tarafından düzenlenen hukuki metinlerde korunan sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı gibi hakların da bir gerekliliği olduğu görülmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere enerjiye erişim kavramı mevcut uluslararası sözleşmelerde korunan yaşam hakkı, yeterli yaşam seviyesi hakkı, yaşamaya elverişli konut hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı gibi hakların gerekliliklerinden biri olarak kendini gösterdiği için bu kavramın ayrı bir uluslararası sözleşme ile düzenlenmesine gerek olmadığı düşünülmektedir. Enerjiye erişim kavramı ile ilgili dünya genelindeki uygulamaya bakıldığında yukarıdaki bölümlerde ele alınan periyodik ülke raporlarından da anlaşılacağı üzere bu konuda devletler arasında bir ortak bir uygulama bulunmadığı düşünülmektedir. Bu nedenle kavramın bir yapılageliş kuralı olduğundan söz etmek mümkün görünmemektedir. Hâlihazırda ESKHK'nin 4 No'lu Genel Yorumu nedeniyle enerjiye erişim kavramının sıklıkla ESKHS'nin 11'inci maddesinde yer alan yaşamaya elverişli konut hakkı ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu çerçevede aynı su hakkında yapıldığı gibi ESKHK'nin bir genel yorumu ile hakka bir netlik kazandırılabilceği düşünülmektedir. Sonuç olarak, huzurdaki tezin iddiası enerjiye erişimin su hakkında olduğu gibi ESKHS'de hâlihazırda kabul edilmiş olan yaşamaya elverişli konut hakkı kapsamında bir hak olduğu yönündedir.

Enerjiye erişim hakkının unsurları huzurdaki tez için bir rehber olarak kullanılan 7 No'lu sürdürülebilir kalkınma amacının birinci maddesinde yer alan “uygun fiyatlı, güvenilir ve modern enerji hizmetlerine evrensel erişimin sağlanması” ifadesinden çıkarılmıştır. Sürdürülebilir kalkınma amacına ilişkin göstergelerden hakkın konusunun elektrik enerjisine erişim ile birlikte çevreye duyarlı yakıtlara erişimi de içerdiği sonucuna ulaşılmıştır. “Erişim” bir hanenin temel enerji hizmetlerini sağlamaya yetecek kadar elektriğe güvenilir ve maddi

olarak karşılanabilir şekilde erişimi olması ve çevreye duyarlı yemek yapma olanaklarına sahip olmasıdır. “Enerji hizmetleri” enerjiyi ışığa, sese, ısıya veya soğuga çeviren aletlerdir. Bu hizmetler aydınlatmayı, yemek pişirmeyi, hava dolaşımını, gıda soğutmayı, ortamın soğutulmasını, iletişimi, eğlenceyi içerir; ancak enerji hizmetlerine erişim ile enerji tedarikine erişimin farklı kavramlar olduğunun altının çizilmesi gerekmektedir. 7.1 No’lu sürdürülebilir kalkınma hedefinde ifade edildiği üzere enerji hizmetlerine erişim tüketici açısından enerjiyi aydınlatma veya gıda pişirme hizmetlerine dönüştüren araçlara da sahip olmayı gerektirir. “Uygun fiyatlı” olmak ülkeden ülkeye değişiklik gösterecek olmakla birlikte, temel ihtiyaçların giderilmesi için gerekli olan enerji için harcanacak bedelin hane geliri ile orantılı olması ve bu miktarın hane gelirinin önemli bir bölümünü oluşturmamasıdır. “Güvenilirlik” kesinti olmaksızın veya öngörülebilir ve makul süreli kesintilerle enerji hizmetlerine erişimdir. “Modern enerji” geleneksel olarak kullanılan katı yakıtlar hariç olmak üzere, elektrik enerjisi, LPG, doğalgaz gibi enerji kaynaklarını içermektedir. Nihai aşamada, modern enerji aynı zamanda çevreye dost enerjiyi de ifade ettiği için özellikle elektrik enerjisinin güneş, rüzgâr, jeotermal gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilmesi beklenmektedir.

Hakkın yararlanıcısı hâlihazırda hiç enerjiye erişimi olmayan, enerjiye erişimi olmakla birlikte, uygun fiyatlı olarak bu haktan yararlanamayan, enerjiye erişimi olmakla birlikte, enerji tedarikinin güvenilir olmaması nedeniyle, önceden öngörülme, ilan edilemeyen kesintiler yaşayan, enerjiye erişimi olmakla birlikte, modern olmayan enerji kaynaklarından faydalanan hane halkıdır. Hakkın sorumluları enerji konusunda gerekli altyapı ve hukuki düzenlemeleri yapmakla sorumlu devletler ile devletten aldığı yetki ile enerji sektöründe faaliyet gösteren özel hukuka tabi tüzelkişilerdir.

Sonuç olarak, enerjiye erişim ESKHS’nin 11’inci maddesinde düzenlenen yaşamaya elverişli konut hakkının bir unsurudur; ancak söz konusu madde enerjiye erişim konusu özelinde detaylı bir düzenleme içermediği için su hakkında yapıldığı gibi hakkın normatif içeriğinin, yararlanıcısının ve yükümlülerinin net bir şekilde belirlenmesi gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar, Makaleler, Raporlar

- Acevedo* Acevedo Domingo, Introductory note. *International Legal Materials*, 28(1), 156-158 (1989)
- Avrupa Komisyonu* European Commission, Communication From the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic And Social Committee And the Committee of The Regions A Quality Framework For Services of General Interest In Europe, COM(2011) 900 final, (2011)
https://ec.europa.eu/archives/commission_2010-2014/president/news/speeches-statements/pdf/20111220_1_en.pdf
- Aybay* Aybay Rona, İnsan Hakları Hukuku, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul (2017)
- Aybay; Oral* Aybay Rona; Oral Elif, Kamusal Uluslararası Hukuk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul (2016)
- Bacon; Kojima* Bacon, Robert W.; Kojima, Masami. Energy, economic growth, and poverty reduction: a literature review : Main report (English). Washington, D.C.: World Bank Group, (2016)
<http://documents.worldbank.org/curated/en/312441468197382126/Main-report>
- Banerjee, Moreno, Sinton, Primiani & Seong* Banerjee, Sudeshna Ghosh; Moreno, Francisco Alejandro; Sinton, Jonathan; Primiani, Tanya; Seong, Joonkyung, Regulatory Indicators for Sustainable Energy: A Global Scorecard for Policy Makers. World Bank, Washington, DC. © World Bank. (2017)
<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/26099> License: CC BY 3.0 IGO
- Bhatia; Angelou* Bhatia; Angelou, Beyond Connections: Energy Access Redefined. ESMAP Technical Report; 008/15. World Bank, Washington, DC. © World Bank, (2015)
<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/24368> License: CC BY 3.0 IGO
- BM, Dünya Zirvesi* UN, Report of the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, South Africa, 26

August-4 September 2002, A/CONF.199/20, New York (2002)
<https://digitallibrary.un.org/record/478154?ln=en>

BM Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü United Nations Department of Economic and Social Affairs, The Sustainable Development Goals Report 2018, UN, New York, (2018)
<https://doi.org/10.18356/7d014b41-en>

BM Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü, BM Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu, Tayland Krallığı Enerji Bakanlığı United Nations Department of Economic and Social Affairs, Economic and Social Commission for Asia and Pacific, Ministry of Energy of the Government of Royal Kingdom of Thailand, Global SDG7 Conference Outcome, (2018)
https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/17977Outcome_Summary_Global_SDG7_Conference_Feb_20181.pdf

Bradbrook; Gardam Bradbrook Adrian; Gardam Judith, Placing Access to Energy Services within a Human Rights Framework. Human Rights Quarterly, 28(2), pp.389-415 (2006)

Bradbrook; Gardam&Cormier Bradbrook Adrian; Gardam Judith; Cormier Monique, A Human Dimension to the Energy Debate: Access to Modern Energy Services, 26 J. Energy Nat. Resources L. 526 (2008)

BM Kalkınma Programı; BM Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü; Dünya Enerji Konseyi United Nations Development Program; United Nations Department of Economic and Social Affairs; World Energy Council, World Energy Assessment: Overview, New York, (2000)
<https://digitallibrary.un.org/record/429682?ln=en>

BM Kalkınma Programı; Dünya Sağlık Örgütü United Nations Development Program; World Health Organisation, The Energy Access Situation in Developing Countries: A Review Focusing on the Least Developed Countries and Sub-Saharan Africa. New York: UNDP and WHO, (2009)
<https://www.undp.org/content/dam/undp/library/Environment%20and%20Energy/Sustainable%20Energy/energy-access-situation-in-developing-countries.pdf>

- Clemson* Clemson Marc, Human Rights and the Environment: Access to Energy, New Zealand Journal of Environmental Law; Vol. 16, p39-81, 43p (2012)
- Dabholkar* Dabholkar Uttam, Environmental Perspective to the Year 2000 and Beyond: A Framework for World Development, Environmental Conservation, Vol. 16, No. 1 (Spring 1989), pp. 49-53, 64, Cambridge University Press (1989)
- Dünya Bankası* World Bank, Getting Electricity: Factors Affecting the Reliability of Electricity Supply, Doing Business 2017, World Bank, Washington, DC. (2017) <http://documents.worldbank.org/curated/en/546831513855840819/pdf/122197-WP-DB17-CS-Getting-electricity.pdf>
- Dünya Bankası, Elektriğe Erişim* World Bank, State of Electricity Access Report, World Bank, Washington, DC. © World Bank <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/26646> License: CC BY 3.0 IGO (2017)
- Dünya Bankası, Uluslararası Enerji Ajansı* World Bank, International Energy Agency, Sustainable Energy for All 2013-2014: Global Tracking Framework. Sustainable Energy for All; World Bank, Washington, DC. © World Bank <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/16537> License: CC BY 3.0 IGO (2014)
- Enerji ve İklim Değişikliği Danışma Grubu* The Secretary General's Advisory Group on Energy and Climate Change, Energy for a Sustainable Future. Summary Report and Recommendations. New York: United Nations (2010) <http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/AGECCsummaryreport%5B1%5D.pdf>
- Goldemberg; Johansson* Goldemberg José; Johansson Thomas, World Energy Assessment: Overview: 2004 Update. New York, NY: United Nations Development Programme, Bureau for Development Policy, (2004) <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=400&nr=2420&menu=35>
- Horn* Horn Laura, Rio+20 United Nations Conference On Sustainable Development: Is This The Future We Want. Macquarie Journal of International and

Comparative Environmental Law, Vol. 9, Issue 1, pp. 18-43 (2013)

- Kaboğlu* Kaboğlu İbrahim, Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 3 (3), 401-418 (1985)
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/213666>
- Karakaş* Karakaş Işıl, Ulusalüstü Anayasada Temel Haklar Problematığı: Teorik ve Pratik Sorunlar, Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt: 22, 2005, s. 292-305 (2005)
<https://ayam.anayasa.gov.tr/media/4608/isil.pdf>
- Mouthaan* Mouthaan Solange, International Environmental Law And The 1992 Rio Earth Summit: Brave New World. Holdsworth Law Review, 17(2) (1995)
- Practical Action, 2012 Enerji Görünümü* Practical Action, Poor People's Energy Outlook 2012: Energy for earning a living, Practical Action Publishing, Rugby, UK (2012)
<http://hdl.handle.net/11283/556927>
- Ruiz-Chiriboga* Ruiz-Chiriboga, Oswaldo R, The American Convention And The Protocol Of San Salvador: Two Intertwined Treaties Non-Enforceability Of Economic, Social And Cultural Rights In The Inter-American System. Netherlands Quarterly of Human Rights, 31(2), 159-186 (2013)
- Salman, McInerney-Lankford* Salman, Salman M.A.; McInerney-Lankford, Siobhan. The human right to water: legal and policy dimensions (English). Law, justice, and development series. Washington, DC: World Bank (2004)
<http://documents.worldbank.org/curated/en/219811468157522364/The-human-right-to-water-legal-and-policy-dimensions>
- Ssenyonjo* Ssenyonjo, Manisuli, The African Regional Human Rights System: 30 Years After The African Charter On Human And Peoples' Rights. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers (2011)
- Sustainable Energy for All, Power for All and Overseas* Sustainable Energy for All, Power for All and Overseas Development Institute, Why Wait? Seizing the Energy Access Dividend. Washington, DC.

- Development Institute* License: NonCommercial—NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0) (2017) https://www.seforall.org/sites/default/files/Why_Wait-Full.pdf
- Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, Dokuzuncu Oturum* Commission on Sustainable Development 2001/29, Report on the ninth session, E/2001/29, (5 May 2000 and 16-27 April 2001), Economic and Social Council Official Records, Supplement No. 9, New York (2001) <https://digitallibrary.un.org/record/445112?ln=en>
- Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, On Dördüncü Oturum* Commission on Sustainable Development 2006/29, Report of the 14th session, E/2006/29, (22 April 2005 and 1-12 May 2006), Economic and Social Council Official Records, 2006 Supplement No. 9, New York (2006) <https://digitallibrary.un.org/record/578670?ln=en>
- Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, On Beşinci Oturum* Commission on Sustainable Development 2007/29, Report on the 15th session, E/2007/29, (12 May 2006 and 30 April-11 May 2007), Economic and Social Council Official Records, 2007 Supplement No. 9, New York (2007) <https://digitallibrary.un.org/record/603351?ln=en>
- Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, Hükümetler Arası Grup Raporu* Commission of Sustainable Development, Report of the Ad Hoc Open-ended Intergovernmental Group of Experts on Energy and Sustainable Development, New York, E/CN.17/2001/15 (26 February-2 March 2001) <https://digitallibrary.un.org/record/437570?ln=en>
- Thielborger* Thielborger Pierre, Re-conceptualizing the human right to water: pledge for hybrid approach. Human Rights Law Review, 15(2), 225-250 (2015)
- Tully, Contribution of Human Rights to Energy Access* Tully Stephen, The Contribution of Human Rights to Universal Energy Access, Northwestern University Journal of International Human Rights, Vol. 4, Issue 3 (Spring 2006), pp. 518-548 (2006)
- Tully, Human Right to Access* Tully Stephen, The Human Right to Access Electricity. The Electricity Journal, 19(3), 30-39 (2006)

- Uluslararası Enerji Ajansı, Enerjiye Erişim Raporu* International Energy Agency, Energy Access Outlook, Paris (2017) <https://webstore.iea.org/weo-2017-special-report-energy-access-outlook>
- Uluslararası Enerji Ajansı, Enerjiye Erişim Metodolojisi* International Energy Agency, Defining energy access: 2019 methodology (2019) <https://www.iea.org/articles/defining-energy-access-2019-methodology>
- Uluslararası Enerji Ajansı, BM Kalkınma Programı, Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı, SDG7 Gözden Geçirme* International Energy Agency, United Nations Development Program & International Renewable Energy Agency, Accelerating SDG7 Achievement Policy Briefs in Support of the First SDG7 Review at the Un High-Level Political Forum (2018) https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/18041SDG7_Policy_Brief.pdf
- Uluslararası Enerji Ajansı, Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı, BM İstatistik Bölümü, Dünya Bankası, Dünya Sağlık Örgütü* International Energy Agency, International Renewable Energy Agency, United Nations Statistic Division, World Bank Group, World Health Organisation, Tracking SDG 7: The Energy Progress Report 2019, Washington DC, (2019) <https://trackingsdg7.esmap.org/data/files/download-documents/2019-Tracking%20SDG7-Full%20Report.pdf>
- Uluslararası ve Karşılaştırmalı Hukuk Dergisi* Public International Law. International And Comparative Law Quarterly, 52(Part 1), 245-268 (2003)
- Wilcox, Palit, Pueyo, Waters, Hanna, Karnamadakala&Wanjiru* Wilcox, Palit, Pueyo, Waters, Hanna, Karnamadakala&Wanjiru, Utilising Electricity Access for Poverty Reduction. Practical Action, Institute of Development Studies, TERI (2015) https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a08975e5274a27b20000b5/61290-Electricity_Access_for_Poverty_Reduction_MainReport.pdf
- Winkler* Winkler, Inga, The Human Right to Water: Significance, Legal Status and Implications for Water Allocation. Oxford: Hart Publishing, (2012) ISBN 9781849462839

Uluslararası Antlaşmalar, Mevzuat

- AB 2009/72 Direktifi* Directive 2009/72/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in electricity and repealing Directive 2003/54/EC, <http://data.europa.eu/eli/dir/2009/72/oj>
- AB'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma* Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, Article 14 (ex Article 16 TEC) OJ C 202, 7.6.2016, p. 54–54 <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX:12016E014>
- BM Genel Kurulu, 217(III)A* UN General Assembly 217(III) A, A/RES/217 (III) A, (10.12.1948) [https://undocs.org/en/A/RES/217\(III\)](https://undocs.org/en/A/RES/217(III))
- BM Genel Kurulu, 2106 A (XX)* UN General Assembly 2106 A (XX), International Convention on Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 2106 A (XX), (21.12.1965) [https://undocs.org/en/A/RES/2106\(XX\)](https://undocs.org/en/A/RES/2106(XX))
- BM Genel Kurulu, 2200 (XXI) A-C* UN General Assembly 2200 (XXI) A-C, A/RES/2200(XXI) A-C, (16.12.1966) [https://undocs.org/en/A/RES/2200\(XXI\)](https://undocs.org/en/A/RES/2200(XXI))
- BM Genel Kurulu, 34/180* UN General Assembly 34/180, Convention on Elimination of All Discrimination Against Women, A/RES/34/180, (18.12.1979) <https://undocs.org/en/A/RES/34/180>
- BM Genel Kurulu, 61/106* UN General Assembly 61/106, Convention on the Rights of Persons with Disabilities, A/RES/61/106, (13.12.2006) <https://undocs.org/en/A/RES/61/106&Lang=E>
- Lizbon Anlaşması* Treaty of Lisbon, Official Journal of the European Union, C 306, 17 December 2007, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2007:306:TOC>
- Resmî Gazete, AİHS* 19.03.1954 tarihli 8662 sayılı Resmî Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8662.pdf>
- Resmî Gazete, Avrupa Sosyal Şartı* 14.10.1989 tarihli ve 20312 sayılı Resmî Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20312.pdf>

<i>Resmî Gazete, BM Şartı</i>	24.08.1945 tarihli ve 6092 sayılı Resmî Gazete https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6092.pdf
<i>Resmî Gazete, Bildirge</i>	27.05.1949 tarihli ve 7217 sayılı Resmî Gazete https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7217.pdf
<i>Resmî Gazete, Cenevre Sözleşmeleri</i>	30.01.1953 tarihli ve 8322 sayılı Resmî Gazete https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8322.pdf
<i>Resmî Gazete, ÇHS</i>	27.01.1995 tarih ve 22184 sayılı Resmî Gazete https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf
<i>Resmî Gazete, Doğal Gaz Piyasası Kanunu</i>	02.05.2001 tarihli ve 24390 sayılı Resmî Gazete https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/05/20010502.htm#1
<i>Resmî Gazete, Doğal Gaz Piyasası Lisans Yönetmeliği</i>	07.09.2002 tarihli ve 24869 sayılı Resmî Gazete https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/09/20020907.htm#1
<i>Resmî Gazete, Doğal Gaz Piyasası Dağıtım ve Müşteri Hizmetleri Yönetmeliği</i>	03.11.2002 tarihli ve 24925 sayılı Resmî Gazete https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/11/20021103.htm#4
<i>Resmî Gazete, EHS</i>	14.07.2009 tarihli ve 27288 sayılı Resmî Gazete https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm
<i>Resmî Gazete, ESKHS</i>	11.08.2003 tarihli ve 25196 sayılı Resmî Gazete https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/08/20030811.htm#4
<i>Resmî Gazete, 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu</i>	30.03.2013 tarihli ve 28603 sayılı Resmî Gazete https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130330-14.htm
<i>Resmî Gazete, Elektrik Piyasası Lisans Yönetmeliği</i>	02.11.2013 tarihli ve 28809 sayılı Resmî Gazete https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/11/20131102-4.htm
<i>Resmî Gazete, Elektrik Piyasası</i>	30.05.2018 tarihli ve 30436 sayılı Resmî Gazete https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/05/20180530-2.htm

*Tüketici Hizmetleri
Yönetmeliği*

*Resmî Gazete,
Elektrik Piyasası
Bağlantı ve Sistem
Kullanım
Yönetmeliği* 28.01.2014 tarihli ve 28896 sayılı Resmî Gazete
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/01/20140128-30.htm>

*Resmî Gazete,
Elektrik Piyasası
Dengeleme ve
Uzlaştırma
Yönetmeliği* 14.04.2009 tarihli ve 27200 sayılı Resmî Gazete
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/04/20090414-48.htm>

*Resmî Gazete,
Elektrik Piyasası
Serbest Tüketici
Limiti* 28.12.2019 tarihli ve 30992 sayılı Resmî Gazete
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191228-9.pdf>

*Resmî Gazete,
IAOKS* 16.06.2002 tarihli ve 24787 sayılı Resmî Gazete
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/06/20020616.htm#2>

*Resmî Gazete,
KKAOKS* 14.10.1985 tarihli ve 18898 sayılı Resmî Gazete
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18898.pdf>

*Resmî Gazete,
MSHS* 18.06.2003 tarih ve 25142 sayılı Resmî Gazete
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030618.htm#3>

*Resmî Gazete,
Serbest Tüketici
Limiti* 28.12.2019 tarihli ve 30992 sayılı Resmî Gazete
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191228-9.pdf>

Mahkeme Kararları, Komite Yorumları, Ülke Raporları

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu Kararı, Sudan African Commission on Human and Peoples' Rights, 279/03-296/05: Sudan Human Rights Organisation & Centre on Housing Rights and Evictions (COHRE) vs. Sudan, 45th Ordinary Session, (May 13 to May 27, 2009)
<https://www.achpr.org/sessions/descions?id=190>

Afrika İnsan ve Halkların Hakları African Commission on Human and Peoples' Rights, 25/89-47/90-56/91-100/93: Free Legal Assistance

- Komisyonu Kararı, Demokratik Kongo Cumhuriyeti* Group, Lawyers' Committee for Human Rights, Union Interafricaine des Droits de l'Homme, Les Témoins de Jehovah v. DRC, 19th Ordinary Session, (March 26 to April 04, 1996) <https://www.achpr.org/sessions/descions?id=81>
- Amerikalular Arası İnsan Hakları Komisyonu, Dominik Cumhuriyeti Ülke Raporu* Inter-American Commission on Human Rights, Report on the situation of human rights in the Dominican Republic, OEA/Ser.L/V/II. Doc. 45/15, (31.12.2015) <http://www.oas.org/en/iachr/reports/pdfs/DominicanRepublic-2015.pdf>
- Amerikalular Arası İnsan Hakları Komisyonu, Guatemala Cumhuriyeti Ülke Raporu* Inter-American Commission on Human Rights, Situation of human rights in Guatemala: Approved by the Inter-American Commission on Human Rights on December 31, 2017, OEA/Ser.L/V/II. Doc. 208/17, (31.12.2017) <http://www.oas.org/en/iachr/reports/pdfs/Guatemala2017-en.pdf>
- Avrupa İnsan Hakları Komisyonu* Council of Europe Commission (Plenary) Decision, Van Volsem v. Belgique, 14641/89, (09.05.1990) <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166677>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Hudorovič ve Diğerleri v. Slovenya* Court (Second Section) Judgment (Merits and Just Satisfaction), Case of Hudorovič And Others v. Slovenia, 24816/14, 25140/14, (10.03.2020) <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201646>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, López Ostra v. İspanya* ECHR Decision, López Ostra v. Spain, 16798/90 Judgment, (09.12.1994) <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57905>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Guerra ve Diğerleri v. İtalya* European Court of Human Rights (Grand Chamber) Decision, Guerra and Others v. Italy, 14967/89, (19.02.1998) <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58135>
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararı, Pocasovschi ve And Russia, 1089/09, (29.05.2018)* European Court of Human Rights (Second Section) Judgment (Merits and Just Satisfaction), Case of Pocasovschi and Mihaila v. The Republic Of Moldova And Russia, 1089/09, (29.05.2018) <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183205>

*Mihaila v. Moldova
ve Rusya*

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi European Committee of Social Rights, Digest of the Case Law of the European Committee of Social Rights (2018) <https://rm.coe.int/digest-2018-parts-i-ii-iii-iv-en/1680939f80>

Çocuk Hakları Komitesi, Genel Yorum 15 Committee on the Rights of the Child GC/15, General comment No. 15 (2013) on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health (art. 24), CRC/C/GC/15, (17.04.2013) <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.aspx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhsqIkirKQZLK2M58RF%2f5F0vHCIs1B9k1r3x0aA7FYrehlNUfw4dHmlOxmFtmhaiMokH80ywS3uq6Q3bqZ3A3yQ0%2b4u6214CSatnrBIZT8nZmj>

Çocuk Hakları Komitesi, Haiti Ülke Raporu Committee on the Rights of the Child, Concluding observations on the combined second and third periodic reports of Haiti CRC/C/HTI/CO/2-3, (24.02.2016) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/7173e770-5524-48a8-947f-598ab8e72507/cc649e1f-62ee-4a31-a83a-3af80d0faead>

Çocuk Hakları Komitesi, Irak Ülke Raporu Committee on the Rights of the Child, Concluding observations on the combined second to fourth periodic reports of Iraq, CRC/C/IRQ/CO/2-4, (03.03.2015) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/4d54b993-cdf2-43ad-a720-5d47e0e8ccc3/2b32f84f-5897-436e-bb09-292a64eee11e>

Çocuk Hakları Komitesi, İhtiyari Protokol Irak Ülke Raporu Committee on the Rights of the Child, Concluding observations on the report submitted by Iraq under article 8, paragraph 1, of the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict, CRC/C/OPAC/IRQ/CO/1, (05.03.2015) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/840356aa-eb4a-4279-8fe1-be9e09d6c888/6f076bf3-de29-47ac-8672-44d7e9baea4c>

- Çocuk Hakları Komitesi, İran Ülke Raporu* Committee on the Rights of the Child, Concluding observations on the combined third and fourth periodic reports of the Islamic Republic of Iran, CRC/C/IRN/CO/3-4, (14.03.2016)
<https://uhri.ohchr.org/Document/File/be788ca4-3f44-42ea-b750-126de0180f92/d6164f32-d6fe-4986-901d-03ddfce71ac1>
- Çocuk Hakları Komitesi, Kırgızistan Ülke Raporu* Committee on the Rights of the Child, Concluding observations on the combined third and fourth periodic reports of Kyrgyzstan, CRC/C/KGZ/CO/3-4, (07.07.2014)
<https://uhri.ohchr.org/Document/File/9b92288f-8030-4d8a-9cfc-4fed1c3d4ce2/304844e6-41c6-4fe9-a3b0-3cd40b61e924>
- Çocuk Hakları Komitesi, Mozambik Ülke Raporu* Committee on the Rights of the Child, Concluding observations on the combined third and fourth periodic reports of Mozambique, CRC/C/MOZ/CO/3-4, (27.11.2019)
<https://uhri.ohchr.org/Document/File/7fe3ba14-4a51-4102-9d09-16df2aaaf879/5009c141-2589-46e0-a4d8-d677dda6c074>
- Çocuk Hakları Komitesi, Myanmar Ülke Raporu* Committee on the Rights of the Child, Consideration of reports submitted by States parties under article 44 of the Convention Concluding observations: Myanmar, CRC/C/MMR/CO/3-4, (14.03.2012)
<https://uhri.ohchr.org/Document/File/518e617c-5946-432c-be57-45ef8073dd09/54bff760-fe83-4f67-972d-1f747c42b40d>
- Çocuk Hakları Komitesi, Portekiz Ülke Raporu* Committee on the Rights of the Child, Concluding observations on the combined fifth and sixth periodic reports of Portugal, CRC/C/PRT/CO/5-6, (09.12.2019)
<https://uhri.ohchr.org/Document/File/40ff33ec-09b4-4466-8ae9-857a38a8b571/711e07d1-42f9-48c2-952f-38287aef9e3d>
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Afganistan Ülke Raporu* Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Consideration of reports submitted by States parties under articles 16 and 17 of the Covenant, E/C.12/AFG/CO/2-4, (07.06.2010)
<https://uhri.ohchr.org/Document/File/a38184c6->

[e7b5-43c5-9bec-4d4d01cb4c0c/30e6def2-6b95-423b-98bf-58e16a1257bc](https://uhri.ohchr.org/Document/File/2f175ef6-77b4-4fa4-9a94-3ed8348ec4c8/bee3620b-737a-4335-baea-13fbf1be87c5)

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Almanya Ülke Raporu Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the sixth periodic report of Germany, E/C.12/DEU/CO/6, (27.11.2018) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/2f175ef6-77b4-4fa4-9a94-3ed8348ec4c8/bee3620b-737a-4335-baea-13fbf1be87c5>

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Genel Yorum 4 Committee on Economic, Social and Cultural Rights 1992/23, General Comment No. 4: The Right to Adequate Housing (Art. 11 (1) of the Covenant)), E/1992/23 (13.12.1991) https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCESCR%2fGEC%2f4759&Lang=en

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Genel Yorum 14 Committee on Economic, Social and Cultural Rights 2004/4, General Comment No. 14 (2000) The right to the highest attainable standard of health (Article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), E/C.12/2000/4, (11.08.2000) <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmIBEDzFEovLCuW1AVC1NkPsgUedPIF1vfPMJ2c7ey6PAz2qaojTzDJmC0y%2b9t%2bsAtGDNzdEqA6SuP2r0w%2f6sVBGTpvTSCbiOr4XVFTqhQY65auTFbQRPWNDxL>

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Genel Yorum 15 Committee on Economic, Social and Cultural Rights 2002/11, General comment No. 15 (2012) The right to water (arts. 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), E/C.12/2002/11, (20.01.2003) <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmIBEDzFEovLCuW1AVC1NkPsgUedPIF1vfPMJGPrCK5aXxG4bAqt2RQ8OBgsAGw8XJOUajoG9jmUjYRQ5MFTYfmhvQ3AV3OHC0EpYsH2tVRbnt70368ltdOVYd>

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Guyana Ülke Raporu Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the combined second to fourth periodic reports of Guyana, E/C.12/GUY/CO/2-4, (28.10.2015) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/a03f3518-a690->

[4ea7-9003-3cbec35ff613/a3f46532-da84-419e-9ccd-b37a2f45e899](https://uhri.ohchr.org/Document/File/a3f46532-da84-419e-9ccd-b37a2f45e899)

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Güney Afrika Ülke Raporu Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the initial report of South Africa, E/C.12/ZAF/CO/1, (29.11.2018) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/a3792203-8ead-4f90-9454-c7b48d9ba7ef/ae1abeab-67d4-4abf-b691-b1d9d2216a28>

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Irak Ülke Raporu Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the fourth periodic report of Iraq, E/C.12/IRQ/CO/4, (09.10.2015) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/dc2a70ed-76a4-42d1-a304-988779eb4b2c/45386dca-d13d-4018-8fc0-593f71d61b84>

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, İran Ülke Raporu Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the second periodic report of the Islamic Republic of Iran, adopted by the Committee at its fiftieth session (29 April-17 May 2013), E/C.12/IRN/CO/2, (10.06.2013) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/77bab138-099c-4d0f-a176-4b2be59badad/dfdd475e-49a6-430a-b9ff-d2075acbcfc0>

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, İsrail Ülke Raporu Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the fourth periodic report of Israel, E/C.12/ISR/CO/4, (12.11.2019) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/05cb0090-8292-4a85-8f79-5520f225082f/b38408d5-e777-491c-a863-c46e7f0cd160>

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Karadağ Ülke Raporu Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the initial report of Montenegro, E/C.12/MNE/CO/1, (15.12.2014) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/af49ffef-9ced-4fe2-add7-4245336c0741/4ef0e5eb-7b11-4747-9d7d-0c8967cc6926>

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Mali Ülke Raporu Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the initial report of Mali, E/C.12/MLI/CO/1, (06.11.2018) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/c4dad02e-b508-4736-9c8a-38c9794696e7/8a32c227-418e-4b81-ae9d-55b79215d7ab>

- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Moğolistan Ülke Raporu* Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the fourth periodic report of Mongolia, E/C.12/MNG/CO/4, (07.07.2015) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/a5090688-f8d4-480f-bcd8-6610eeb2104c/258860c5-0d32-4965-b4d1-19b8ffbdb24e>
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Namibya Ülke Raporu* Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the initial report of Namibia, E/C.12/NAM/CO/1, (23.03.2016) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/3fa04613-718f-48e6-b08b-f9e03197156f/7dbbd108-2d11-4917-9e83-8728450e7f5a>
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Portekiz Ülke Raporu* Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the fourth periodic report of Portugal, E/C.12/PRT/CO/4, (08.12.2014) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/72bb111e-e306-4f40-8d0c-46fb6a47476a/396ed178-e13e-4f65-96b5-34e7b9c9dd2d>
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Romanya Ülke Raporu* Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the combined third to fifth periodic reports of Romania, E/C.12/ROU/CO/3-5, (09.12.2014) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/f8fee9c7-dccc-43ad-84d7-df218223fd90/890d4053-a5f9-4d78-a1dd-bc2004fbf30e>
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Sırbistan Ülke Raporu* Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the second periodic report of Serbia, E/C.12/SRB/CO/2, (10.07.2014) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/28a1da37-7ecd-4019-9ece-ff580d64d1a7/a59651ed-c0de-488b-b039-282041a52623>
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Slovenya Ülke Raporu* Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the second periodic report of Slovenia, E/C.12/SVN/CO/2, (15.12.2014) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/02154859-83d3-4c1c-ae56-b248f006d067/3bef77f3-6e81-4cb3-a6bf-e4a9b7c5baf2>
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Sri Lanka Ülke Raporu* Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the fifth periodic report of Sri Lanka, E/C.12/LKA/CO/5, (23.06.2017)

- Komitesi, Sri Lanka
Ülke Raporu* <https://uhri.ohchr.org/Document/File/e59b28c3-7591-4091-8063-165904e8a73a/c85417a0-cdb7-41dd-983d-7bf4c82940c5>
- Ekonomik, Sosyal
ve Kültürel Haklar
Komitesi,
Tacikistan Ülke
Raporu* Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the combined second and third periodic reports of Tajikistan, E/C.12/TJK/CO/2-3, (25.03.2015) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/5e8fee98-f991-46b5-83d4-532a7871cdec/b3ea5da2-122e-4d6d-93f2-aa0685181b03>
- Ekonomik, Sosyal
ve Kültürel Haklar
Komitesi, Ukrayna
Ülke Raporu* Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the sixth periodic report of Ukraine, E/C.12/UKR/CO/6, (13.06.2014) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/a9570b1b-85f7-479f-9f36-a9631ad2621f/05a3ce8a-4c00-4534-bf42-92a56717d837>
- Ekonomik, Sosyal
ve Kültürel Haklar
Komitesi,
Yunanistan Ülke
Raporu* Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Concluding observations on the second periodic report of Greece, E/C.12/GRC/CO/2, (27.10.2015) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/9d9fafd0-a35a-448e-8d89-a971b29649ca/6337f516-a202-4c76-bf88-c35d146826e9>
- Engelli Haklarına
İlişkin Komite,
Panama Ülke
Raporu* Committee on the Rights of Persons with Disabilities, Concluding observations on the initial report of Panama, CRPD/C/PAN/CO/1, (24.08.2017) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/d79a3a79-ed47-42d8-8758-e72623d9442c/ccf8a6c3-eb08-4073-bf97-3a2457e0f626>
- Irk Ayrımcılığının
Ortadan
Kaldırılması
Komitesi, Irak Ülke
Raporu* Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Concluding observations on the combined fifteenth to twenty-first periodic reports of Iraq, CERD/C/IRQ/CO/15-21, (22.09.2014) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/c8b63b22-1917-4e7b-947c-4f3ed8af82f1/cb2d6538-bbd3-4569-a14e-3b8c89fcac0f>
- Irk Ayrımcılığının
Ortadan
Kaldırılması
Komitesi, İtalya
Ülke Raporu* Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination Italy, CERD/C/ITA/CO/15, (16.05.2008)

<https://uhri.ohchr.org/Document/File/ed4a9e61-8bb6-43ca-9f01-97e3b2482e38/e4f03249-8d88-4d86-896e-047a7dd0cd91>

Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi, Karabağ Ülke Raporu Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Concluding observations on the combined second and third periodic reports of Montenegro, CERD/C/MNE/CO/2-3, (13.03.2014) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/a5c0041f-0d2f-4ee4-a4aa-53eef45b8f92/65304579-c753-40c7-b717-843ba0593193>

Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi, Slovakya Ülke Raporu Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Concluding observations on the combined eleventh and twelfth periodic reports of Slovakia, CERD/C/SVK/CO/11-12, (06.12.2017) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/d2b4fc4b-9167-47a7-b502-cca7490f7049/bb6a33b1-d0e6-4b91-a583-0e95f3d5f563>

İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum 36 Human Rights Committee GC/36, General Comment No. 36 Article 6: right to life, CCPR/C/GC/36, (03.09.2019) <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.aspx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhsrdB0H115979OVGGB%2bWPAXhNI9e0rX3cJImWwe%2fGBLmVrGmT01On6KBQgqmxPNlJrLLdefuuQjjN19BgOr%2fS93rKPWbCbgoJ4dRgDoh%2fXgwn>

İnsan Hakları Komitesi, Bireysel Başvuru No: 1958/2010 Human Rights Committee, Communication No. 1958/2010, A.M.H. El Hojouj Jum'a et al v. Libya, CCPR/C/111/D/1958/2010 <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.aspx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhstcNDCvDan1pXU7dsZDBaDXXVZzKnzsN0wcTM2WanWm9Sa%2bKEmyBA8izxix8M3d%2bY4YN3zVNtixxd8GeUQCdfj780Fp0shFJcV1Xjp3gXb6SSd%2bOZfirGYfsWRpoxzj9WlYK%2bHFIsutlafG1oq1kNE%3d>

İnsan Hakları Komitesi, İsrail Üçüncü Ülke Raporu Human Rights Committee, Concluding observations of the Human Rights Committee Israel, CCPR/C/ISR/CO/3, (03.09.2010) <https://uhri.ohchr.org/Document/File/16635ac4-4860-4202-b1b8-88fcd197cf/af22f318-6f7b-4358-a9a9-069ae94a77f6>

- İnsan Hakları Komitesi, İsrail Dördüncü Ülke Raporu* Human Rights Committee, Concluding observations on the fourth periodic report of Israel, CCPR/C/ISR/CO/4, (21.11.2014)
<https://uhri.ohchr.org/Document/File/6d91d902-7410-414c-b220-979af9dc050a/94d85be9-752f-4e99-8bff-12520895fcd7>
- İnsan Hakları Konseyi* Human Rights Council 15/9, Human rights and access to safe drinking water and sanitation, A/HRC/RES/15/9, (06.10.2010)
<https://digitallibrary.un.org/record/691661?ln=en>
- Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi, Fas Ülke Raporu* Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, Concluding comments of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women Morocco, CEDAW/C/MAR/CO/4, (08.04.2008)
<https://uhri.ohchr.org/Document/File/2447013b-25f9-4b57-a333-138ff8cccd76/d5734a69-fdff-4152-bcbe-76b0c5b05894>
- Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi, Filistin Ülke Raporu* Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, Concluding observations on the initial report of the State of Palestine, CEDAW/C/PSE/CO/1, (11.07.2018)
<https://uhri.ohchr.org/Document/File/97a24b6d-0986-4976-8e43-bd8e3ef4cc46/2dcf931c-db2e-4cde-997a-d5b85a7f945c>
- Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi, Genel Yorum 34* Committee on the Elimination of Discrimination Against Women GC/34, General recommendation No. 34 (2016) on the rights of rural women, CEDAW/C/GC/34, (07.03.2016)
<http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhslldCrOIUTvLRFDjh6%2fx1pWB6lCUVZF6giuQZbHO4%2fX%2b4Db%2bKev44QYdiHI9FsT1evybcMuaSbhtRSEgF9LzC%2bftEbBrdWL2QQi2xDxGAzgBP>
- Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi, Portekiz Ülke Raporu* Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, Concluding observations on the combined eighth and ninth periodic reports of Portugal, CEDAW/C/PRT/CO/8-9, (28.10.2015)
<https://uhri.ohchr.org/Document/File/3175fd74-af5f-4d34-8ced-d9ec7acaad8a/0ec1c7e9-10e6-4a13-8dcc-4d6cfa55c5af>

BM Kararları

- BM Genel Kurulu, 42/427*, UN General Assembly 42/427, Report of the World Commission on Environment and Development, A/42/427 (04.08.1987) <https://digitallibrary.un.org/record/139811>
- BM Genel Kurulu, 42/186*, UN General Assembly 42/186, Environmental Perspective to the Year 2000 and Beyond, A/42/186 (11.12.1987) <https://undocs.org/en/A/RES/42/186>
- BM Genel Kurulu, 44/25*, UN General Assembly 44/25, Convention on Rights of the Child, A/RES/44/25, (20.11.1989) <https://undocs.org/en/A/RES/44/25>
- BM Genel Kurulu, 44/228*, UN General Assembly 44/228, United Nations Conference on Environment and Development, A/RES/44/228 (22.12.1989) <https://undocs.org/en/A/RES/44/228>
- BM Genel Kurulu, A/S-19/2*, UN General Assembly A/S-19/2, Programme for the Further Implementation of Agenda 21, A/S-19/2 (19.09.1997) <https://digitallibrary.un.org/record/244113?ln=en>
- BM Genel Kurulu, 55/2*, UN General Assembly 55/2, United Nations Millenium Declaration, A/RES/55/2 (18.09.2000) <https://undocs.org/en/A/RES/55/2>
- BM Genel Kurulu, 57/253*, UN General Assembly 57/253, World Summit on Sustainable Development, A/RES/57/253 (21.02.2003) <https://undocs.org/en/A/RES/57/253>
- BM Genel Kurulu, 60/251*, UN General Assembly 60/251, Human Rights Council, A/RES/60/251, (03.04.2006) <https://undocs.org/en/A/RES/60/251>
- BM Genel Kurulu, 64/292*, UN General Assembly 64/292, Human Right to Water and Sanitation, A/RES/64/292, (03.08.2010) <https://undocs.org/en/A/RES/64/292>
- BM Genel Kurulu, 65/151*, UN General Assembly 65/151, International Year of Sustainable Energy for All, A/RES/65/151 (16.02.2011) <https://undocs.org/en/A/RES/65/151>

- BM Genel Kurulu,* UN General Assembly 66/288, The Future We Want, A/RES/66/288 (11.09.2012)
<https://undocs.org/en/A/RES/66/288>
- BM Genel Kurulu,* UN General Assembly 67/555, Open Working Group of the General Assembly on Sustainable Development Goals, A/RES/67/555, (22.01.2013)
https://library.un.org/sites/library.un.org/files/itp/a67-parti_0.pdf
- BM Genel Kurulu,* UN General Assembly 67/215, Promotion of New and Renewable Sources of Energy, A/RES/67/215 (20.03.2013) <https://undocs.org/A/RES/67/215>
- BM Genel Kurulu,* UN General Assembly 67/290, Format and organizational aspects of the high-level political forum on sustainable development, A/RES/67/290 (23.08.2013) <https://undocs.org/en/A/RES/67/290>
- BM Genel Kurulu,* UN General Assembly 68/970, Report of the Open Working Group of the General Assembly on Sustainable Development Goals, A/RES/68/970 (12.08.2014) <https://undocs.org/A/68/970>
- BM Genel Kurulu,* UN General Assembly 69/313, Addis Ababa Action Agenda of the Third International Conference on Financing for Development (Addis Ababa Action Agenda), A/RES/69/313 (17.08.2015)
<https://undocs.org/A/RES/69/313>
- BM Genel Kurulu,* UN General Assembly 70/1, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1 (21.10.2015)
<https://undocs.org/A/RES/70/1>
- BM Genel Kurulu,* UN General Assembly 70/299, Follow-up and review of the 2030 Agenda for Sustainable Development at the global level, A/RES/70/299 (18.08.2016)
<https://undocs.org/A/RES/70/299>
- BM Genel Kurulu,* UN General Assembly 71/313, Work of the Statistical Commission Pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/71/313 (10.07.2017) <https://undocs.org/A/RES/71/313>

- BM Genel Kurulu, 74/4* UN General Assembly 74/4, Political declaration of the high-level political forum on sustainable development convened under the auspices of the General Assembly, A/RES/74/4 (21.10.2019)
<https://undocs.org/en/A/RES/74/4>
- BM, Rio Beyanı, Agenda 21* UN, Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992. Volume 1, Resolutions adopted by the Conference. New York (1993)
<https://digitallibrary.un.org/record/160453?ln=en>
- BM, Su Hakkı Toplantı* UN General Assembly Sixty-fourth session 108th plenary meeting, A/64/PV.108 (28.07.2010)
<https://undocs.org/en/A/64/PV.108>
- Ekonomik ve Sosyal Konsey 1985/17* Economic and Social Council 1985/17, Composition, organization and administrative arrangement of the Sessional Working Group of Government Experts on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights and other bodies established in accordance with existing international instruments in the field of human rights: report of the Secretary-General, (28.05.1985)
<https://undocs.org/E/RES/1985/17>
- Ekonomik ve Sosyal Konsey 2001/15* Economic and Social Council, 2001/15, Report of the Ad Hoc Open-ended Intergovernmental Group of Experts on Energy and Sustainable Development New York, 26 February-2 March 2001, E/CN.17/2001/15, (20.03.2001)
<https://digitallibrary.un.org/record/437570?ln=en>
- Ekonomik ve Sosyal Konsey 2016/75* Economic and Social Council 2016/75, Progress towards the Sustainable Development Goals: report of the Secretary-General, (03.06.2016)
<https://undocs.org/E/2016/75>
- Ekonomik ve Sosyal Konsey 2017/66* Economic and Social Council 2017/66, Progress towards the Sustainable Development Goals: report of the Secretary-General, (11.05.2017)
<https://undocs.org/E/2017/66>
- Ekonomik ve Sosyal Konsey 2019/68* Economic and Social Council 2019/68, Special edition: progress towards the Sustainable

Development Goals Report of the Secretary-General,
(08.05.2019) <https://undocs.org/E/2019/68>

Diğer Belgeler

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'na Taraf Olan Ülkeler https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-sl-african_charter_on_human_and_peoples_rights_2.pdf

BM Yoksulluk Endeksi <http://hdr.undp.org/en/2018-MPI>

Dünya Bankası, Toplam Nüfus World Bank, Total population, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>

Enerjiye Erişimi Olmayanların Haritası <https://worldmapper.org/maps/housing-noelectricityaccess-2014/#&gid=1&pid=1>

Kalkınma İçin Finansman <https://www.un.org/en/development/desa/financial-crisis/financing-for-development.html>

San Salvador Protokolü'nü Onaylayan Devletler <http://www.oas.org/juridico/english/sigs/a-52.html>

TEDAŞ Tarihçesi https://www.tedas.gov.tr/#!tedas_hakimizda

Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt A.Ş. Genel Müdürlüğü, 2014 Yılı Sektör Raporu, 2015 Genel Müdürlüğü, Sektör Raporu Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt A.Ş. Genel Müdürlüğü, 2014 Yılı Sektör Raporu, 2015 <https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSekt%C3%B6r+Raporu%2FTETA%2F2014+Y%C4%B1l%C4%B1+Sekt%C3%B6r+Raporu.pdf>